

Haderslev
Kommune

Landskabskarakteranalyse

Haderslev Kommune

Indholdsfortegnelse

Indledning	4
Landskabet som ressource.....	5
Hvad er et landskab?	6
Metodebeskrivelse	7
Naturgeografien - landskabets dannelse	8
Mod vest - bakkeøer og hedeslette	10
Mod øst - morænelandskabet.....	12
Landskabet omkring Hovedopholdslinjen	13
Tunneldale.....	14
Landskabstræk og landskabstyper.....	16
Bakkelandskab.....	17
Stordriftsflade.....	18
Mosaiklandskabet	19
Udskiftningslandskab	20
Husmandslandskaber.....	21
Dallandskab, herunder kystlandskabet	22
Det menneskeskabte landskab - kulturgeografisk beskrivelse.....	26
Udskiftningslandskabet.....	29
Karakterområder og vurdering.....	36
Landskabets karakter.....	38
K1 Aarø kystlandskab	40
K2 Næsset landbrugsflade	44
K3 Starup landbrugsflade.....	50
K4 Sdr. Vilstrup-Hoptrup kystlandbrugsflade	54
K5 Pamhule Skov- og bakkelandskab	58
K6 Fjelstrup landbrugsflade	62
K7 Moltrup småbakked landbrugslandskab	68
K8 Maugstrup stjerneudskiftning.....	72
K9 Lerte landbrugsflade.....	76
K10 Gram Å Hedeslette	80
K11 Gram Bakkeø	84

Layout: GRASSAT.dk

Tryk: Haderslev Kommune

Kort: Copyright Haderslev Kommune -GDS

Skitser: Copyright Heidi Møller

Foto: Copyright Haderslev Kommune,

Dato for offentliggørelse: 1. februar 2022

Tilrettet version februar 2023

Feltarbejdet er udført i perioden 2015-2020

Arbejdsgruppe

Søren-Peter Andersen, landinspektør, Haderslev kommune

Peter Erfurt, geolog, Haderslev Kommune

Anne Buur Ogilvie, arkitekt, Haderslev Kommune

Mette Zippora Leth Schmidt, jordbrugsakademiker, Haderslev Kommune

Heidi Møller, arkitekt, Haderslev kommune

Lennart Madsen, Overinspektør, Museum Sønderjylland

Afgrænsningerne af områderne er sket på baggrundskort, DTK 25 (4 cm kort)

Nærmere oplysninger kan i normale
åbningstider fås ved henvendelse til:

Haderslev Kommune

Teknik og Klima, Planlægning

Christian X's Vej 39, indgang A

6100 Haderslev

74 34 34 34

K12 Gelså Hedeslette	88	Område Haderslev Vest	166
K13 Toftlund bakkeø.....	92	Område Pamhule - Haderslev Sønderskov.....	168
K14 Enderupskov naturlandskab	96	Område Åstrup og Ladegård	170
K15 Arnum Skov- og landbrugsflade.....	100	Område Gels Å mellem Hjartbro og Gelstoft.....	172
K16 Rødding bakkeø	104	Område Kystlandskab mellem Vilstrup Strand og Kelstrup Strand.....	174
K17 Stationsby mosaiklandskab	108	Område Halk hoved – Årøsund.....	176
K18Haderslev tunneldal	110	Område Sydsiden af Haderslev Fjord	178
De bevaringsværdige landskaber	116	Område Kystlandskabet fra Sillerup Bæk til Hejlsminde	180
Område Nørreå og Jels Å	120	Område Nordsiden af Haderslev Fjord, Kystlandskabet fra Over Åstrup til Sillerup Ådal.....	182
Område Nørreå og Jels Å, R evsø	122	Område Årø.....	184
Område Stursbøl plantage og Oksenvad hede	124	Kilder	186
Område Nedre løb af Nørre Å og Gram Å indtil Gram Slot	126		
Område Gram Lergrav	128		
Område Gram Å hedeslette	130		
Område Nordsiden af Gram Bakkeø -Skjoldager	132		
Område Gram Å dal vest for Gram	134		
Område Årup hede	136		
Område Stensbæk Plantager	138		
Område Enderupskov	140		
Område Højrup	142		
Område Lindet skov	144		
Område Gabøl-Tiset.....	146		
Område Hjartbro	148		
Område Vedsted og Abkær	150		
Område Den øvre del af tunneldalen – Tørning-Gl. Ladegård, Stevningdam-Hindemade	152		
Område Maugstrup, Simmersted, Sommersted	154		
Område Hjerndrup.....	156		
Område Skovby Skov og Hytterkobbøl	158		
Område Diernæs-Sønderballe.....	160		
Område Hoptrup tunneldal med Slivsø og Vedbøl Sø	162		
Område Ustrup-Vedsted	164		

Indledning

Det danske landskab er produkt af en geologisk og samfundsmæssig udvikling igennem mange årtusinder. Kommunerne varetager planlægningen for dette landskab. I kommuneplanlægningen skal kommunerne afveje og udpege de landskabelige bevaringsinteresser og værdier og sikre, at bevaringsværdige og større sammenhængende landskaber samt værdifulde geologiske områder friholdes for byggeri og anlæg, så landskabernes oplevelsesværdi bevares.

Haderslev Kommune har udarbejdet en landskabskarakteranalyse, for at skabe overblik over kommunens forskellige landskaber. Dette overblik er brugt som afsæt for justering af udpegninger af bevaringsværdigt landskab og større sammenhængende landskaber i forbindelse med udarbejdelsen af Kommuneplan 2021-2033 for Haderslev Kommune. For at lette den efterfølgende sagsadministration og brugen af analysen, er kommunens forskellige landskabstyper og delområder af det bevaringsværdige landskab desuden beskrevet.

Landskabet som ressource

Landskabet er rammen om vores liv og vores hverdag, og det har derfor stor betydning for os alle. Det er i landskabet, at vores by, vores bolig eller vores erhverv ligger, og det er her, mange tilbringer fritid og ferier. Landskabet har stor betydning for kommunens identitet og fremadrettede udvikling.

Landskabet er en væsentlig ressource, som vi både skal tage vare på og værne om, men også bruge aktivt som identitetsgiver og som udviklingsramme. Med afsæt i viden om landskabet har vi udarbejdet en ny og målrettet forvaltningsramme for landskabet. Denne viden vil vi også bruge som grundlag for en helhedsorienteret planlægning i det åbne land.

Landskabelige interesser kan være en diffus størrelse at skulle håndtere i sagsbehandling og planlægning. For hvori består de landskabelige interesser - eller som man også kan udtrykke det; de landskabelige bevaringsværdier? Og hvordan kan vi tage vare på dem? Den store udfordring er at sikre, at der kan ske en fortsat udvikling i det åbne land samtidig med, at landskabsværdierne beskyttes og forbedres.

Viden om og forståelse for landskabets dannelse, karakter og kulturhistorie er et vigtigt udgangspunkt for at kunne planlægge i og forvalte det åbne land. Når vi kender disse fortællinger, kan vi forholde os til, hvilke konsekvenser eventuelle ændringer vil få på landskabet. Dermed kan vi også træffe beslutning om, hvordan vi bedst tilpasser de ønskede ændringer til landskabets bærende karaktertræk og strukturer. Det kan være ændringer som byudvikling, nyt landbrugsbyggeri, skovrejsning, naturgenopretning, store vindmøller og lignende.

Hvad er et landskab?

Landskabet består af et samspil mellem naturgrundlaget og arealanvendelsen samt de rumlige og visuelle forhold. Vi beskriver derfor landskabet ud fra terrænet og naturgrundlaget og oven på det en række kulturbetingede elementer og strukturer og så "det øjet ser":

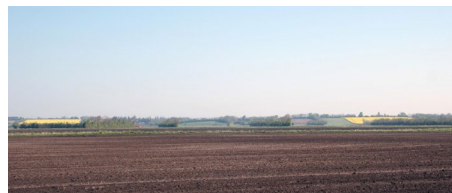
Naturgrundlaget defineres af landskabets geologiske dannelse og afspejles i landskabets terræn, jordart og hydrologiske forhold.

Arealanvendelsen - altså det menneskeskabte landskab - afspejler den kulturhistorie, der har været med til at skabe det udtryk eller den karakter, vi oplever. Marker, overdrev, skove, hegn, diger, veje, oldtidshøje, jernbaner, landsbyer, byer og tekniske anlæg er alt sammen med til at fortælle kulturhistorien og give landskabet karakter.

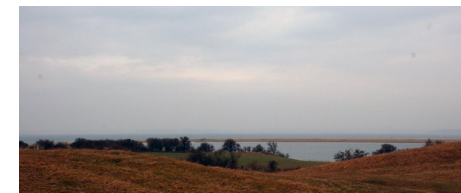
De rumlige og visuelle forhold siger noget om, hvordan vi oplever landskabet. Det kan være det enkle landskab med store marker omgivet af skov, der gør, at landskabet opleves stortladent, men rumligt afgrænset. Det kan være et meget bakket terræn, hvor der fra bakketoppe er vid udsigt over landskabet, mens terrænet begrænser udsigterne og kan virke lukket og retningsløst, når man færdes i bakkedale. Det kan være et landskab, der er præget af variationen mellem dyrkede marker og afgræssede enge, små skove og hegn, der giver oplevelsen af et sammensat og transparent landskab.

Landskaberne i Haderslev Kommune er meget varierede. Nogle er meget bakkede, mens andre er næsten helt flade. Nogle landskaber er præget af store skove, mens andre er næsten skovløse. Nogle landskaber rummer mange landsbyer, mens andre kun har få. Nogle landskaber er værdifulde i kraft af deres uberørte og uforstyrrede karakter, mens andre har deres styrke i den måde, de bebos og bruges. Det kan være svært at aflæse de forskellige landskaber og deres værdier. Derfor har vi ud over at inddele landskabet i en række karakterområder også beskrevet de overordnede landskabstræk og landskabstyper i kommunen.

Visuelle oplevelser

Det enkle og åbne landskab

Markante terrænformer og udsigter

Skift og overraskelser i landskabet

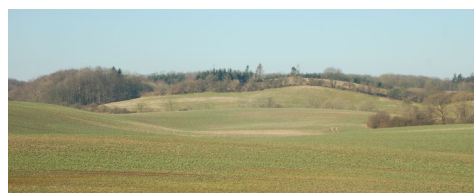

Hegn der danner rum

Kulturhistoriske lag

Naturgrundlaget

Metodebeskrivelse

Analyse af landskabet

Kommunens landskab er blevet inddelt i 17 karakterområder.

Landskabskaraktermetoden ligger til grund for inddelingen. Inddelingen er udført på baggrund af parametre, der siger noget om et landskabs egenskab: Kulturgeografiske, naturgeografiske og rumlig-visuelle parametre. Ved at analysere landskabet i Haderslev Kommune efter landskabskaraktermetodens principper beskrives og vurderes de bærende karaktertræk i velafgrænsede områder – de karaktertræk, der gør landskabet særligt og adskiller det fra det omkringliggende landskab. Karakteren af hvert område er det særlige udtryk, der kommer til i samspillet mellem terræn, naturindhold og de menneskeskabte enkeltdele som bevoksninger, veje og bebyggelser. Det er dette udtryk, som gør hvert enkelt område særligt og rummer forskellige udviklingsmuligheder.

Vurdering af det enkelte karakterområde

Vurderingen af det enkelte landskabskarakterområde er holdt op imod det enkelte landskabsområdes særegne karakter. Hvor karakteristisk er det? Hvad er tilstanden?

Bevaringsværdige landskaber

De bevaringsværdige landskaber er ekstraheret fra de 17 landskabskarakterområder på baggrund af vurderingen inden for det enkelte karakterområde. Hvor er området særligt karakteristisk eller karakteristisk? Hvor er tilstanden god?

De bevaringsværdige landskaber i Haderslev Kommune er de landskaber, der har en god tilstand, og er særligt karakteristiske eller karakteristiske samt hele kystlandskabet.

Større sammenhængende landskaber

I Haderslev Kommune udpeges de større sammenhængende landskaber på baggrund af en landskabelig sammenhæng på tværs af landskabskarakterer eller omgivende landskab. Et større sammenhængende landskab er et sammensat landskab hvor delmængderne er:

- bevaringsværdigt landskab

OG/ELLER

- tilknyttede kulturhistoriske og visuelle sammenhænge op til det bevaringsværdige landskab

OG

- uforstyrrethed (store tekniske anlæg)

Kystlandskabet

Det kystorienterede landskab, hvorfra der er visuel sammenhæng med den tilstødende vandflade, samtidig med at terrænhældningen overordnet er orienteret mod kysten. Langs fjorden er kystlandskabet det kystnære landskab, hvorfra der er visuel sammenhæng med den tilstødende vandflade eller kystlandskabet på den anden side af fjorden - og hvor terrænhældningen samtidig overordnet er orienteret mod kysten.

Landskabstyper

I Haderslev Kommune er landskabstyper udpeget på baggrund af viden om de naturgeografiske og kulturgeografiske analyser fra gennemgangen af landskabskarakterområderne for hele kommunen samt gennemgangen af landskabstræk. Udpegningen skal benyttes i sagsbehandlingen på baggrund af vejledende praksis for indplacering af byggeri, tekniske anlæg og beplantning i de forskellige landskabstyper.

styrke tilstand	<i>Særligt karakteristisk</i>	<i>Karakteristisk</i>	<i>Karaktersvag</i>	<i>Kontrasterende</i>
<i>God</i>	<i>Beskytte</i>	<i>Vedligeholde</i>	<i>Ændre</i>	<i>Konkret vurdering</i>
<i>Middel</i>	<i>Beskytte</i>	<i>Vedligeholde</i>	<i>Ændre</i>	<i>Konkret vurdering</i>
<i>Dårlig</i>	<i>Beskytte og forbedre</i>	<i>Vedligeholde og forbedre</i>	<i>Ændre</i>	<i>Konkret vurdering</i>

Figuren viser vurderingsmatrice fra Vejledning om landskabet i kommuneplanlægningen, Naturstyrelsen, s. 109

Naturgeografien - landskabets dannelse

Haderslev Kommune er beliggende i det nordlige Sønderjylland og strækker sig over omtrent 55 kilometer fra øst til vest, fra Årø Kalv til Årup Hede. Denne beliggenhed og udstrækning gør, at der i kommunen findes en stor rigdom af forskellige geologiske landskabstyper, som afspejler landets udvikling i fortiden. Især har istiderne gennem de seneste ca. 2 millioner år præget det landskab, som vi ser i dag, og har skabt forskellige områder med meget varierende terræn og jordbund inden for kommunens areal. Efter sidste istid har vinden, vandet og den levende natur, mennesket inklusive, bearbejdet disse grundlæggende landskaber og skabt det rige og afvekslende terræn, vi ser i dag.

Det naturgivne grundlag er de geologiske landskabstyper, som istiderne og de efterfølgende erosionsprocesser har skabt. Disse landskabstyper indeholder hver især nogle typiske terræner og landskabsformer, som kan anvendes til en klassificering, dvs. en inddeling og beskrivelse af dem. Dette er landskabets naturgeografi.

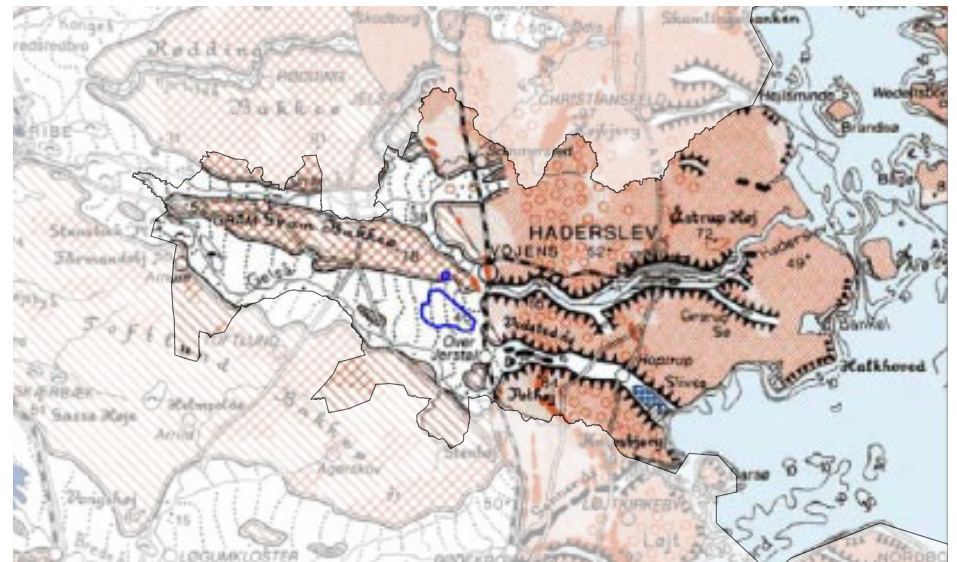
Landskabet i Haderslev Kommune er karakteriseret ved at være delt i to forskellige hovedtyper. Mod vest findes de ældste landskaber - bakkeøerne og mod øst morænelandskabet som blev dannet af gletcherne under sidste istid.

Signaturforklaring

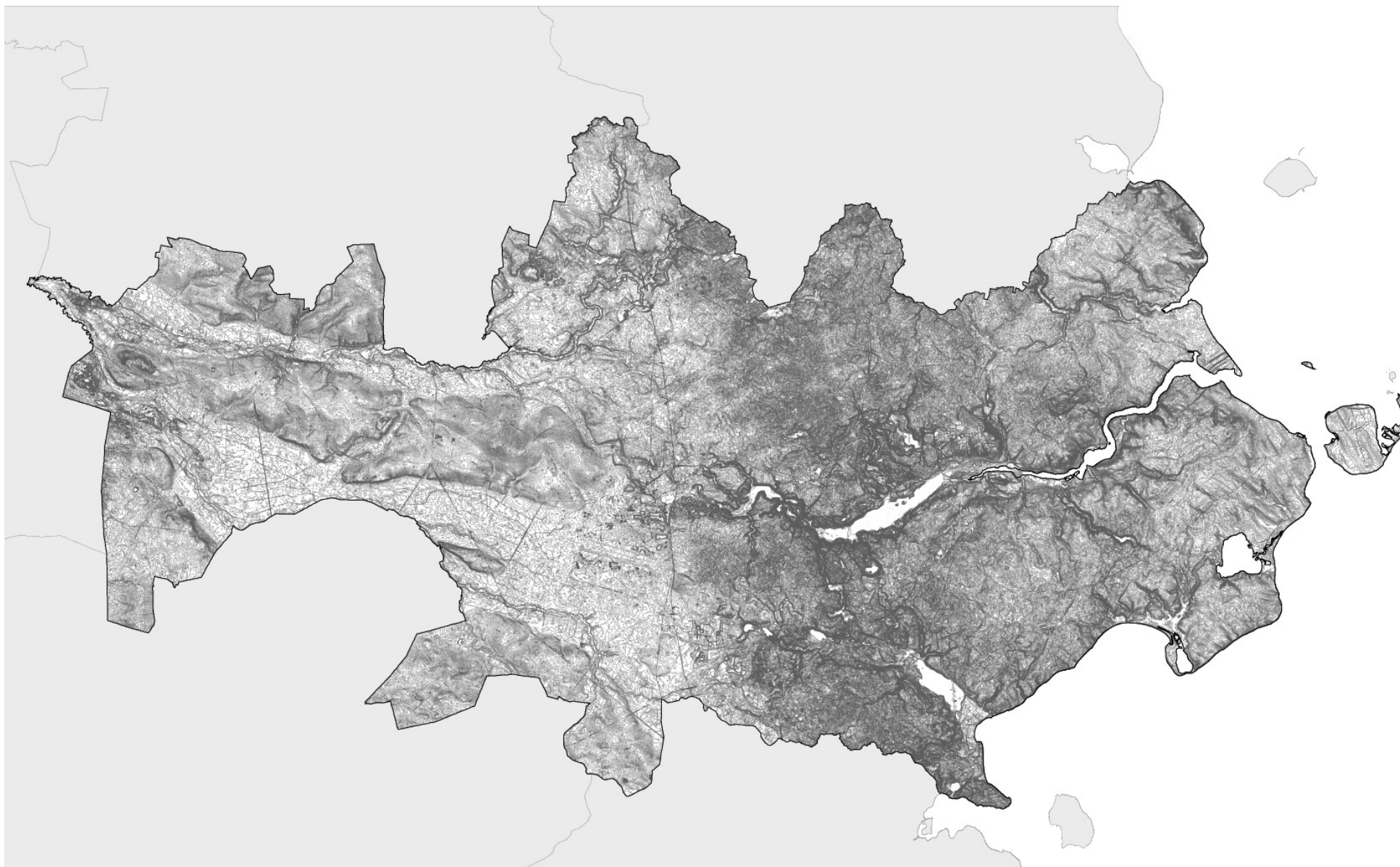
	Morænelandskab fra sidste istid, overvejende lerbund.		Ås
	Morænelandskab fra sidste istid, overvejende sandbund		Lavtliggende issø (isdæmnet sø) eller lignende søbassin
	Randmorænelandskab		Marint forland dannet siden stenalderen (5000 f.K.)
	Landskab med dødisrelief		Stenalderhavets kystlinie
	Større særligt fremtrædende bakkeparti		Kunstigt tørlagt areal
	Ekstramarginal smeltvandsfloddal		Kystklint
	»Tunneldal«		

Landskabets geomorfologi i den sydlige del af Danmark, (Per Smed)

Den geomorfologiske landskabsdannelse i Haderslev Kommune (Per Smed)

Terrænforhold - Haderslev kommune

Mod vest - bakkeøer og hedeslette

Mod vest findes de ældste landskaber, bakkeøerne, som stammer fra næstsidste istid for ca. 127.000-195.000 år siden. Rødding, Gram og Toftlund Bakkeøer består af moræneaflejringer samt udbredte aflejringer af smeltevandssand. Vestjylland var isfrit under sidste istid, og disse gamle landskaber er derfor bevaret. Der er sket en nedslidning af bakkeøerne gennem mere end 100.000 år, men de er mange steder stadig tydeligt synlige, hvor de hæver sig op som kuplede bakker over hedesletterne, og ofte viser sig som markante skrænter i landskabet. Omvendt er der ofte vide udsigter hen over de lavtliggende hedesletter oppe fra bakkeøerne. Man kan f.eks. stå på Toftlund Bakkeø og se ud over Gelså Hedeslette nordpå til den næste bakkeø, som hæver sig op ved Gram. Haderslev Kommunes næsthøjeste punkt Fjellumhøj (78 m.o.h.) ligger ved Nustrup på den østlige del af Gram bakkeø.

Sent under den sidste istid, som varede omkring 100.000 år og sluttede for ca. 10.000 år siden, stod indlandsisen, som var kommet fra nordøst for omkring 22.000 år siden, i en periode omkring Hovedopholdslinjen. Denne linje er Jyllands vigtigste landskabsgrænse. Den går omtrent nord-syd ned gennem Haderslev Kommune gennem Vojens.

Under isens afsmeltning strømmede smeltevand gennem revner og sprækker og tunneler ud til det isfri landskab mod vest. Fra gletcherranden strømmede vandet ud over landskabet i et stort fletværk af floder, som transporterede enorme mængder ler, sand, grus og sten fra gletcheren; materiale som denne havde opsamlet fra underlaget under sin dannelse. Efterhånden som vandstrømmen aftog jo længere vestpå vandet flød, begyndte disse materialer at blive aflejret. Blokke og sten afsattes tættest på gletcherranden, sand og grus ude på den store flade. Ler og silt blev transporteret længere væk.

Således afsattes der store sletter af sand og grus ude i det isfrie landskab. Dette er de såkaldte hedesletter, hvorfra de højere dele af det ældre landskab fra næstsidste istid rager op som bakkeøer. Hedesletteområdet udgøres af to sydøst-nordvest strygende og jævnt hældende flader, som adskilles af Gram Bakkeø og afgrænses af Rødding Bakkeø mod nord og Toftlund Bakkeø mod

syd. De to sletter samles til én flade i områdets vestlige del. Området er en ekstramarginal smeltevandsslette fra sidste istid - en hedeslette. Det strækker sig fra Hovedopholdslinjen ved Vojens til kommunens yderste vestlige afgrænsning ved Gels og Gram åers sammenløb. På hedesletterne løber i dag de store vestvendte åsystemer i Haderslev Kommune, Gelsåen og Gram Å i brede ådale mellem bakkeøerne. Længst mod vest i kommunen er dele af både hedeslette og bakkeø dækket af flyvesand ved Årup Hede og Stensbæk Plantage. I tilknytning til Gelsåsystemet findes desuden ved Tiset Kær og Kastrup Enge et større område, der gennemstrømmes af adskillige stærkt modificerede og oprindeligt mere eller mere kunstige vandløb, som alle i dag er klassificeret som beskyttede vandløb. Her består jordbunden for en stor dels vedkommende af tørv og gytje, der vidner om, at området førhen har været et vådområde præget af moser og enge.

Kig mod Højrup Kirke, beliggende på Toftlund Bakkeø

Gram Bakkeø - udsigt fra Sct. Thøgers Kapel.

På hedeslettens vestlige del findes vidt udbredte klit- og flyvesandsaflejringer af vindblæst sand samt moseområder, hvor jordbunden består af postglacialt ferskvandssand, - gytje og - tørv

Terrænet er jævnt faldende mod vest-nordvest fra en højde på op til 40 m.o.h. ved områdets østlige grænse til ca. 7 m.o.h. yderst mod vest. Ude på flodsletterne mellem bakkeøerne satte istidens storme sandet i bevægelse og fejede det op på bakkeøerne. Både på bakkeøer og flodsletter anlagdes nogle steder toppede indlandsklitter, de såkaldte indsande.

I indsande ved Enderupskov findes de såkaldte klimper, unikke strukturer, hvor små områder med hedemoser er efterladt som 4-5 m høje "øer" i terrænet, efter at det omliggende sand er blæst væk under sandflugten. Området med klimperne er værdifuldt geologisk område af international betydning og er en af de nationale GeoSites

Større moseområder med stærkt humusholdig jord samt indlandsklitter og flyvesandsdækker findes især på hedesletten rundt om den vestlige rand af Gram Bakkeø, men også på selve Toftlund Bakkeø syd herfor. Klitterne og flyvesandsdækkerne er sandsynligvis opstået umiddelbart efter sidste istid, da der ikke var vegetation til at holde på jordbunden under kraftige vindforhold. Sandflugten er senere reaktiveret under jernalderens skovhugst og udpining af jorden og omkring år 1650 under den såkaldte "lille istid".

Gram Bakkeø og Gelså hedeslette ved Enderupskov

Gelsåen der slynger sig og klimperne ved Stensbæk Plantage

Mod øst - morænelandskabet

I den østlige del af kommunen er landskabet dannet af gletcherne under sidste istid. Der er afsat moræneler og smeltevandssand af den is, der nåede til Hovedopholdslinjen fra nordøst (også kaldet Nordøstisen). Denne del af kommunen blev efter nordøstisens afsmeltning overskredet af endnu en is (den ungbaltiske is), som under en kuldeperiode for ca. 18.000 år siden afsatte et sidste lag moræneler oven på de tidligere aflejringer.

Morænefladen findes hovedsageligt i den østligste del af kommunen, men ses også længere mod vest i et smalt, uregelmæssigt formet bælte mellem hedeslette

De mest udbredte landskaber er den bølgede bundmoræneflade og dødislandskabet:

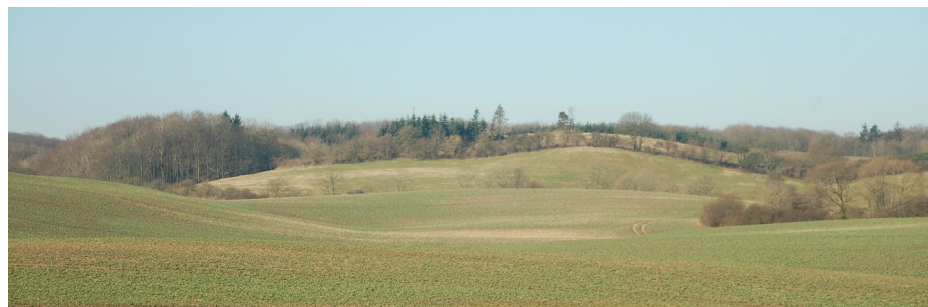
Morænefladen er udstrakte aflejringer dannet under gletcherne. Jordbunden består hovedsageligt af moræneler, men også af sandede og grusede smeltevandsaflejringer samt ferskvandsaflejringer (sand, ler, gytje og tørv) ved søer, vådområder og i vandløbs erosionsdale.

Dødislandskabet glider mod øst langsomt over i et mindre markant dødislandskab og over i morænefladen øst for Haderslev by. Mod vest støder dødislandskabet op til en smal zone med et mere almindeligt moræneflade-præget landskab.

Terrænet i den mest dødispåvirkede centrale del af dette landskab er noget af det højstbeliggende i kommunen, og når op til over 70 m.o.h.

Dødis er gletcheris, som ikke længere er i bevægelse. Under afsmeltningen af indlandsisen kunne det yderste af randisen efterhånden forvandles til et kilometerbredt bælte af dødis. Et sådant bælte ses i Haderslev Kommune på østsiden af Hovedopholdslinjen. Dødisen, som var større stykker is efterladt af den afsmeltende gletcher, har kunnet ligge i århundreder dækket af sand, grus og ler, medens den langsomt smeltede bort. I områder, hvor der har ligget dødis på morænefladerne, findes et småbakked landskab med mange afløbsløse lavninger, som i dag ofte indeholder søer og moser. Landskabet fremstår nu som uroligt,

med mange mindre, men ofte stejle bakker og lavninger. Landskabet siges at have dødisrelief. Store dele af kommunens østlige del henligger som et markant dødislandskab.

Markant dødislandskab omkring Sønderballe

Morænelandskab og dødishul (Ejsbøl Sø)

Bevoksning i den østlige del af kommunen - tynde hegn og solitære træer

Landskabet omkring Hovedopholdslinjen

I den centrale del af kommunen findes et landskab, der kan siges at udgøre et overgangslandskab mellem det unge morænelandskab mod øst og bakkeøer og hedesletter mod vest. Det er her, man finder udstrakte, tynde sand- og grusaflejringer, der er aflejret som en ung hedeslette, da isen i en periode standsede sin afsmeltning nogle få kilometer øst for sin maksimale udstrækning. Disse aflejringer er draperet hen over et dødislandskab, der opstod, medens isen smeltede væk.

Terrænet ligger hovedsageligt omkring 35-50 m.o.h., højest i den sydlige del. Det falder mod vest, men er mere ujævnt end den egentlige hedeslette vest for Hovedopholdslinjen. Der er mange mindre lavninger og høje med et relief på 2-5. Højdekurverne viser et let bølget landskab eller et lidt udvisket dødislandskab.

Omkring Hovedopholdslinjen ses flere steder randmoræner, hvor isen har skubbet ler, sand og grus op i tydelige bakkeøer, bl.a. Pothøj lige syd for Vedbøl, som er kommunens højeste punkt, 82 m.o.h.; en position som Pothøj dog deler med Rangtang-bakken på Rødding Bakkeø nord for Gram, der har samme højde. På Rødding Bakkeøen nord for Gram ses Gram lergrav, som består af glimmerler fra tertiærtiden med havaflejringer.

I tilknytning til dette landskab findes omkring Vedsted andre israndsnære landskabsformer som åse og randmoræner, og en række meget store dødishuller, som har givet ophav til flere søer i området.

Større moseområder findes, hvor der er næsten flade, konturløse områder eller svage lavninger omkring Hovedopholdslinjen i den sydlige del af kommunen sydøst for Over Jerstal: Rudbæk Mose, Abkær Mose-Stengelmose, Hjarup Mose samt Moseeng-Grim Mose vest for Strandelhjørn. Disse moser er kun delvist afvandet, og især Abkær Mose-Stengelmose henligger stadig som moseområder.

I den nordlige del af kommunen findes områder med mosejord i lignende terræn omkring Jegerup: Ålunge, Kraftmose, Søndermose, Østermose. Moserne er for størstedelens vedkommende afvandet.

Let bølget landskab og Pamhule skov i baggrunden.

Tunneldale

Der findes to større tunneldalsystemer i kommunen. Disse er Haderslev og Hoptrup Tunneldale. Tunneldale er dannet af smeltevandsstrømme under isen, da isranden stod vest for Haderslev under sidste istid.

Haderslev Tunneldal er Sønderjyllands længste og største tunneldal. Den er op til 2 km bred og ca. 25 km lang, og udgør en meget markant dalsænkning i landskabet. Dalen gennemfurer istidslandskabet omkring Haderslev i øst-vestlig retning. Haderslev Fjord forløber i dalen, hvor også Haderslev bys centrum er beliggende. Vest for byen findes søerne Haderslev Dam, Hindemade og Stevning Dam, som ligger i dalens bund. I dalbunden er der gennemboret op til 20 m tykke aflejringer af sand, silt, ler, gytje og tørv hvilende på moræneler og smeltevandsler. På dalens flanker findes moræneler og forskellige smeltevandsaflejringer.

Terrænhøjden i dalbunden veksler i den centrale del mellem 1,8 m.o.h. for Haderslev Dams overflade og ca. 3 m ved Christiansdal mod vest. Herfra stiger dalbundens højde i vestlig retning til en højde på omtrent 28 m i omkring dalens ende ved Jernhyt, ca. 1,5 km sydøst for Vojens.

Mod syd og nord hæves terrænet fra dalbunden op mod morænefladen og mod det dødislandskab, som omgiver den centrale del af dalen. Overgangen fra dallandskabet til dødislandskabet ligger ofte omkring 30-35 m.o.h. Dalsidernes form er flere steder påvirket af vandets erosion efter istiden. Vandløb har udskåret kløfter i dalsiderne; mest tydeligt omkring Skallebækkens løb fra det højere liggende terræn mod nord og ned mod Haderslev Dam.

Vandelementerne i tunneldalslandskabet består for omtrent halvdelen af dalens længde af den lange smalle Haderslev Fjord øst for Haderslev by. Vest for byen består vandelementerne af søerne og vandløb i dalbunden og dalsiderne. Den største og helt dominerende sø er Haderslev Dam sammen med dammens forlængelse mod vest, Hindemade. Disse to søer udgør så at sige fjordens forlængelse mod vest. Der er da også gennemboret sandlag ca. 12 m under bunden af selve Haderslev Dam, der kan tolkes som saltvandsaflejringer.

Hoptrup Tunneldal præger landskabet i den sydøstligste del af Haderslev

Kommune. Den forløber som et meget tydeligt element i landskabet fra Diernæs Bugt til Hoptrup by, hvor den deler sig i to smalle, i terrænet mindre markante render, som løber mere eller mindre parallelt i vestlig retning til Vedbøl, hvorfra de løber sammen i en smal fortsættelse af dalen omtrent til Vedsted.

På dalens flanker og i den øvre del af dalen vest for Hoptrup består jordbunden hovedsageligt af moræneler og forskellige smeltevandsaflejringer. Sydøst for Hoptrup, hvor landskabet er meget lavtliggende og hvor Slivso ligger, består dalbunden af forskellige ferskvandsaflejringer, herunder ler og gytje. I dalbunden er gennemboret op til 11 m postglaciale ferskvands- og saltvandsaflejringer såsom gytje, sand og ler.

Terrænhøjden er ca. 0-5 m.o.h. i den lavtliggende del af dalen, som ligger sydøst for Hoptrup by. Her hæver terrænet sig nord for dalen op til ca. 35 m.o.h. og syd for dalen ved Diernæs helt op til 60 m.o.h. Længere mod nordvest, hvor dalen er delt i to smalle segmenter, hæves terrænet i dalbunden til omkring 25-30 m.o.h., for i dalens vestlige ende at ligge i over 60 meters højde.

Der findes stejle skrænter op mod det omgivende dødislandskab, især omkring Hoptrup, nordøst og nordvest for byen. Der springer mange kilder i skrænterne mellem Hoptrup og lokaliteten Lillemølle, som ligger ca. 1,5 km nordvest for Hoptrup by.

Omkring Hoptrup og Slivso ses flere erosionskløfter i dalsiderne. Disse smalle, men markante kløfter er nedskåret af vandløb, som løber fra det højtliggende dødislandskab og ned til dalbunden (Hoptrup Bæk, Kestrup Bæk, Vilstrup Bæk).

Tunneldalen indeholder som vandelementer den lavvandede Slivso i sin nedre del. Vedbøl, Vedsted og Rygbjerg Søer, som ligger ved tunneldalens vestlige ende, repræsenterer sandsynligvis gamle dødishuller. Vedbøl Sø ligger som Slivso i selve tunneldalen. Desuden findes vandløb i dalbunden og dalsiderne.

Ved tunneldalens munding ud mod Lillebælt ligger der marineforland ved Diernæs Bugt.

Halk Hoved set fra Årø

Hindemede og Pamhule Skov

Højereliggende moræneflade/plateau med udsigt henover Haderslev Fjord

Hoprup tunneldal og den genskabte Slivso

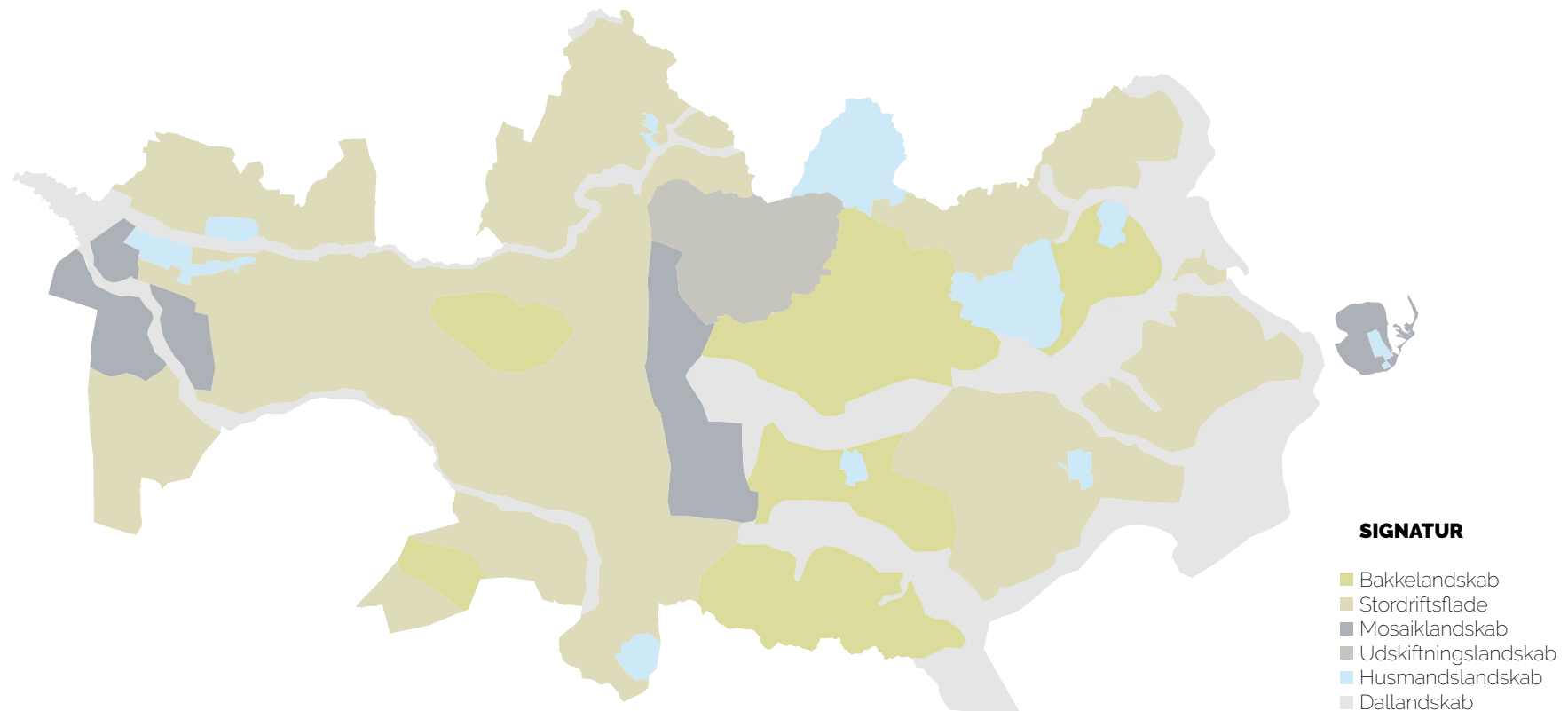

Haderslev Fjord ved Stevelt

Landskabstræk og landskabstyper

I det følgende beskrives de landskabstyper, vi har udpeget i Haderslev Kommune. Vi har udpeget dem på baggrund af den indsigt, vi har fået ved at analysere kommunens overordnede, geologiske udvikling og landskabstræk.

Forståelse af landskabstyper giver en mere konkret forståelse for, hvilke landskabelige hensyn der skal tages i forbindelse med forskellige konkrete udviklingsprojekter og ønsker til ny arealanvendelse i det åbne land. Udpegningen skal benyttes til overordnet planlægning og konkret sagsbehandling, idet placering af byggeri, anlæg og beplantning kan indpasses i den enkelte landskabstype på baggrund af principper beskrevet for hver enkelt landskabstype.

Bakkelandskab

I disse områder er terrænet udpræget bakket og landskabsoplevelsen er ofte præget af mange skift mellem det åbne og eksponerede på bakketoppene og det lukkede og beskyttede mellem bakkerne. Mens der fra bakketoppe ofte er vidtstrakte udsigter på tværs af landskabet, er udsigterne i bakkedalene begrænset af terrænet, der lukker landskabet om beskueren og kan gøre oplevelsen af landskabet retningsløst og uoverskueligt. I de småbakkede landskaber ser man ofte en varieret arealanvendelse med vandhuller, moser, mange hegn, krat, skov eller græsning på de stejleste bakker og bebyggelsen placeret mellem bakkerne. Dyrkede marker – både intensivt og ekstensivt dyrket – præger dog primært også disse områder i kommunen. Det bakkede landskab er særligt oplevelsesrigt, og derfor oplagt at anvende rekreativt.

Bakkelandskaberne har ofte kapacitet til at skjule lave tekniske anlæg og bebyggelse, og de er sårbare over for høje dominerende anlæg. For eksempel store vindmøller. Bakkelandskaber optræder især ved isens hovedopholdslinje, fx nordvest for Haderslev ved Hammelev og Moltrup eller ved Skovby og Marstrup. I det bakkede landskab bør nyt byggeri generelt have en lav og homogen karakter og placeres lavt i landskabet. Byggeri bør ikke placeres på bakketoppe. Udsigter over lange strækninger i landskabet bør ikke hindres.

Udsigt fra Harreby/Rødding Bakkeø - lange kig over hedesletten

Bakket moræneflade/dødisrelief

Stordriftsflade

Indenfor stordriftsfladen er terrænet svagt bølget. Vest for motorvejen og Vojens er landskabet overordnet set præget af en bølgende flade, men også ved Nørre Vilstrup og ved Skovbølling. Landskabsoplevelsen er ofte præget af åbne eller transparente udsigter på tværs af landskabet, og fra de mest kystnære også af udsigt til kysten, vandet og/eller de modstående kyster. De bølgende flader er typisk kommunens stordriftslandskaber. Fladerne giver en visuel rolig oplevelse med de vide udsigter over landskabet og de forholdsvise få og store landbrug. Det er storskala landskaberne med stordrift og de har ofte kapacitet til store tekniske anlæg.

På stordriftsfladen bør nødvendigt landbrugsbyggeri og tekniske anlæg indpasses i landskabets skala. Dette kan ske ved, at der stilles vilkår om større beplantning i grupper, som formidler skalaen mellem byggeriet og det omkringliggende landskab. Landskabet har en stor skala og kan ofte rumme store tekniske anlæg, herunder store vindmøller, da trækkene i landskabet er store og åbne.

Stordriftsflade med teknisk præg ved Hyrup

Bølgede moræneflade og Motorvej E45

Udsigten over 'Starup landbrugsflade' set fra Grarup Kirke

Mosaiklandskabet

Det ses ofte, at det småbakkede landskab, med det varierede terræn og mange forskellige naturtyper, mange hegn og forskellige arealanvendelser har mange vekslende oplevelser fra lukkede små rum til udsigter på bakketoppe. Disse landskaber fremstår som meget oplevelsesrige mosaiklandskaber. Disse landskaber er sårbare over for fjernelse af hegn eller afvikling af naturtyper. Mosaiklandskaber ses fx ved hovedopholdslinjen nord og syd for Vojens og ved Enderupskov.

I mosaiklandskabet bør nyt byggeri tilpasses den lille skala i landskabet. Nye beplantningsstrukturer bør understøtte og udbygge de eksisterende strukturer med små landskabsrum, mindre bevoksninger og lysåbne naturtyper.

Årup Hede

Dybdal sydøst for Vojens

Langdyssevej ved Vedsted

Bevoksningen medvirker til at landskabet har en lille skala

Udskiftningslandskab

I de tydelige udskiftningslandskaber findes særligt tydelige udskiftningsstrukturer, som er markeret i bebyggelsesstrukturen og de levende en-rækkede hegn og diger i landskabet. Ny beplantning bør understøtte den eksisterende bebyggelses- og bevoksningsstruktur. Udskiftningsstrukturen bør som udgangspunkt ikke sløres, herunder fjernelse af hegn og bebyggelse.

Markstruktur - Mougstrup

Husmandslandskaber

I husmandslandskaber bør der ikke placeres nye beplantningsstrukturer eller byggerier, som slører oplevelsen af de større åbne marker omkring gamle hoved- og storgårde eller oplevelsen af de regelmæssigt placerede, ensartede og velproportionerede små husmandsbrug, som er udstykket fra hovedgården eller den store bondegård.

Gårde langs Keldetvej

Dallandskab, herunder kystlandskabet

Dalstrøgene optræder i hele kommunen, men er særlig udtalt i det flade landskab mod vest og i det kystnære landskab langs fjorden og Lillebælt, herunder Haderslev Fjord tunneldalen og tunneldalen fra Slivsøen ved Hoptrup til Vedsted Sø.

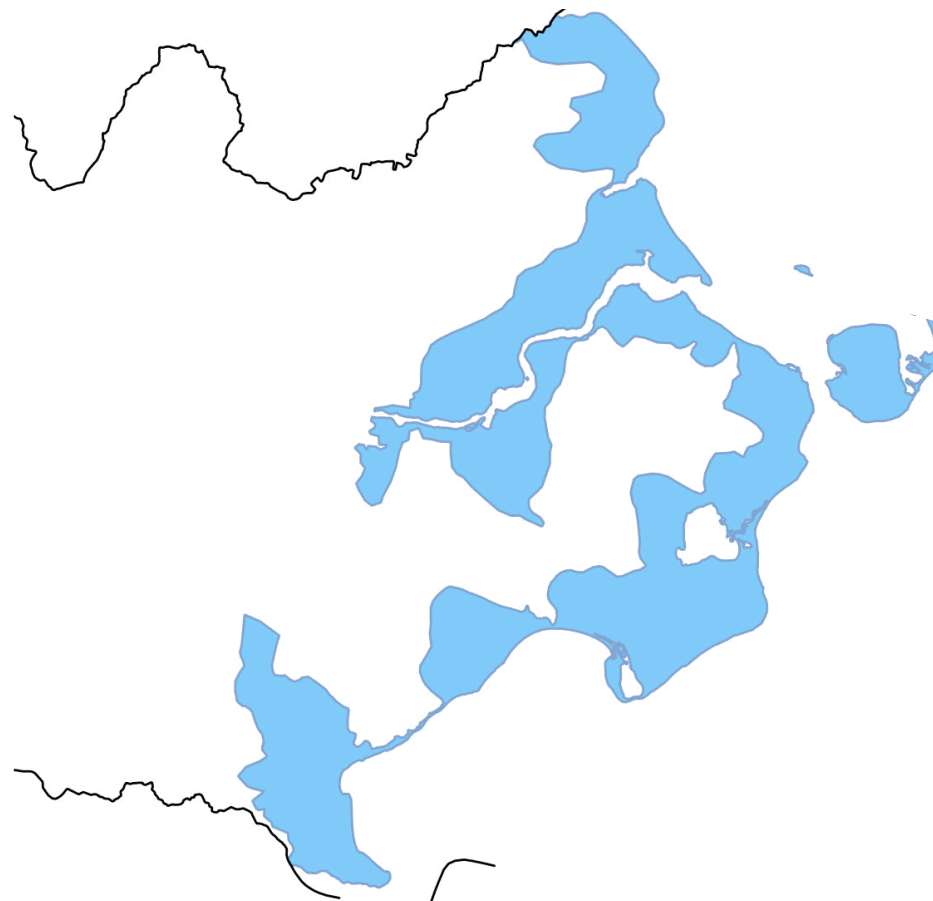
Dalstrøgene bryder flere steder bakkelandskaberne og de bølgede flader, men det er forskelligt, hvordan de markerer sig i landskabet. Nogle steder opleves de som svagt markerede lavninger med en slynget bæk eller å i bunden, mens de andre steder har stejle dalsider og en meget markant profil. Nogle steder bidrager dalstrøgene til, at det omgivende landskab opleves mere bakket, mens de andre steder tydeligt er noget for sig selv.

Ofte er dalstrøgene og dalbunden ubebyggede og opdyrket, sådan at terræformerne fremstår tydelige. Her opleves de som nedsænkninger i landskabet, hvor man kan se på tværs af dem. Er dalsiderne mere stejle, er de ofte bevoksede og fremstår som lange bevoksningsstrøg på tværs af landbrugslandskabet. Mange gange er den fugtige dalbund ekstensivt udnyttet i overensstemmelse med naturgrundlaget, herunder græsning.

Vi har i Haderslev Kommune eksempler på, at der i dalstrøget er placeret vandmøller og storgårde, som har udnyttet nærheden til vandet i dalbunden, fx Lillemølle i Hoptrup Tunneldalen. Ved byudvidelser er der bygget oven for dalsiden, og i nyere udstykninger også på siderne af dalen. Vores dalstrøg har potentiale til at blive udnyttet rekreativt ved fx at udlægge naturstier gennem områderne. Dalstrøgene er generelt sårbare over for tiltag, der slører terrænet ved fx ved tilgroning eller bebyggelse på dalbunden eller -siderne.

Kystlandskabet

I Haderslev Kommune, som er karakteriseret ved en ca. 100 kilometer lang kystlinje, er kysterne en væsentlig del af den landskabelige identitet og har både i fortid og nutid stor værdi som ressource. Det kystorienterede landskab er særligt oplevelsesrigt, ikke mindst på baggrund af kysternes uberørthed og de særlige udsigter, der knytter sig til kysten. Fra vand til land og fra land til vand.

Afgrænsning af kystlandskabet

Bælt

Ved Lillebælt kan de modstående kyster opleves – men de er forholdsvis langt væk. Afstanden på tværs af Lillebælt til Als og Fyn er ca. 12-40 kilometer. Derfor er de modstående kyster synlige, men de er ikke på samme måde som med afstanden til Årø eller Barsø med til at danne rum og relation på tværs af bæltet og påvirke kystlandskabets karakter.

Kysterne mod Lillebælt er generelt præget af moderate vinde og bølgepåvirkninger. Kraftigst er påvirkningen ved Tomaj, Blokhusskoven og Halk Hoved, der har udlignet kystlinjen, så den tegnes af en relativt smal og kun let bugtet sten- og sandstrand. Egentlige kystklinter findes ud mod Lillebælt ved Halk Hoved og Råde Hoved. Den aktive kystklint ved Halk Hoved er en klassisk lokalitet for kvartærgeologi med forstyrrede aflejringer af ler og sand fra to istider, hvor isens bevægelser har skabt fine eksempler på is-oppressede flager i klintprofilen. Den har stor videnskabelig og undervisningsmæssig værdi. Her er kysten markeret af stejle klinter og strande med sand eller rullesten. Andre steder er kysten en fladkyst, hvor terrænet ikke på samme måde markerer overgangen mellem kysten og det bagvedliggende landskab. Her er kysten ofte markeret af en smal eller næsten tilgroet sandstrand, hvor strandenge eller anden vegetation ofte breder sig næsten ud til vandkanten. Det ses ved kyststrækningerne omkring Jørl Hage og ved udmundingen af Haderslev Fjord. Kysten ved Hejsager Strand og ved Diernæs Strand er dog relativt bred med udpræget sandstrand med strandvold og klitter - som eneste steder i kommunen.

Fjord

Fjorde er kendetegnet ved at være afgrænset af store landområder, men i modsætning til bælt, er fjorden lukket for vandgennemstrømning. Det betyder, at fjordene ofte er mere beskyttede farvande, hvor landområderne skærmer for vind og bølgepåvirkning. Det betyder også, at kystlinjen i højere grad følger terrænets naturlige former, fordi vandet kun i mindre grad eroderer kystlandskabet. Derfor er fjordene i kommunen generelt præget af en meget bugtet kystlinje. Det opleves omkring Haderslev Fjord, der er karakteriseret af kort afstand til modstående kyster, ca. 2 kilometer. Det betyder, at kysterne omkring fjorden er med til at

Klintkyst ved Halk Hoved

Højtliggende orænenfladen mod Lillebælt

afgrænse fjordlandskabet og skabe en veldefineret ramme, der i mange tilfælde gør landskabsoplevelsen mere intens. I den ydre del af Haderslev Fjord, hvor den møder Lillebælt, er skalaen større. Både afstanden til modstående kyster er større, og påvirkningen af kysterne er større. Derfor har kysterne en mere lige kystlinje, og landskabet ved kysterne opleves i mindre grad sammenhængende med landskabet på de modstående kyster.

Bugter, nor og vige

Ved kysterne mod Lillebælt findes det marine forland ved Diernæs, Bankel Nor samt dele af Årø. Disse er præget af bugter, nor og vige, der betegner en mere eller mindre dyb "hulning" på kystlinjen. Det giver kysten en meget bugtet og fliget karakter. Flere steder opleves kysten at lukke sig om mindre vandflader, der kan betegnes som små "fjordlommer" i form af nor. Som Bankel Nor og Noret sydvest for Halk. Bugtlukningen ved Bankel Nor og feddet ved Noret er blandt de smukkeste forlandsdannelser af denne art i Danmark. Områderne tilsammen er Nationalt geologisk interesseområde og Nationalt kystlandskab. Til sammenligning har bugterne og vige mod Lillebælt en mere åben sammenhæng til bæltet., fx Avnø Vig og Kilen ved Ørby Hage.

Den yderste del af Hoptrup Tunneldals bund, som ligger under havoverfladen, er ved tilsanding og opbygning af strandvolde blevet afspærret fra Lillebælt og omdannet til en lagune, Slivso

I dallandskabet bør dalsiderne og den øverste kant af dalsiderne friholdes for ny placering af byggeri, tekniske anlæg og større beplantning. Hvis der placeres byggeri i dalstrøget, bør skalaen være tilpasset omgivelserne. Udsigterne mellem to modstående dalsider må som udgangspunkt ikke hindres eller påvirkes negativt. For kystlandskabet gælder tilsvarende, at det skrånede kystterræn og kanten på kystterrænet bør friholdes for ny placering af byggeri, tekniske anlæg og større beplantning. Hvis der placeres byggeri og andet i det kystorienterede landskab, bør skalaen være tilpasset omgivelserne, og udsigten til kysten må ikke hindres. Udsigterne mellem to modstående kyster må som udgangspunkt ikke hindres eller påvirkes negativt.

Det flade kystlandskab ved Avnø Vig

Kysten ved Diernæs

Kyststrækning på Årø med visuel forbindelse til fastlandet

Det menneskeskabte landskab - kulturgeografisk beskrivelse

De kulturhistoriske lag i Haderslev Kommunes landskaber er skabt over mange hundrede år, og langt fra alle lag er synlige i dag. De øverste og nyeste lag præges af villakvarterer, erhvervsområder, landbrugets store produktionsanlæg og veje, master og vindmøller. De har alle føjet sig til eller bygget sig oven på ældre lag af tidligere tiders veje, skove, gårde og landsbyer.

Haderslev er en udpræget landsby-kommune, og landsbyerne ligger stort set, hvor de blev etableret i middelalderen. De store landboreformer i sidste halvdel af 1700-tallet - udskiftningstiden - hvor landsbyernes fællesmarker blev udskiftet og blev omdannet til et udstykningslandskab, har ændret landskabet markant. Det viser sig i opdeling af marker med hegn og diger og gårde, der i et vist omfang flyttede ud fra landsbyerne til gårdens nye marker. Karakteristisk for vores egn og særligt for den østlige del af kommunen er, at gårdene i ganske stor udstrækning blev liggende i landsbyen i stedet for at flytte ud på de nye marklodder, og at der til gengæld blev etableret mange levende hegn. Udskiftningen i kommunens østlige del fandt ofte sted på bøndernes eget initiativ, og var i overvejende grad overstået før Den slesvig-holstenske landkommission tog fat i 1771. Det resulterede i et løkkelandskab, hvor hver gård havde mange små individuelt indhegnede løkker. I den vestlige del af kommunen fandt udskiftningen overvejende først sted efter 1771 efter en mere overordnet plan, med større markblokke til hver gård som resultat. Heller ikke her fandt der nogen stor udflytning fra landsbyerne sted.

De historiske udviklingslag opleves i landskabet i kraft af særlige kendetegn. For eksempel sten- og bronzealderhøje, kirker og voldsteder fra middelalderen og rester af ejerlavsgårde i form af bevoksede jorddiger. Der er mange spor, af landboreformernes udskiftningshegn, mølledamme, teglværker og lergrave fra sidste halvdel af 1800-tallet, jernbanetraceer og udstykningslandskaber med husmandskolonier særligt efter Genforeningen i 1920.

På den måde har menneskets skiftende brug af landskabet sat synlige aftryk, der sammen med naturgrundlaget danner det, der kendetegner vores landskab i dag. De historiske begivenheder, der har præget indretningen af landskabet i vores landsdel, og de enkeltelementer, de er sammensat af, har derfor stor betydning for forståelsen og oplevelsen af nutidens landskab.

Det menneskeskabte landskab i Haderslev Kommune kan grupperes i 7 overordnede lag / tidsperioder med hver deres kendetegn:

1. Tiden efter industrialiseringen op til vor tid er laget med erhvervsområder, villakvarterer og sommerhusområder, landbrugets industriprægede produktionsanlæg og nye tekniske anlæg som eksempelvis motortrafikveje og motorveje, vindmøller solvarme- og solcelleanlæg.

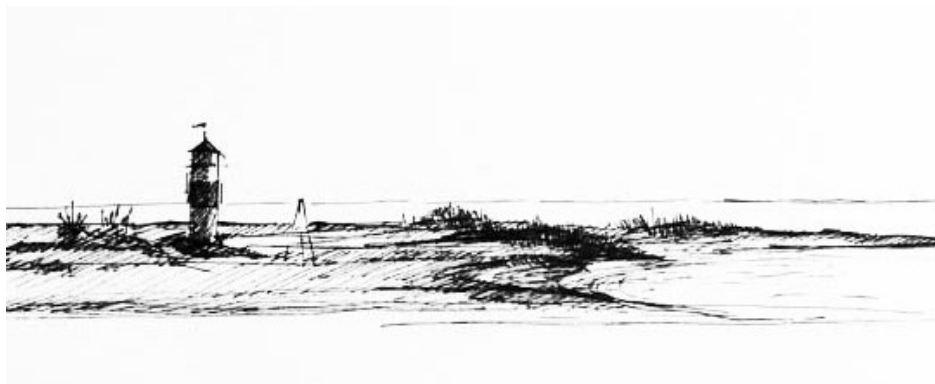
2. Industrialiseringen er laget med jernbanerne, stationsbyerne, statshusmandsbrug og landvinding. Stationsbyerne opstår i takt med udbygningen af jernbanen i slutningen af 1800-tallet. Landsbyerne bliver større, og der sker samtidig også en spredning af bebyggelse blandt andet i form af statshusmandsbrug i 1920'erne. Store landvindingsprojekter ændrer dele af kystlandskabet og generelt afvandes/opfyldes moser og lavninger, og skråninger udjævnes.

3. Skovforordningen af 1784 for Hertugdømmerne er et vendepunkt i forhold til at bevare de sidste rester af skov. Her bliver grænsen mellem åbent land og skov fastlagt som vi stort set kender den i dag, da skovarealet ikke er øget markant de sidste 200 år.

4. Udskiftningslandskabet fra slutningen af 1700-tallet er de store landboreformers tid hvor landsbyens gårde fik egen jord samlet på færre markstykker. Det er det lag, der særligt tegner sig i landskabets dige- og hegnsstrukturer og til dels også i bebyggelsesstrukturen, selv om mange gårde blev liggende i landsbyerne i stedet for at flytte ud på marken.

5. Landsbyfællesskabets tid

Landsbyfællesskabets tid opstod hovedsageligt i senmiddelalderen efter 1300-tallets omvæltninger af landbrugssamfundet. Landskabet var præget af, at der omkring hver landsby lå fælles dyrkningsområder, opdelt i vange, åse og agre, fælles græsningsarealer og betydelige skov- og mosearealer, der ofte adskilte landsbyernes ejerlav fra hinanden. De levende hegn og diger, der har præget landskabet siden udskiftningen, var sjældne. 1500-tallets opkøb af næsten

Fyrtårn på sydspidsen af Årø

Sønder Vilstrup Kirke

alle herregårde i kommunen har betydet, at der stort set ikke findes egentlige herregårdslandskaber bevaret. Til gengæld udviklede der sig et landbrug præget af meget store, mellemstore og små gårde liggende mellem hinanden i landsbyerne.

6. Laget fra slutningen af vikingetiden og frem til senmiddelalderen (950-1450) er den periode, hvor langt de fleste landsbyer i hele kommunen fik deres faste placering, som vi kender den i dag. Fra denne tid har de fleste kirker deres oprindelse, ligesom resterne af de jorddiger, der viser de gamle ejerlavsgrenser. Det var også den periode, hvor der var mange herremænd i kommunen, specielt i den østlige del, og hvorfra mange voldsteder stammer.

7. Det ældste lag er opstået i den lange periode fra bondestenalderen op gennem bronze- og jernalder til slutningen af vikingetiden. Der er kun få synlige spor tilbage af dette lag i form af gravhøje typisk placeret højt i landskabet, og hvor der er skov i dag. Mange ældre stednavne minder dog om den omfattende bebyggelse, der har eksisteret igennem jernalderen, og som lever videre i mange af nutidens bebyggelser.

Landsbyerne og forvaltningen af "bondelandskabet" er i høj grad rygraden i de strukturer, der præger landskabet i Haderslev Kommune i dag. Det åbne land er i hovedsagen opdyrket siden bronzealderen, og fra jernalderen og frem til slutningen af 1700-tallet lå næsten alle gårde og huse i landsbyer, og der var kun meget lidt spredt bebyggelse uden for landsbyerne. Langs kysten lå landsbyerne typisk inde i landet, hvilket gav plads for de kystskove, der er så værdifulde for vores landskab i dag.

De ældste landsbyer har rødder langt tilbage til jernalderen, men det var først fra vikingetidens slutning omkring år 1000, at landsbyerne begyndte at få deres faste placering i landskabet. Dette skyldtes bl.a. hjulplovens stadig større udbredelse, indførelsen af skat og kirketiende, samt oprettelsen af mange nye landsbyer, der gjorde tidligere tiders landsbyflytninger vanskelige. I den tidlige middelalder kom der mange nye landsbyer til, enten ved udflytning fra de gamle

eller som nygrundlæggelser. Mange af disse nye landsbyer fik navne, der endte på -torp, som betyder udflyttersted. Det er i dag blevet til endelsen -rup. Også landsbyer, der ender på -bøl, -balle, -bro og -mark er som regel grundlagt i ældre middelalder. Fra 1300-tallet til 1700-tallet kom der de fleste steder ikke nye landsbyer til. Undtagelser er dog visse skovrige egne, hvor der opstod en række nybyggersamfund i 1500- og 1600-tallet, som ofte fik navne, der ender på -skov (f.eks. Enderupskov).

Landsbyerne er i langt de fleste tilfælde struktureret omkring vejene som enten en **slynget vejby**, en **vejklyngeby** eller en **vejforteby**. Vest for motorvejen og i knap så udpræget grad øst for motorvejen udgør næsten alle landsbyer fine, tætte helheder. Det skyldes ikke mindst, at gårdene i landsbyerne stort set ikke blev udflyttet ved **udskiftningen 1770-1800**. Kommunens østlige del er præget af, at store, mellemstore og små landsbyer ligger spredt mellem hinanden. Her findes også kommunens største landsbyer som Åstrup og Vilstrup med hver over 30 gårde. Mange landsbyer rummede mellem 20 og 30 gårde. I den vestlige del af kommunen, hvor jorden er mere mager, blev landsbyerne ikke så store. Her findes kun få landsbyer med over 20 gårde. Karakteristisk her er, at der flere steder ligger gårdrækker langs ådalene, så man kunne udnytte græsningen i engen og dyrkningsarealerne på morænen. Gode eksempler er Kastrup og Bevtoft.

Kleinbahn tracé nord for Vojens

Feriehusbebyggelse ved Anslet Strand/Hejlsminde

Landskabet omkring Aastrupgård

Udskiftningslandskabet

Landboreformerne i slutningen af 1700-tallet betød en afslutning på middelalderlandsbyernes driftsfællesskab. Udskiftning af landsbyernes marker betød, at den enkelte gård fik sin jord samlet i færre markstykker, hvor den før havde været fordelt over hele landsbymarken. Til gengæld kunne nogle af markerne ligge flere kilometer væk, da man skulle have del i både skov og eng, godt og magert. Den nye inddeling af landskabet kalder vi udskiftningslandskabet. Stadig i dag er landboreformernes kulturhistoriske struktur tegnet ind i store dele af kommunens landskab i form af levende hegn, diger og til dels en bebyggelsesstruktur, der udspringer fra denne periode.

Det er karakteristisk for hele området, at gårdene i forbindelse med udskiftningen generelt blev liggende i landsbyerne, så **kun få gårde flyttede ud af landsbyerne**. I dag afspejles det i **landsbyernes karakter** præget af en tæt struktur af gårde og huse, der ligger langs de snoede veje, der følger landskabets former mellem landsbyerne. Landsbymarken blev fordelt mellem gårdene, i enkelte tilfælde struktureret i lange markstykker, der stråler ude fra landsbyerne i tilknytning til den enkelte gård. Da udskiftningen i kommunens østlige del som oftest fandt sted på privat initiativ, blev udskiftningslandskabet her præget af mange små lodder, mens landsbyerne i kommunens vestlige del for det meste først blev udskiftet på myndighedernes initiativ efter 1771. Her fik hver gård samlet sine marker i færre enheder, men stadig spredt over hele ejerlauget. De nye marker blev hegnede med én-rækkede udskiftningshegn eller jorddiger, sjældnere med stendiger. Det har skabt forskellige udskiftningsmønstre i landskabet, men ofte en kamstruktur, som det eksempelvis ses ved Sommersted og Simmersted.

De få steder, hvor mange gårde flyttede ud fra landsbyen, skete det ofte som **blokudskiftning**. Det giver ofte et mere ustruktureret og mindre let aflæseligt mønster i landskabet, hvor gårdene og tilhørende marker ligger som blokke. Det ses fx ved Skjoldager.

Ved Maugstrup er udskiftningslandskabet særligt tydeligt og karakteristisk i et **stjerneudskiftningsmønster**. Det afspejles både i markstrukturen præget af pizzaslice lignende marker, der er orienteret fra den enkelte gård i landsbyen og ud

i landskabet, adskilt af diger bevokset med hegn, hvoraf de fleste stadig afspejler den struktur, der blev skabt sidst i 1700-tallet.

Stordriftslandskaber

Andre steder er udskiftningsstrukturen sløret eller helt væk, da mange diger, markveje og hegn er fjernet til fordel for et effektivt landbrug med markant større marker. Her kan man i stedet tale om stordriftslandskaber. Ud over de brudte udskiftningsstrukturer er stordriftslandskaberne karakteriseret ved, at det er småt med anden natur end afgrøder.

Denne udvikling er sket i takt med industrialiseringen af landbruget, der for alvor tog fart og ændrede landskabet i 1950'erne og fremefter. Vores egn er præget af husdyrbrug, heraf kvæg- og svinebrug, og der er stadig en tendens til, at de mindste brug må lukke, og de største bliver større industrier. De tilbageblevne landbrug vil i et vist omfang enten opkøbe andre landbrugsejendomme, udvide produktionen derhjemme eller udflytte produktionen til arealer i passende lang afstand fra beboelse og andre brug – de såkaldte barmarksprojekter.

Godser, hovedgårde og storbondegårdslandskab

Landsbyerne præger det meste af landbrugslandet, men ikke det hele. Op til omkring år 1400 var egnen præget af mange små hovedgårde. De lå i landsbyerne blandt de andre gårde og skilte sig ikke ud ved ret meget andet end, at bygningerne var lidt finere end naboens. I 1300-tallet rykkede mange af disse hovedgårde ud af landsbyerne og etablerede sig af forsvarshensyn på vanskeligt tilgængelige steder. Disse voldsteder bestod ofte af kunstigt opførte banker omgivet af voldgrave. Hovedgårdene er alle væk i dag, men der kan stadig ses spor af dem i form af et større antal velbevarede voldsteder, som ved Tørning, Ejsbøl, Krejsel, Kingsgård og Lykkesholm.

I Haderslev Kommune findes desuden enkelte herregårde, som stadig kan opleves i landskabet. Det er Gram og Nybøl, de eneste herregårde i kommunen, der ikke blev opkøbt af kronen i 1500-tallet og nedlagt.

I løbet af senmiddelalderen forsvandt en stor del af den lokale herremandsstand. Deres ofte ganske små herregårde indgik i 1400-tallet typisk i større godskomplekser. Heraf var Tørning under slægten Ahlefeldt så langt det største, men også Ejsbøl og slægten Emmiksens gods under Revsø var omfattende. Da kong Hans i 1494 købte Tørning, havde den omkring 700 gårde under sig. Dette køb betød, at et meget stort antal bønder kom til at høre under kronen og ikke under en herremand. Selv om der blev oprettet enkelte mindre herregårde i omegnen af Haderslev fra slutningen af 1400-tallet og mens hertug Hans den Ældre havde byen som hovedsæde (Kestrup, Boskov, Vilstrupgård, Vandlinggård m.fl.), så forsvandt de alle igen under Frederik 2., der gennemførte et koncentreret opkøb af al adelsgodt mellem Løjtland og Kolding Fjord i årene 1580 til 1588. Hvad der var tilbage erhvervede Christian 4. omkring år 1600. I et meget stort område var alle bønder herefter underlagt kongen og Haderslev Amt. Selv om der oprettedes nogle kongelige ladegårde, som f.eks. Haderslev Ladegård, Tørning Ladegård og Revsø, forblev det meste af kommunen uden kongelige ladegårde.

Enkelte landsbyer blev nedlagt i denne proces. Det drejer sig fx om landsbyen Vojens med 11 gårde, som blev nedlagt og omdannet til en ny ladegård, og landsbyen Stendet, der blev nedlagt og jorden indlemmet under Haderslev Ladegård. Ladegårdene blev drevet ved hoveri af bønderne, men allerede i første halvdel af 1600-tallet blev dette hoveri afløst af en afgift, de såkaldte tjenestepenge. I stedet blev ladegårdsjorden lejet ud til bønderne. Nu var øvrigheden kun interesseret i, at bønderne betalte afgifterne.

Denne proces indebar, at de enkelte gårde i landsbyerne fik mulighed for at udvikle sig forholdsvis selvstændigt. Landbruget i den frugtbare østlige del af kommunen blev derfor meget varieret med kornavl (byg og havre) kombineret med mange stude, og gårdene i landsbyerne var generelt meget store, men landsbyerne var præget af store forskelle gårdene imellem. I den vestlige del satte den magre jord sine grænser for udviklingen, men også her fandtes der store gårde og et stort fokus på kvægavl, hjulpet af de mange engarealer langs åer og vandløb.

Store hovedgårde og kongelige ladegårde satte sit præg på landskabet i

Christiansdal vandkraftværk

Brogårdsvej ved Nybøl

Herregårdslandskab - Gram slot

Haderslev Kommune i så forholdsvis kort en periode, at man ikke kan tale om et herregårdslandskab i kommunen. Den eneste undtagelse er Gram og Nybøl godser, der blev drevet ved hoveri på store herregårdsjorder langt op imod udskiftningen. Forskellen på de økonomiske muligheder for bønderne i den østlige og vestlige del af kommune kom også til udtryk igennem udskiftningen. I landsbyerne på østkysten tog bønderne selv initiativ til at udskifte den fælles jord og indhegne egne marker fra begyndelsen af 1700-tallet. Udskiftningen på østkysten var derfor stort set afsluttet, da Den slesvig-holstenske landkommission fra 1771 fik gennemført udskiftningen i den vestlige del af kommunen. Her havde bønderne også lavet privat udskiftning tidligt, men det var hovedsageligt engjorden, der blev fordelt og afgrænset – ikke med levende hegn, men med grøfter.

Fraværet af herregårde, selvstændiggørelsen af bønderne, den tidlige udskiftning og det varierede landbrug betød, at særligt østkystens landbrug udviklede sig meget anderledes end i de områder, hvor der var herregårde, ladegårde og hoveri. Mange gårde blev usædvanligt store, og i løbet af 1800-tallet fik mange bønder mulighed for at opføre betydelige hovedbygninger til gårdene. De fik karakter af proprietærgårde, dvs. gårde der var vurderet til 12 tønder hartkorn eller derover. I Haderslev og Tyrstrup herreder var der ved Genforeningen 225 gårde af den størrelse, mens der på Als og Sundeved kun var 71. Den nordøstligste del af Sønderjylland er da også blevet kaldt "Landet med de store gårde".

I løbet af 1800-tallets første halvdel blev processen med at flytte gårde ud af landsbyerne, for at komme til at ligge mere praktisk i forhold til egen jord, forstærket. Dette skete dog mere i kommunens vestlige del end mod øst, hvor landsbyerne i forvejen ligger mere tæt.

I 1800-tallet fortsatte de store gårde med at præge landbruget i kommunens østlige del, og det satte deres præg på landskabet. Det blev ikke et hovedgårdslandskab, som man ser det på Als og Sundeved, men i stedet et **storbondegårdslandskab**, hvor en del gårde var i stand til at drive deres jord næsten på hovedgårds-lignende vilkår. Der var mange ansatte på disse gårde, og sammenlægninger af marker betød, at landskabet visse steder kan minde om et

landskab præget af adelige hovedgårde. Her er det blot en eller flere store gårde i landsbyerne, der glimtvis har frembragt dette landskab, hvorimod nabogårdene, der ikke var så store, stadig dyrkede deres langt mere beskedne jordtilliggende. Dette betyder et meget varieret kulturlandskab, der særligt præger kommunen nord og syd for fjorden.

Efter Genforeningen, hovedsagelig mellem 1924-1937, blev der i Haderslev Kommune i lighed med resten af Sønderjylland foretaget en lang række husmandsudstyknings, der endnu præger landskabet i betydelig grad. Langt de fleste fandt sted i de store sogne på østkysten, som Øsby, Fjelstrup, Hoptrup, Moltrup, Vedsted og Sommersted, men også i de vestligste sogne blev der udstykket husmandssteder. De fandt i et vist omfang sted på jord, der havde tilhørt de såkaldte domænegårde. Det var gårde købt af den preussiske stat med henblik på at bruge dem som udgangspunkt for en fortyskning af det nordlige Sønderjylland. Ved Genforeningen overgik de til den danske stat, der lod dem udstykke til husmandsbrug som et modsvar på fortyskningen. Blandt disse udstykninger i Haderslev Kommune kan nævnes Pamhule og Keldet.

Husmandslandskaber

Egnen har oven i et meget varieret kulturlandskab med store og små gårde også forholdsvis mange og markante husmandslandskaber. Det betegner områder, hvor bebyggelsen er præget af **husmandssteder**. I Haderslev Kommune er der husmandslandskaber fra tiden både før og efter landboreformerne, som udgør to temmelig forskellige former for husmandslandskaber.

De ældste **husmandsbrug** blev ofte oprettet i forbindelse med udskiftningen. Da landsbyernes jord blev fordelt, blev mindre jordlodder, liggende i en vis afstand fra landsbyen, fordelt på mindre lodder, der var store nok til at dyrke nogle afgrøder, men ikke så store, at husmanden kunne leve af det. De måtte stadig søge arbejde på gårdene. Sådanne småbrug findes flere steder i landsbyerlavenes udkant, men optræder næsten aldrig så tætliggende, at man kan tale om egentlige klynger. Der findes dog eksempler i kommunen. Ved Enderupskov og Vester Lindet, hvor de små brug er udstykket fra Gram og Nybøl godser. De udstykkede brug blev dog her store nok til, at man kunne leve af dem. Et andet eksempel er ladegårdsparcerne nord for Haderslev, der er udstykket fra Ladegård sidst i

1700 tallet, i forbindelse med ladegårdens salg. Også disse er dog forholdsvis store. Endelig er der Ørbyhage, der blev oprettet omkring 1800 som en blandet husmands- og fiskerbebyggelse. Her var jordlodderne små, men befolkningen skulle også hovedsageligt leve af fiskeri. Bebyggelsen er heller ikke et resultat af en egentlig udstykning, men af, at fiskere fra Torø Huse ved Assens lejede sig ind på eller købte små strandlodder tilhørende bønderne i Ørby og opførte deres huse. Typisk består de ældste husmandssteder af én længe med beboelse i den ene ende samt stald og lade i den anden. På de lidt større husmandssteder ser man også mindre vinkelbygninger.

De **husmandsudstyknings**, der for alvor præger kommunen, er næsten alle udstykket efter statshusmandsloven, der også kom til at gælde for Sønderjylland efter Genforeningen i 1920.

De nyere husmandsudstyknings efter Genforeningen i 1920 har en anden karakter end de gamle. De blev gennemført efter en samlet plan, som skabte et stort antal husmandsbrug, der var ensartede både i størrelse og arkitektur og typisk blev placeret samlet langs vejene som perler på en snor i nogenlunde tilknytning til den gård, de blev udstykket fra. Vigtigt var det, at de fik en størrelse, der betød, at en familie kunne leve af landbruget. Hertil skulle der høre mindst 5 ha jord. Der er mange gode eksempler på sådanne udstykninger i kommunen, men de store udstykninger koncentrerer sig i overvejende grad til området nord for Haderslev Fjord. Husmandsudstykningserne ved Revsø, Seggelund, Keldet og Stokkerhoved rummer alle flere end 15 husmandsbrug og det samme gælder Årø og Olufskær på Haderslev Næs. Udstykningen ved Keldet er den næststørste i Sønderjylland med hele 26 brug. Men også i den vestlige del af kommunen er der husmandsudstyknings som fx mellem Fole og Gram.

Industrilandskabet

Ved industrilandskab forstås imidlertid landskaber, der er præget af udnyttelse af naturens ressourcer til andet end fødevareproduktion eller af en produktion, der slet ikke er bundet til det lokale naturgrundlag.

En af de ældste ressourceudnyttelser til "industriformål" er vandkraften.

Vandmøller dukkede op i middelalderen, oftest i tilknytning til hoved- eller storgårdene, og prægede landskabets dalstrøg frem til første halvdel af 1900-tallet. De opdæmmede mølledamme ses stadig i landskabet. De mest markante ligger ved Lillemølle ved Hoptrup, Gram Slot, Christiansdal og Tørning. Ved Tørning har der ligget en vandmølle siden middelalderen. Den nuværende møllebygning er opført i 1907, og den fungerer som åbent museum i dag.

Egentlige industrilandskaber er områder, hvor en bestemt industri præger et afgrænset landskab med sit virke og giver det karakter. I kommunen har vi Tørning Mølle og Bryggeriet Fuglsang, der er et eksempel på nyere industrilandskaber.

Fuglsang er et nutidigt og moderne industrilandskab, hvor prægningen af landskabet i langt højere grad består af fabriksbygninger og ikke mindst vartegnet i form af det 11 etager høje malttårn - alt i alt et for området stort bygningsvolumen.

Bebyggelse i kystlandskabet

Kysten er rig på oplevelser og giver mulighed for især rekreation i mange afskygninger, herunder sejlsport, fuglekiggeri, vandring, badning, meditation – og vi har i Danmark fri færdsel langs alle vores kyster. Kysten er sårbar over for bebyggelse, støj og visuel uro. Kystfiskeri har kun i de sidste par århundreder haft betydning for bosætning langs kysterne, idet det tidligere var bønderne selv, der lejlighedsvis drog på fiskeri. En regulær fiskerbefolkning i kystbebyggelser er en sen udvikling. Den første regulære fiskerbebyggelse i kommunen er Ørbyhage fra omkring 1800.

Fiskeri har naturligvis også spillet en væsentlig rolle i Årø By. Betydeligt ældre er dog Årøsund, hvorfra der siden den ældre middelalder har været færgeforbindelse til Fyn. Derudover er enkelte steder spor efter fiskerbebyggelse fra 1800-tallet, f.eks. ved Sønderballe Strand.

Vandet har været og er også til dels i dag en vigtig transportkorridor for både mennesker og gods. Færgesteder som ved Årøsund vidner om trafik og forbindelser over vandet, hvor der var fast postrute fra Hamborg til København via

Bjerning Kirke

Kulturmiljøet omkring feriehusbebyggelsen Tamdrup Strand

Assens. Men af essentiel karakter er i dag kun færgeforbindelsen mellem Årø og Årøsund.

Det manglende behov for at placere landbebyggelse ved havet har efterladt os fantastiske kystskove og muligheder for at udnytte kysten og vandet rekreativt.

Endelig begyndte ferieturismen i det små fra midten af 1800-tallet med enkelte udflugtssteder. Det tog fart fra omkring år 1900 med den første etablering af feriebebyggelser og rekreative anlæg, som eksempelvis Kelstrup Strand, hvor der mellem enkelte fiskerhuse blev opført noget af kommunens ældste sommerhusbebyggelse. Men det var først med Ferielovens vedtagelse i 1938, hvor alle lønmodtagere fik to ugers ferie, at sommerhusbebyggelserne for alvor tog fart. I dag er der 10 sommerhusområder og 9 campingpladser langs kommunens attraktive kyst. Disse feriebebyggelser sætter lokalt deres præg på kystlandskabet. Mange steder langs kysterne ses et bådelaug og små bådehavne. Et helt særligt sommerhusområde er Tamdrup Strand, der ikke har haft lov til at udvikle sig siden de små primitive sommerhuse blev opført i årtierne efter 1935, da de var opført ulovligt. Bebyggelsen er i dag omfattet af en bevarende lokalplan.

Fra midten af 1800-tallet kom der landet over fokus på landvinding til landbrugsformål langs kysterne. Det gjaldt også kystlandskaberne mod Haderslev Fjord og Lillebælt, der er rummer områder med nor, vige og vådområder, som frem til midten af 1900-tallet blev genstand for flere landvindingsprojekter. Nogle af dem er opgivet igen. Hindemade og Slivsøen ved Hoptrup er eksempler på genopretning af en tidligere drænet sø, der i dag er reetablerede med åbent vandspejl med stor natur- og rekreativ værdi. Andre områder bliver stadig i dag pumpet. Det giver lokalt landskabet en speciel karakter, der er præget af store opdyrkede eller afgræssede flader. Store dele af Årø er et eksempel på et større område, der fortsat bliver drænet, dyrket og afgræsset.

Mange steder er også vores klintkyster sikret mod havet med forskellige former for værn. Typisk hølfer i kombination med store sten op ad skrænterne. Hølferne skaber et regelmæssigt bugtet forløb på grund af den måde, materialer aflejrer sig mellem dem. Det ses blandt andet ved Tomaj Strand og på kyststrækningen syd

for Aarøsund. Stort set alle steder, hvor der er bebyggelse helt ned til kysten og hvor der er en større eller mindre skrænt, er der kystsikret.

Bykanten

Bykanten er mødet mellem landskabet og byen. Den bebyggede bykant kan møde landskabet brat eller blødt. Bykanter har potentiale til at blive benyttet multifunktionelt til fx både rekreation og blå-grønne kiler ind i byen eller som udstillingsvindue for, hvad der foregår inde i byen. Eller modsat, som tydelige zoner af by og land.

Når der planlægges for nye byudviklingsområder, skal der tages stilling til, hvordan den nye bydel skal relateres til den omgivende landskabstype. Dvs. hvordan man får det nye byggeri bearbejdet og placeret i forhold til det landskab, det orienterer sig til. På den måde understøtter vi det omkringliggende landskab. Skovholme er rigtig gode til at formidle skala mellem byggeri og det omgivende landskab, og kan med fordel benyttes ved nye udstykninger til boliger eller tekniske anlæg.

Karakterområder og vurdering

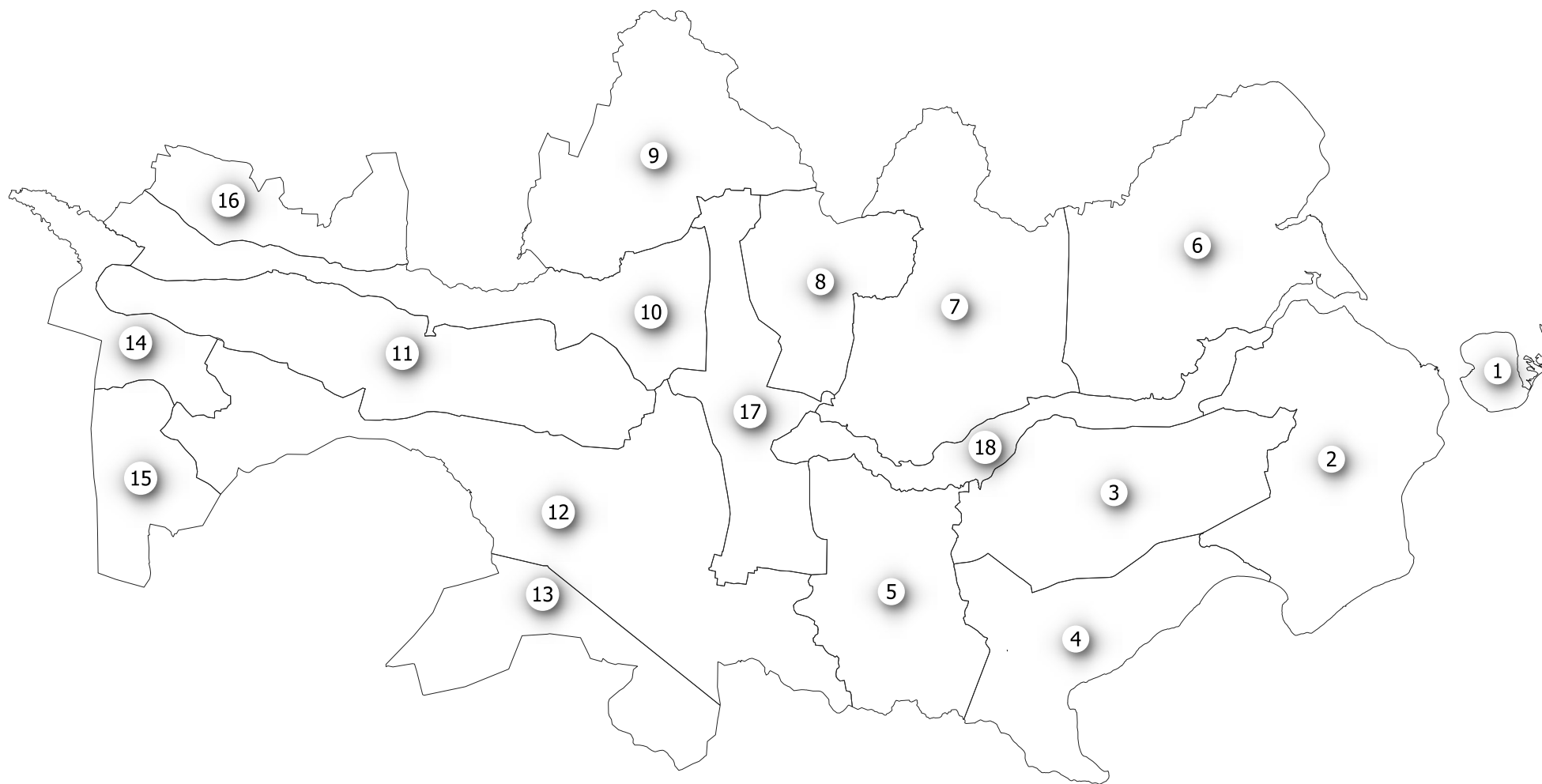

Landskabets karakter

Landskabets karakter er et udtryk for landskabets unikke "ansigtstræk":

Ligesom alle ansigter har øjne, øre, næse og mund, har landskaber mange af de samme elementer - marker, enge, hegn, gårde, landsbyer og lignende. Det er samspillet mellem elementerne, der definerer det unikke ansigt eller den unikke landskabskarakter.

1. **Aarø kystlandskab**
2. **Næset landbrugsflade**
3. **Starup landbrugsflade**
4. **Sdr. Vilstrup-Hoptrup kystlandbrugsflade**
5. **Pamhule skov- og bakkelandskab**
6. **Fjelstrup landbrugsflade**
7. **Moltrup småbakked landbrugslandskab**
8. **Maugstrup stjerneudsiftning**
9. **Lerte landbrugsflade**
10. **Gram Å hedeslette**
11. **Gram bakkeø**
12. **Gelså hedeslette**
13. **Toftlund bakkeø**
14. **Enderupskov naturlandskab**
15. **Arnum Skov- og landbrugsflade**
16. **Rødding bakkeø**
17. **Stationsby Mosaiklandskab**
18. **Haderslev Tunneldal**

K1 Aarø kystlandskab

Landskabskarakterbeskrivelse

Områdets bærende karaktertræk er den flade ø i Lillebælt med det åbne kystlandskab og den visuelle nærværende forbindelse til de modstående kyster i Jylland og på Fyn. Aarøsund by med havn, kirke og fyrtårn er karakteristiske bebyggelser og væsentlige elementer i landskabet, som er synligt fra en stor del af øen, samt fra Aarøsund. Skalaen er lille når øjet orienterer sig i de små landskabsrum på øen og stor når øjet orienteres ud mod havet. Variationen i naturtyper og landbrugsdrift samt skalaen definerer oplevelsen til et mosaiklandskab.

Vurdering

Karakterstyrke: God

Der er et stærkt samspil mellem naturgrundlag og kulturgeografi. Bebyggelse og større veje er placeret på små nord-syd gående højderygge af stenet ler og sand, der hæver sig få meter over lavere vådområder både inde på øen og langs kysten med strandengene Korsø og Aarø Kalv. Derved understreges landskabets opbygning. Samspillet mellem naturgrundlag og kulturbetingede strukturer er god.

Tilstand: God

Selv om digerne og dræningen af de våde områder har ændret landskabet over de sidste 100-150 år, er ændringen ikke så stor, at oplevelsen af landskabskarakteren er ændret væsentligt. Kulturmiljøet omkring Aarøsund er velbevaret. Landskabet er uforstyrret af tekniske anlæg, men let præget af sommerhusbebyggelser.

Oplevelsesværdier: Meget gode

Særlige udsigtsmuligheder langs hele kyststrækningen. Særlige naturoplevelser, bl.a. på Aarø Kalv. Velbevaret kulturmiljø i Aarø by. Mulighed for at opleve mange forskellige landskabstyper på en dags gåtur øen rundt.

Sårbarhed: Stor

På grund af øens lille størrelse vil selv mindre ændringer kunne påvirke store dele af den. Området er sårbart over for tekniske anlæg og høj bebyggelse, større

turismeanlæg som fx feriecentre, større sammenhængende bebyggelser eller beplantning, som sommerhusområder og beplantning som fx energipil på større arealer, som kan ændre landskabets åbenhed.

Målsætning: Beskytte og bevare

K1 Årø

Kulturgeografisk beskrivelse

Årø som karakterområde er omringet af Lillebælt. Øen er 5,7 km² og er adskilt fra Jylland af det kun 1 km brede, men op til 25 m dybe og strømfyldte Årø Sund.

Bevoksning og dyrkningsform

Øen præges af et åbent landbrugs- og turismelandskab. Terrænet på Aarø er generelt fladt til let bølget. Den midterste del af øen består af en lavning, der mod øst og vest er omgivet af højereliggende arealer, som giver en højdeforskel på op til 5-6 m. De lavtliggende arealer er drænet, og øen gennemskæres derfor af kraftige drængrøfter nord-syd. Langs Aarøs nordvest-, nord- og østkyst er opført diger, mens sydkysten udgøres af en op til 4 meter høj kystklint med en tilhørende forstrand. Mod øst og vest er der dannet krumoddesystemer, der har gjort nogle småøer landfaste med selve Aarø. Hovedparten af Aarø er enten opdyrket eller udlagt til græsningarealer. Træbevoksningen udgøres primært af levende hegn langs veje og markskel samt mindre træbevoksninger ved vandhuller og spredte småskove. Øen var tidligere præget af oversvømmelser, men siden 1868 har der været bygget diger, som efterhånden er blevet udbygget og forbedret, sidst i 1960. Det første dige gik tværs over øen. Efter stormflod i 1872 blev diget forhøjet. Under 1. verdenskrig var det russiske krigsfanger, som var indkvarteret på øen, der byggede diget mellem havnen og byen samt det yderste dige, på den nordlige del af Aarø – "Russerdiget". Digerne og dræning giver mulighed for dyrkning af jorden. Det nuværende kulturlandskab bærer præg af disse anlæg og dræningen. Øen har både intensivt dyrkede landbrugsarealer samt mere ekstensivt dyrkede arealer på lavereliggende, våde områder ved det maritime forland samt i lavninger midt på øen.

Linderum – er en lille flad ø ude i Lillebælt, med to små søer omgivet af strandenge. Den er ubebygget, uden tekniske anlæg eller nogen særlig beplantning. Der er et rigt fugleliv.

Bebyggelsesstruktur

Den eneste samlede bebyggelse på øen er Aarø by med fiskerhytter. Herudover ses to sommerhusområder, campingplads med parkgolf, spredtliggende gårde og et husmandslandskab i den sydvestlige del af øen.

Engområder på Årø

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Aarø er et eksempel på et tidligere øsamfunds tætte sammenhæng mellem fiskeri og landbrugserhverv.

Aarø by er udpeget som et kulturmiljø. Byen ligger på vestsiden af Aarø, hævet over forlandet, Lille og Store Korsø, hvor fiskernes oplagsskure ligger spredt. Byen er tæt bebygget, man færdes i små slyngede stræder. To bebyggelsesstrukturer præger byen - de tætliggende gårde, dertil hørende arbejderboliger og en randbebyggelse mod det sumpede område, formentlig fiskerhuse.

Byen er overordentlig tæt bebygget, man færdes i små slyngede stræder. To hovedstrukturer udskiller sig, nemlig de tætliggende gårde, koncentreret i den sydøstlige del af byen med dertilhørende arbejderboliger og en randbebyggelse mod det sumpede område og fiskerhuse. Gårdene er store og velbyggede med fine detaljer. Småhusene er af svingende alder og udseende, nogle symmetriske gulstenshuse m.v. Sydligst i byen ligger forsamlingshus og skole.

Årø hører til Øsby sogn, og øboerne måtte førhen søge kirke i Øsby Kirke, indtil der i 1906 opførtes en teglstenskirke på øen med tilhørende kirkegård.

Ved Brummers gård ligger en velbevaret træbygget bullade, som stammer fra 1650 og er flyttet dertil fra en lille gård i Haderslev som en gave fra Haderslev Kommune.

Øens mange diger er særlige, herunder især "Russerdiget" fra 1. verdenskrig.

Øens fyr er fra 1905 og skal naturligvis ses i sammenhæng med det gamle færgeleje Årøsund (K2). Øen og havnen hænger nøje sammen og udgør en i Sønderjylland enestående helhed, der både i kraft af sin velbevarede struktur og ved at repræsentere fiskeriet og ø-kulturen udgør en kulturhistorisk helhed.

Årø og Årøsund består af flere forskellige interessante kulturmiljøer. Øen udgør et i forhistorisk sammenhæng velafgrænset økosystem, der har været intensivt

udnyttet fra ældre stenalder til begyndelsen af bronzealderen. På den nordøstlige del af øen ligger to små fredede rundhøje. For nyere tids vedkommende er landsbyen på Årø velbevaret og samlet omkring havnen, der var og er øens centrum. Årø by ligger hævet over det sumpede forland, hvor fiskernes oplagsskure ligger spredt.

Tekniske anlæg

Der er ikke mange tekniske anlæg af betydning, men nævneværdig er øens havn, som er beliggende på en oddedannelse, mellem det marine forland 'store Korskrø' og lille Korskrø'.

Kystlandskab ved Årø - fastlandet skimtes i baggrunden

K2 Næsset landbrugsflade

Landskabskarakterbeskrivelse

Områdets bærende karaktertræk er åbne landbrugsflader med mange levende hegn, småskove og enkeltstående træer, snoede veje og mange små velbevarede landsbyer samt store gårde. Karakteristisk er den lange kyststrækning, som præger landskabsoplevelsen i varierende grad alt efter hvor der er sammenhæng til kysten. Fladen er generelt højtliggende, og terrænet falder flere steder markant nær ved vandkanten. Bankel Nor er et markant landskabsselement, som er visuelt nærværende i et stort område, mens Noret syd for Halk er mindre markant i forhold til området som helhed. Kystskove præger flere steder det kystnære område.

Vurdering

Karakterstyrke: God

Landskabets karakter tilstedeværelse er tydelig og let aflæselig. Samspillet mellem naturgrundlag og kulturbetingede strukturer er god.

Tilstand: God

Strukturerne er forholdsvis velbevarede med mange levende hegn og enkeltstående træer. Området er kun let forstyrret af tekniske anlæg og større landbrugsbygninger. Bygningsmassen er overvejende i god tilstand.

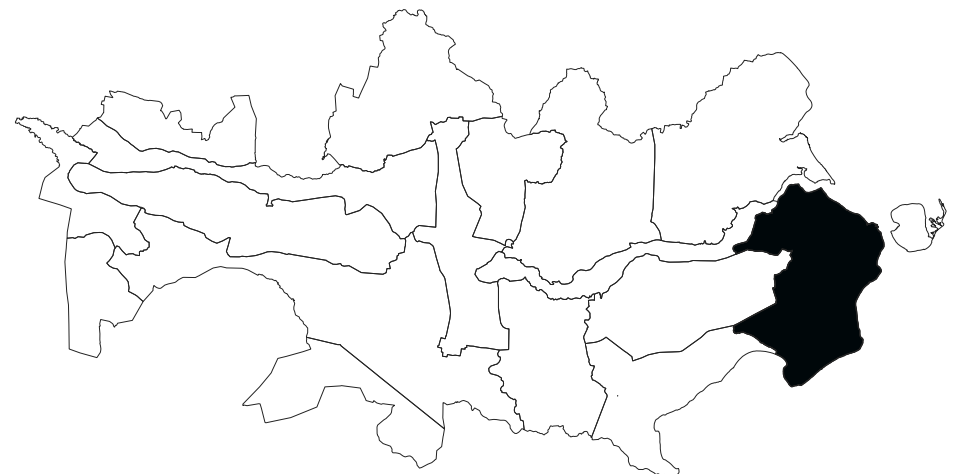
Oplevelsesværdier: Meget gode

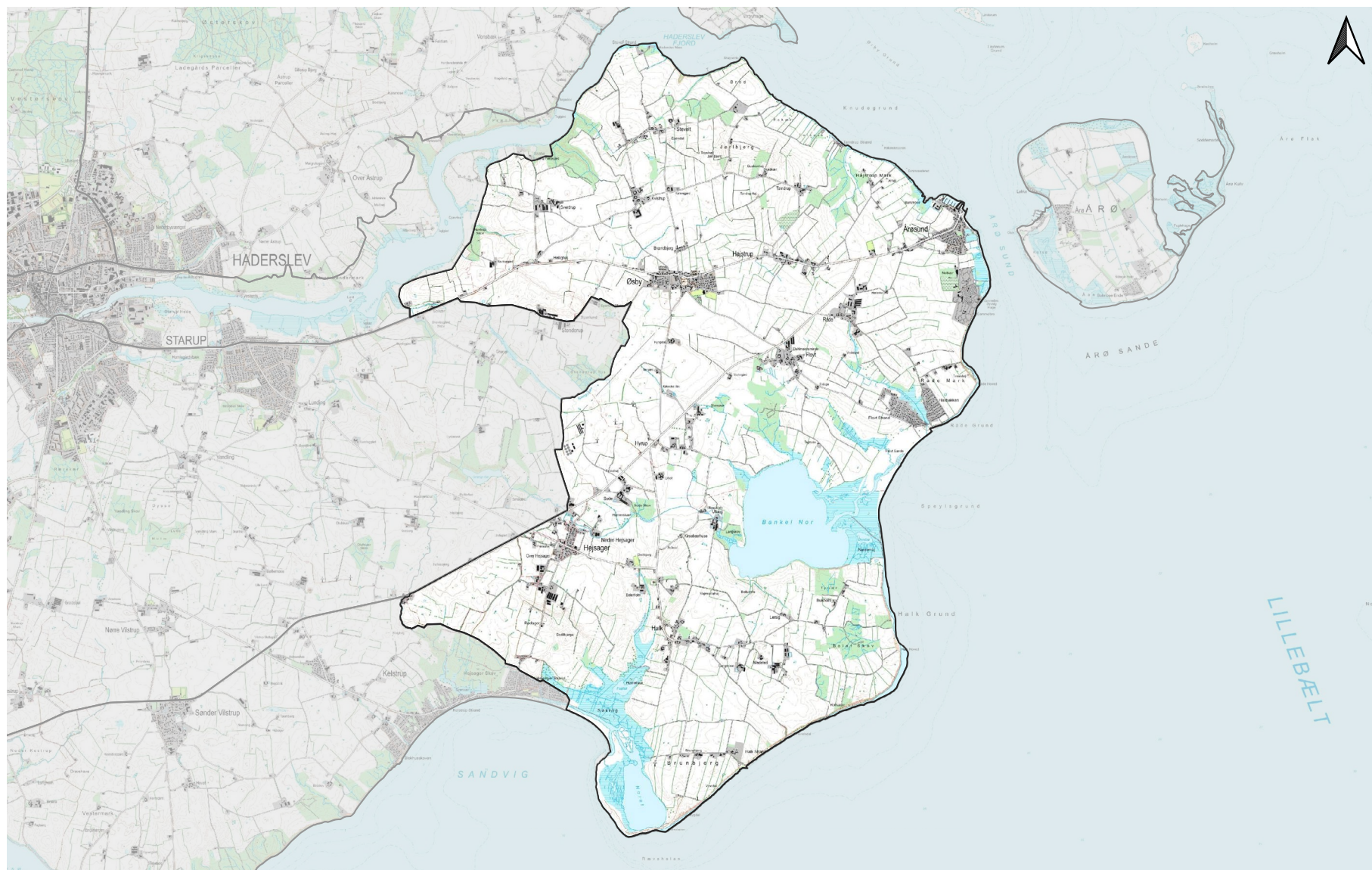
Der er fine oplevelsesmuligheder langs kysterne ud mod Lillebælt og flere steder langs med fjorden. Oplevelsesmulighederne knytter sig ikke udpræget til enkeltelementer eller særlige udsigter, men der er mange små fine oplevelser ved at færdes gennem landskabet.

Sårbarhed: Stor

Området er sårbart overfor tekniske anlæg og større bebyggelse, herunder landbrugsbygninger, samt overfor ændringer i landbrugsstrukturen (fjernelse af levende hegn, småbeplantninger og store enkeltstående træer, manglende vedligehold af bygningsmasse).

Målsætning: Vedligeholdelse

K2 Næsset

Årosund havn

Kulturgeografisk beskrivelse

Karakterområdet afgrænses mod nord af Haderslev Fjord og mod øst og syd af Lillebælt. Mod vest afgrænses området af Næssets landbrugsflade ved Grarup.

Bevoksning og dyrkningsform

Der findes spredte småskove og en del læhegn, også langs vejene. I den sydøstlige del af området findes lavtliggende områder omkring lagunerne Bankel Nor og Noret.

Landskabet er præget af landbrugsdrift. Omkring Aarøsund findes et aktivt turistområde.

Bebyggelsesstruktur

Bebyggelsen er fordelt i en del landsbyer og mindre bebyggelser. De største er Øsby og Aarøsund, der begge har stationsbypræg, mens Hejsager er en af kommunens større landsbyer. Af små landsbyer kan nævnes Sverdrup, Kvistrup, Tamdrup, Hajstrup, Stenderup, Stevelt, Råde, Flovt og Halk. Syd for Aarøsund ligger en stor campingplads: Gammelbro. Herudover er der en del fritliggende ejendomme. På østkysten ligger sommerhusområderne Raade og Flovt Strand samt Tamdrup Strand.

Mange af de store, velbevarede gårde med egnskarakteristisk arkitektur stammer tilbage fra middelalderen, hvor flere af dem havde status som frigårde. Bebyggelserne i hele den østlige del af Haderslev Kommune er karakteriseret ved, at landsbyerne er små og tætliggende, men med store gårde.

Fra storgården Olufskær er der udstykket 18 husmandsbrug efter Genforeningen.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Fra Årøsund udgik en af de vigtigste færgeruter i landet: Årøsund - Assens. Ruten var i mange år en af de vigtigste hovedfærdselsårer i landet, både når det gjaldt post og almindelig person- og godstrafik. Overgangen nævnes første gang i 1292 i Haderslev Stadsret. I middelalderen var overgangen en af landets vigtigste færgeruter. Her blev personer, varer og stude læsset om og fragtet videre til

Haderslev. Fra 1885 og indtil 1920 var der ikke nogen færgedrift Assens-Årøsund, fordi ruten ikke kunne løbe rundt økonomisk. Efter genforeningen blev færgefarten genoptaget, og ruten blev især brugt til at fragte sukkerroer fra Sønderjylland til Assens. Det varede frem til 1972, hvor ruten blev endeligt indstillet. Den var ikke længere rentabel.

Men selv om Årøsund ikke længere er et knudepunkt i infrastrukturen, bærer byen stadig præg af sin tætte tilknytning til sundet. Der er et endnu velbevaret havnemiljø, med adskillige træk, der går tilbage til århundredeskiftet. Fiskerihavnen er aktiv, og der er færgefart til Årø. Den gamle færgegård findes endnu, ligesom et ombygget badehotel fra o. 1900. Årøsunds gamle bådebyggeri er stadig i funktion, og bag havnefronten ligger en række ældre fisker-/sømandshuse. Bygningsmæssigt er Aarøsund Badehotel meget markant.

Årøsund/Årø strategiske placering ved den smalle gennemsejling gennem Lillebælt, spillede også en rolle under 1. verdenskrig, hvor der blev opført et middelsvært kystbatteri med fire kanonstandpladser, ildlederbunker bestående af tre rum og et tilstødende mandskabsrum. Det er stadig bevaret, og der er offentlig adgang til bunkeren. I kystskrånningen vest for bunkeren ligger en ammunitionsbunker, hvorfra ammunitionen kunne bringes frem til skytset af en skinnebane. Batteriets hovedopgave var at sikre gennemsejlingen og de tyske minefeller, og understøtte forpostbåde, som var stationeret i Årøsund. Der fandtes desuden en observationspost på selve Årø, hvor der også var opstillet skyts – det er ikke bevaret. På havnen i Aarøsund står det 10 meter høje fyr fra 1905.

Tamdrup strand er registreret som kulturmiljø. Det er en mindre feriehusbebyggelse af selvgroet karakter, med ca. 30 huse opført primært i perioden 1930-1950. Husene er små og primitive. Området er udpeget som bevaringsværdigt kulturmiljø med en lokalplan. Feriehuskolonien ligger isoleret og gemt bag skov.

I området findes et af de nationalt set bedste eksempler på den voldsomme bebyggelsesekspansion i den tidlige middelalder. Omkring den gamle "adelby"

Bøget morænelandskab

Øsby findes en hel række små torper: Sverdrup, Kvistrup, Tamdrup, Hajstrup, Hyrup, Stenderup og Grarup. Torperne er alle nyanlagte i tiden 950-1200 i den store skov, der i vikingetiden omgav den gamle landsby Øsby. Der findes mange landsbyer fra denne periode i Haderslev Kommune.

Sammen med storgården Beierholm udgør Halk Kirke et helt enestående kulturmiljø.

En velbevaret del af Kleinbahn -banetracéet mellem Haderslev og Årøsund er bevaret i vejstrækningen fra Halk Kirke mod nord forbi Lilholdt til Hyrup.

Ultang gård er en af de store gårde i området. Den har en speciel hovedbygning fra 1880'erne i tysk ny-gotisk stil med fornemme, lidt yngre økonomibygninger. Hovedbygningen blev fredet i 2012.

I den nordlige del af området findes mange beskyttede jorddiger, som stammer fra landbrugsreformerne i slutningen af 1700-tallet.

Langs den sydlige bred af fjorden har de to pælespærringer tværs over fjorden anlæg (K6), og her ud til fjorden ligger også den bevarede tyske toldbod fra 1904. Bugten ved Stevelt bådelaug kaldtes tidligere "Svenske Rhed", da større sejlskibe i 16- og 1700-tallet måtte ligge for anker her, idet de ikke kunne sejle ind ad den

lavvandede fjord. Der er herfra visuel forbindelse til kulturmiljøet ved Ørby Strand på nordsiden af fjorden.

Adskillige fund og registreringer fra alle de forhistoriske perioder viser, at området har været bebygget til alle tider. Ved Brunbjerg findes et område, som er udpeget som kulturarvsareal på grund af velbevarede kulturlag fra bondestenalderen. Den fine jættestue Tonneshøj også fra bondestenalderen og Tamdruphøj fra bronzealderen er begge velbevarede seværdige repræsentanter for deres tid. Tamdruphøj er en af landsdelens største gravhøje og herfra er det udsigt over en stor del af Lillebælt. I Bolet Skov syd for Bankel ligger et lille, velbevaret voldsted fra 1300-tallet.

Tekniske anlæg

Infrastrukturen er præget af landevejen mellem Haderslev og Aarøsund og desuden "Næsvejen" mellem Aarøsund og Hoptrup. Derudover er der små, bugtede forbindelsesveje til landsbyerne og kysten.

Der er etableret små vindmøller ved Sode, hvor også et stort biogasanlæg er etableret.

På Halk Hoved står en mindre vindmølle og yderst ligger et militært skydeterræn.

Kystlandskab mod Lillebælt

K3 Starup landbrugsflade

Landskabskarakterbeskrivelse

Landskabets bærende karaktertræk er intensivt dyrkede arealer på en let bølgende landbrugsflade, med store marker med omkringliggende hegn, bevoksninger og afløbsløse lavninger og de store gårde. Landskabets middel skala og relative enkle karakter præger området. Karakteristisk for området er også dalstrøget ved Lønt med Garup Sø, der gennemskærer området og de velbevarede landsbyer.

Vurdering

Karakterstyrke: God

Dyrkningsmønsteret og den landbrugsmæssige anvendelse af området er i overensstemmelse med naturgrundlaget på den lerholdige moræneflade, der kun afbrydes af enkelte kløfter og spredte dødshuller. Det geologiske grundlag er let aflæseligt.

Tilstand: Middel/god

Landskabets oprindelse er god, dog har den landbrugsmæssige drift, med stadig større marker sløret en del af oplevelsen. Gårde og bebyggelser i landsbyerne er generelt velholdte, men områdets hegn bærer præg af dårlig vedligeholdelse.

Oplevelsesværdier: Gode

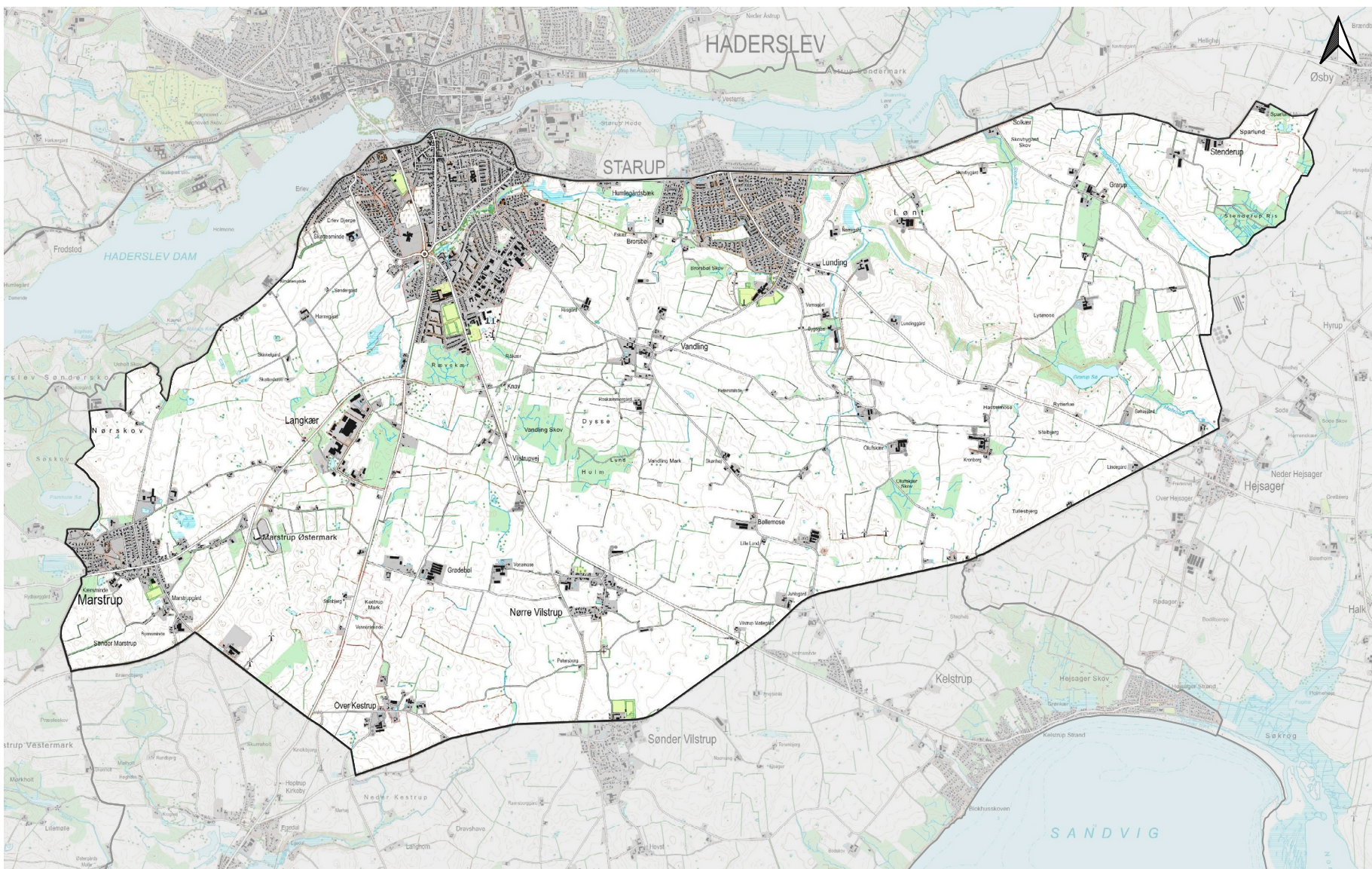
Området rummer gode udsigtsmuligheder og en tydelig fornemmelse af at være på den store landbrugsflade. Særlige udsigter ses især omkring Garup Kirke og Stenderup, der ligger højt i landskabet.

Sårbarhed: Middel/stor

Landskabets middel-stor skala gør det muligt at placere tekniske anlæg, større landbrugsbyggerier og udvide eksisterende, samtidig med at få dem tilpasset omgivelserne. Dog skal der ved placering tages højde for områdets åbenhed, og at høje elementer derfor vil kunne være dominerende over lange afstande.

Målsætning: Vedligeholde

K3 Starup Landbrugsflade

Området præges af store landsbrugsbyggerier

Kulturgeografisk beskrivelse

Karakterområdet afgrænses mod nord af Haderslev tunneldal, mod vest mod Pamhule småbakkede landbrugslandskab og mod syd mod Sdr. Vilstrup Hoptrup kystlandbrugsflade af Tøndervej, Knokbjerg og Næsvejen, som er en genkendelig adskillelse af landbrugslandskabet. Mod øst grænses op til Næsset.

Bevoksning og dyrkningsform

Området karakteriseres af det bølgende til småbakkede landbrugslandskab på morænefladen, der falder til fjorden og Haderslev Dam. Dalstrøget ved Lønt med Grarup Sø gennemskærer landskabet. Der findes kun få beskyttede jorddiger i området.

Bebyggelsesstruktur

Karakterområdet præges af lokalbyen Marstrup, enkelte mindre landsbyer, adskillige fritliggende gårde samt i overvældende grad af den moderne parcelhusbebyggelse ved Haderslev og Starup. Landsbyerne i området er Grarup, Brorsbøl, Lønt, Nørre Vilstrup, Vandling og Lunding, hvor der ses store, velbevarede gårde med egnskarakteristisk arkitektur. Særligt Grarup er enestående ved de få gårde grupperet omkring den højtliggende kirke. Landsbyen er centrum for et af Sønderjyllands mindste sogne, skabt i den tidlige middelalder til en lokal storbonde, sandsynligvis på Grarupgård. Sognet har en smal tange, der løber ned til Haderslev Fjord. Her er fundet en middelalderlig vandmølle

Sdr. Vilstrup Kirke ligger meget markant på landbrugsfladen og kan ses på meget lang afstand.

I Vandling ligger en række meget store gårde: Vandlinggård, Frederiksgård, Riisgård, Roskæmmergård m.fl. Vandling er karakteristisk, og har sit gamle landsbypræg, ved stort set ikke at have anden bebyggelse end gårde. Det vil sige, at der ikke er parcelhuskvarterer fra 60'erne og 70'erne, som i mange andre små landsbyer.

Marstrup er karakteristisk ved en ret beskeden ældre kerne langs gennemfartsvejen og en stor udbygning med nyere parcelhuse. Industriområde Langkær ligger mellem Marstrup og Haderslev. Industriområdet Knokbjerg ligger

sydøst for Marstrup.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

I området tovelbevaret forløb af Kleinbahn. Mellem Haderslev og Brorsbøl findes en meget velbevaret strækning af kleinbahntracéet fra Haderslev til Årøsund i form af vandre- og cykelstri fra Grønningen til Havegårdsvej i form af Havegårdsvej, der løber forbi den velbevarede stationsbygning i Vandlinbg samt Haderslev-Erlev-Nygaard-Marstrup med stationsbygning og videre til Vojens.

Fredede fortidsminder: Det ferdede voldsted Husted banke er velbevaret og ligger i en utilgængelig lavning ved Lønt. Her er blandt andet fundet rester af en bro dateret til 1206 og muligvis en vandmølle. I området har der ligget herregårde. Fra slutningen af 1300-tallet ved man, at gården tilhørte den sønderjyske uradelsslægt Lindenov. Vonsmose, som en del af gårdens have ligger resterne af et voldsted, som vides at have tilhørt en holstensk slægt i 1300-tallet.

Tekniske anlæg

Vejene løber på tværs af "Næsvejen" og landevejen mellem Årøsund og Haderslev. Ved Olufskær ses mindre vindmøller.

Kraftvarmeanlæg og vindmøller ved Knokbjerg.

Varierede kig henover morænelandskabet

K4 Sdr. Vilstrup - Hoptrup kystlandbrugsflade

Landskabskarakterbeskrivelse

Områdets bærende karaktertræk er det kuperede, småbakkede landbrugslandskab. Oplevelsen af området kendetegnes ved de smalle veje der bugter sig gennem afgrænsede landskabsrum, afbrudt af lange udsigter fra bakketoppe. Skalaen er mellem til stor. Karakteristisk for området er de større landsbyer med parcelhusområder. Karakteristik for området er også feriebebyggelsen langs kysten, som indrammes af kystnære skove og høje skrænter. Hoptrup tunneldal er et markant og karakteristisk landskabsstrøg, der skærer sig ind gennem området mod nordvest til Vedbøl sø.

Vurdering

Karakterstyrke: God/Karakteristisk

Landskabets karakter er synlig og karakteristisk og karakterens oprindelse er synlig. Samspillet mellem naturgrundlag og kulturbetingede strukturer er god.

Tilstand: Middel/god

Det bærende karaktertræk, det småbakkede landskab er ret intakt i forhold til dets oprindelse. Landskabet opleves generelt forholdsvis uforstyrret, dog præges det lokalt af enkelte vindmøller, højspændingsledninger, skorstene og master.

Oplevelsesværdier: Gode

Der er gode oplevelsesmuligheder i hele området, hvor de små snoede veje egner sig godt til vandre- og cykelture. Der er særlige udsigter og oplevelsesmuligheder langs kysten og omkring Hoptrup tunneldal med Sliv Sø.

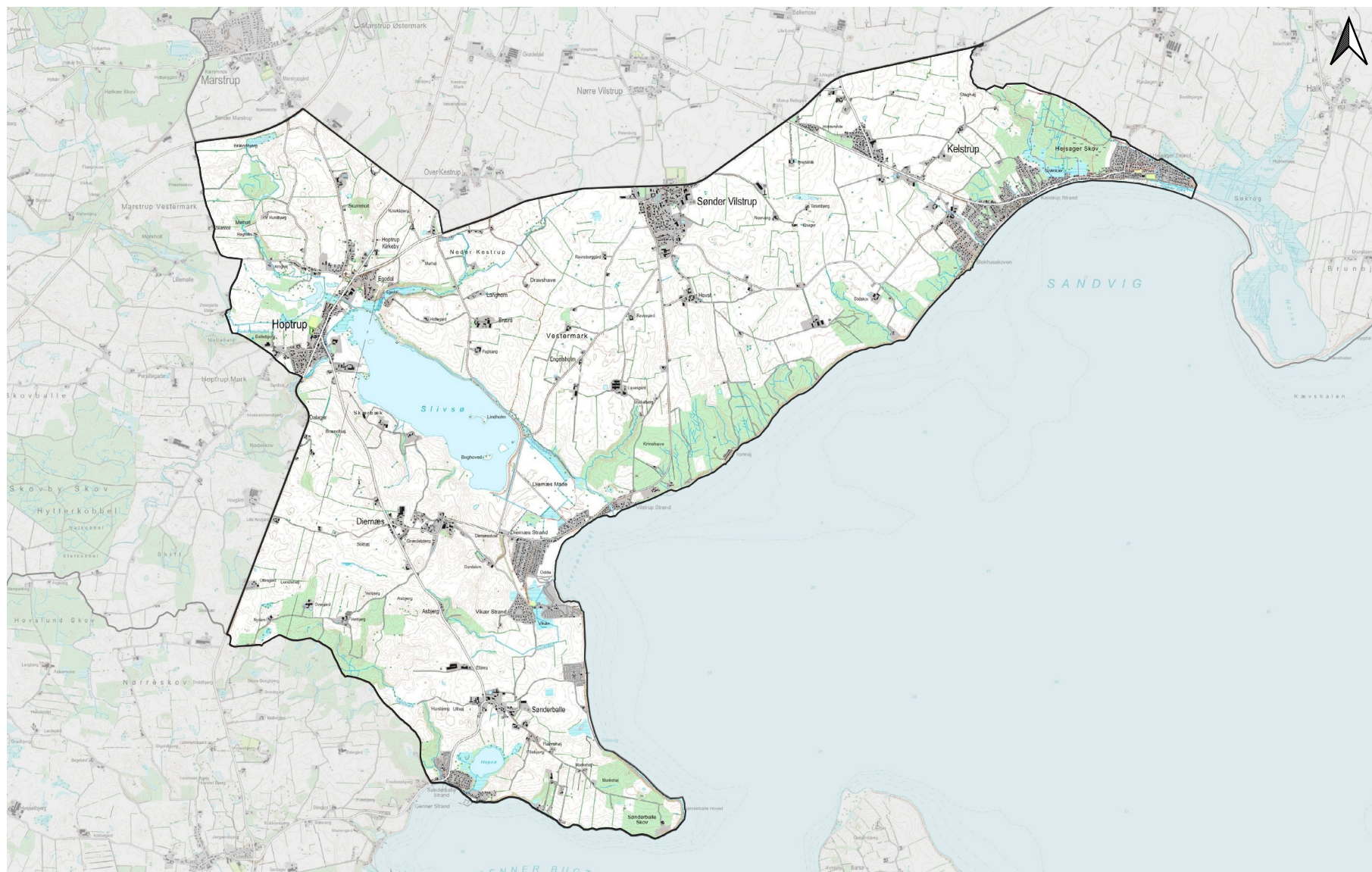
Sårbarhed: Middel

Landskabet er sårbart over for vindmøller og store bygningsanlæg, som vil dominere landskabets lille skala, samt til dels over for udbredt skovrejsning, som vil sløre det bakkede terræn og udsigt til havet.

Målsætning: Vedligeholde

Byggeri og anlæg bør respektere landskabets skala og terrænformer.

K4 Sdr. Vilstrup - Hoptrup Kystlandbrugsflade

Kulturgeografisk beskrivelse

Området afgrænses af Tøndervej, Knokbjerg og Næsvejen, som er en genkendelig adskillelse af landbrugslandskabet mod nord og Lillebælt mod syd. Mod vest er området afgrænset ved det bakkede landskab ved Marstrup Møllevej - Østergårds Mølle samt landevejen mod Aabenraa og mod øst ved nordsiden af sommerhusområdet Hejsager og Hejsager skov samt Hejsager Bæk.

Bevoksning og dyrkningsform

Området karakteriseres af det bakkede landskab på morænefladen, og er overvejende præget af landbrugsdrift med mindre marker adskilt af levende hegn. Landskabet er forholdsvis åbent med spredte småskove samt en sammenhængende skovstrækning langs kysten mellem Hejsager Strand og Vilstrup Strand. Området grænser mod vest op til Pamhule Skov.

Området er karakteriseret af Hoptrup tunneldal med Slivso i bunden, som skærer sig ind i landskabet. Slivsoen er et af Sønderjyllands største naturgenopretningsprojekter.

Der er særlige udsigter og oplevelsesmuligheder langs kysten og ved Sønderballe Hoved. Der er kystskrænter i området, og de er særlig stejle ved Sønderballe Hoved, Sønderballe Strand og ved Vikær.

Bebyggelsesstruktur

Bebyggelsen er primært samlet i landsbyerne, hvoraf de største er Sdr. Vilstrup og Hopstrup, begge med større parcelhusbyggeri samt Sønderballe, Diernæs. Området er ved kysten domineret af sommerhusbebyggelser: Hejsager Strand, Kelstrup Strand, Tormaj Strand, Vilstrup Strand, Diernæs Strand samt campingpladserne Sønderballe, Gåsevig og Vikær. Tilsammen udgør det et samlet bælte af sommerhusområder, kun afbrudt af større og mindre strækninger med løvskov ud til kysten. Kernen i disse sommerhusområder går alle tilbage til ældre sommerhuse fra 30'erne og 40'erne, men der er bygget sommerhuse frem til i dag. Kelstrup er kommunens ældste sommerhusområde, hvor der mellem enkelte fiskerhuse blev opført sommerhusbebyggelse omkring 1900. Sønderballe strand er et gammelt fiskerleje, som senere er omdannet til et sommerhusområde.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Sdr. Vilstrup er, som en repræsentant for andelslandsbyen, udpeget som bevaringsværdig bebyggelse. Den er karakteristisk ved at have både dansk og tysk mejeri, butik, børnehave og maskinværksted samt forsamlingshus.

Hoptrup er udpeget som bevaringsværdig bebyggelse, udviklet omkring den i 1854 anlagte chaussé mellem Aabenraa og Haderslev. Landsbyen er præget af bygninger fra begyndelsen af 1900-tallet, orienteret mod landevejen. Karakteristisk er skolen og højskolen. Hoptrup Kirke ligger på en lille forhøjning, men dog forholdsvis lavt i terrænet i Hoptrup tunneldal på den nordlige skråning. I den sydlige ende af Hoptrup ses damme fra et tidligere dambrug. Umiddelbart vest for Hoptrup to delvist bevarede vandmølleanlæg, hvoraf Lillemølle er bedst bevaret. Østerskov Mølles sø og selve vandmøllen er nedlagt.

Omkring Hoptrup er også flere velbevarede anlæg fra Sikringsstilling Nord fra 1. verdenskrig. Flere af disse anlæg blandt andet ved Selbjerg og Damhus har tidligere været tilgængelige for offentligheden, men hverken anlæggene eller adgangsvejene er blevet vedligeholdt, og anlæggene er i dag vanskeligt tilgængelige.

Mellem Haderslev og Brorsbøl findes en meget velbevaret strækning af kleinbahn-tracéet fra Haderslev til Årøsund i form af en vandre- og cykelsti fra Grønningen til Havegårdsvej. Et stykke af banetracéet mellem Haderslev og Marstrup er ligeledes bevaret.

Området er rigt på fortidsminder. De mange arkæologiske registreringer og fund viser, at området har været attraktivt at bo i til alle tider. Mange fredede og velbevarede gravhøje er synlige og markante markører fra oldtiden og i Hejsager skov og ved Kelstrup Strand ligger tilsammen 17 store gravhøje helt tæt på kysten, og her er gode muligheder for at opleve oldtidslandskabet.

I den nu naturgenoprettede Slivso, som i stenalderen var en havarm rækkende ind til Hoptrup, ligger flere små holme, som i stenalderen lå som øer. Øerne

har fungeret som jagtstationer for omegnens befolkninger i bondestenalderen (Boghoved og Lindholm) og muligvis i bronzealderen (Krag's Ø).

I området omkring Venbjergvej findes et kulturarvsareal med et større antal bo- og gravpladser fra ældre jernalder (ca. 0-200 e.kr.) Alle placeret på eller omkring markante bakketoppe. Området udgør et af de bedst bevarede og mest repræsentative eksempler på ældre jernalders bebyggelsestopografi i det østlige morænelandskab i Sønderjylland.

Tekniske anlæg

Vejstrukturen i området domineres af befærdede veje, herunder landevejen mellem Haderslev og Aabenraa, landevejen mellem Hoptrup og Aarøsund (Næsvejen) og den mindre forbindelse mellem Haderslev og Kelstrup.

En mindre vindmølle er etableret højt i landskabet ved Diernæs.

Dalsider ned mod vandflåden

K5 Pamhule skov- og bakkelandskab

Landskabskarakterbeskrivelse

Områdets bærende karaktertræk er det kuperede, og mange steder stærkt bakkede landskab med mange skovområder og nærhed til kysten i den østlige del. Karakteristisk for området er de mange naturtyper i forbindelse med stejlt og lavtliggende terræn samt kystnærheden. Området er oplevelsesrigt fra de smalle veje og stier, der bugter sig gennem afgrænsede landskabsrum, hvor man fra hver bakketop bydes på en ny udsigt over landskabet og til kysten, og hvor de mange skove og bakker byder på lukkede og nære oplevelser. Skalaen er overvejende lille. E45 gennemskærer området i den vestlige del og opleves som en væsentlig barriere.

Vurdering

Karakterstyrke: God/Karakteristisk

Karakteren af landskabet er synlig og karakteristisk og karakterens oprindelse er synlig. Samspillet mellem naturgrundlag og kulturbetingede strukturer er fin.

Tilstand: Middel/god

Det bærende karaktertræk, det småbakkede landskab, er overvejende intakt i forhold til dets oprindelse.

Landskabet opleves generelt forholdsvis uforstyrret, dog præges det lokalt af motorvejen, enkelte vindmøller, højspændingsledninger, skorstene og master.

Oplevelsesværdier: Gode

Der er gode oplevelsesmuligheder i hele området, hvor de små snoede veje egner sig godt til vandre- og cykelture. Der er særlige udsigter og oplevelsesmuligheder omkring Hoptrup tunneldal og langs Hærvejen.

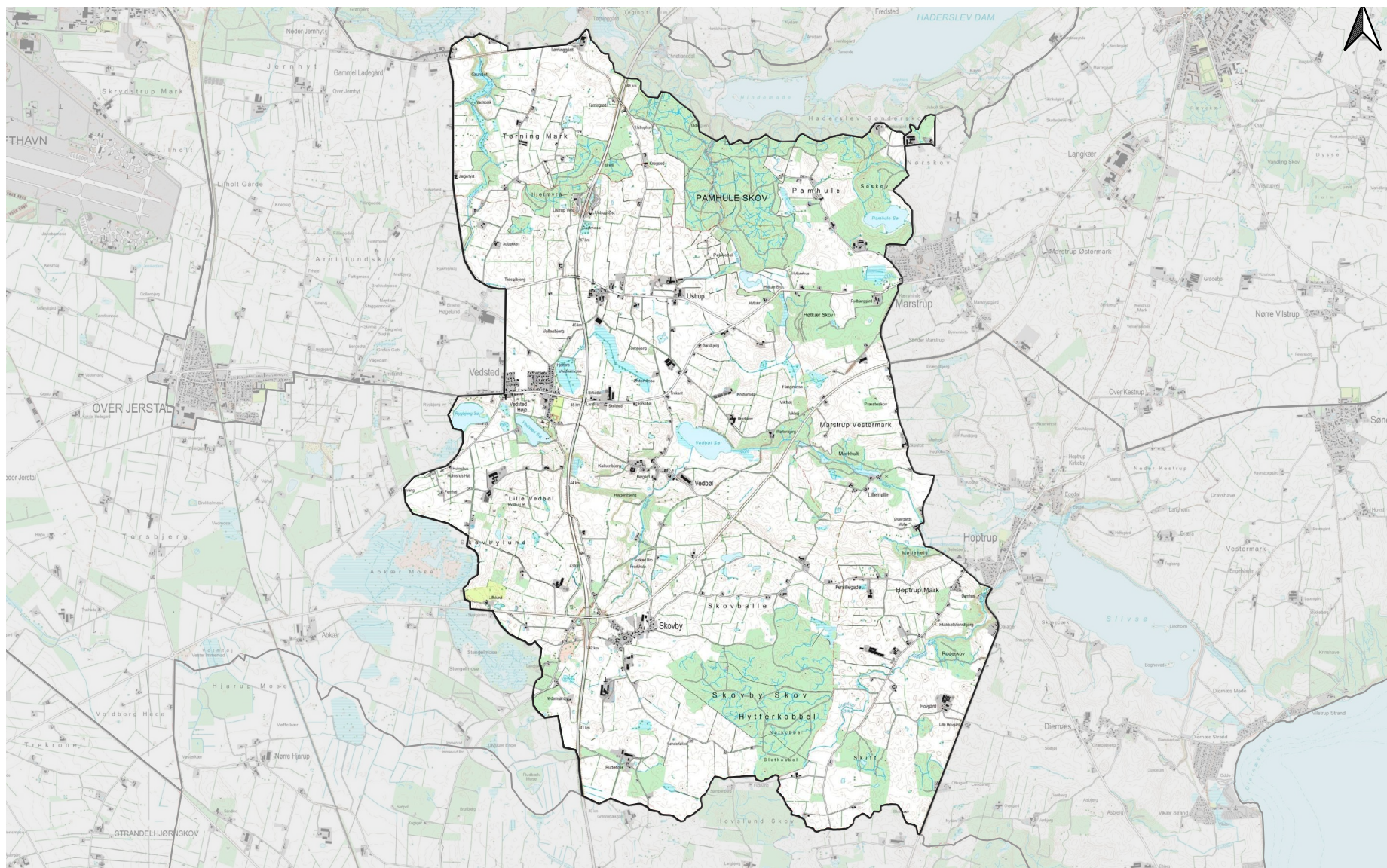
Sårbarhed: Middel/stor

Landskabet er sårbart over for vindmøller og store bygningsanlæg, som vil dominere landskabets lille skala, samt til dels over for udbredt skovrejsning, som vil sløre det bakkede terræn og udsigt til havet.

Målsætning: Vedligehold/beskyt

Byggeri og anlæg bør respektere landskabets skala og terrænformer.

K5 Pamhule- Skov- og Bakkelandskab

Kulturgeografisk beskrivelse

Området er afgrænset i forhold til især det bakkede terræn. Området afgrænses af den sydlige del af Hoptrup tunneldal og landevejen mod Aabenraa til kommunegrænsen. Mod syd kommunegrænsen til Aabenraa, mod nord af Haderslev tunneldal og mod vest af Vismarlundvej, Høgelundvej og Langdyssevej.

Bevoksning og dyrkningsform

Området er præget af landbrugsdrift, og på grund af de mange svært tilgængelige bakkeskrænter og lavninger ses mange forskellige naturtyper, herunder overdrev, moser og skove. Skovområderne præger området, især Pamhule og Skovby skov/Hytterkobbøl, samt en del mindre skove.

Man oplever, at skovene er dominerende, så landskabet kendetegnes ved marker som landskabsrum, der er rammesat af skovvægge og bakker.

Bebyggelsesstruktur

Bebyggelsen er primært samlet i to større landsbyer, Vedsted og Skovby, samt i en række mindre landsbyer som VEdbøl, Gl. Ladegård og Ustrup. Mange af gårdene i landsbyerne er store, velbevarede og med egnskarakteristisk arkitektur. Gl. Ladegård er udpeget som en til dels velbevaret landsby.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Oksevejen, der fra Haderslev løb ud til Hærvejen og Immervad Bro, er bevaret gennem området fra kommunegrænsen forbi Skovby og Vedbøl sø til Marstrup. Vejen er udpeget som kulturmiljø og fra Skovby til Vedbøl sø som fredet område. Pamhule skov Immervad Bro (nord for Hovslund stationsby) ligger på Hærvejen. Den er opført 1786, som afløser for en træbro fra 1716.

Centralt var området også under 1. Verdenskrig, og i området findes en del velbevarede bunkers fra Sikringsstilling Nord med adgang for offentligheden. Det

Pamhule skov

er bl.a. tilfældet ved motorvejsafkørslen ved Skovby, hvor der er flere bevarede bunkers anlæg fra et mellemsvært batteri, hvortil der er offentlig adgang. Også omkring Vedbøl og Vedsted ses adskillige velbevarede bunkers med adgang for offentligheden. Enkelte af anlæggene er anlagt oveni de gamle gravhøje. Ved Andholm ses de sprængte rester af et batteri, som ligger på tværs af Marstrupvej. I området findes to velbevarede strækninger af Kleinbahn-strækningen mellem Haderslev og Vojens: Vest for Ustrup og mellem Gl. Ladegård og Over Jernhyt.

Der findes en del beskyttede diger i området – de ligger dog forholdsvis spredt.

Syd for Hammelev Tunneldal ved Gammel Ladegård ligger et område udpeget som kulturarvsareal på grund af mange arkæologiske registreringer fra alle de forhistoriske perioder. Her ligger flere overpløjede gravhøje både fra bondestenalderen og bronzealderen, ligesom der er registreret flere urnegrave fra yngre bronzealder.

Syd for Hoptrup findes øst og vest for Rode skov rester af et oldtidslandskab med registreringer af adskillige overpløjede gravhøje og dysser.

Ved Vedbøl og Vedsted findes en af de tætteste koncentrationer af gravhøje i Sønderjylland. Særligt iøjnefaldende er de mange fredede dysser, jættestuer og gravhøje, der ligger spredt ud over landskabet. De mange søer, vådområder og ikke mindst Abkær Mose er af stor værdi for forståelsen af bebyggelsesstrukturen. Man kan få et nøje indblik i områdets bebyggelses- og dyrkningsmønster igennem årtusinder, og der er tale om et af de centrale steder i sønderjysk forhistorie.

Tekniske anlæg

E45 dominerer den vestlige del af området. Derudover er der landevejen Marstrupvej og landevejen mellem Aabenraa og Haderslev.

Variation i landskabet

K6 Fjelstrup landbrugsflade

Landskabskarakterbeskrivelse

Landskabets bærende karaktertræk er den bølgende landbrugsflade der gennemskæres af dalstrøg ved Avnø vig, med Sillerup bæk og flere andre dalstrøg, hvor vandløb har tilløb til Haderslev fjord. Området karakteriseres af mange uforstyrrede oplevelser, især langs kysten. Ved kysten ses kystskrænter nord mod Hejlsminde bugt omkring Gravenshoved og Knudshoved. Kommunens højeste punkt ses ved Åstrup i kote 72, hvorfra der er fine udsigter over fjordlandskabet. Ørby Hage fremstår karakteristisk med det lave og flade terræn. Der er karakteristiske vejforløb i landskabet, og særlig er vejforløbet i udflytningslandskabet fra Knud landsby til Knud Strand. Områdets mange levende hegn og mindre skove opdeler landbrugslandskabet i middel skala.

Vurdering

Karakterstyrke: God

Dyrkningsmønstret og den landbrugsmæssige anvendelse af området er i overensstemmelse med naturgrundlaget på morænefladen og de ekstensivt dyrkede arealer langs kysten og tunneldale. Kysten varierer fra skrænter mod nord til flade, sandede strande mod syd. Det geologiske grundlag er let aflæseligt.

Tilstand: God

Landskabets oprindelse er god. Gårde og bebyggelser i landsbyerne er generelt velholdte, men områdets hegn er tynde. Områdets naturarealer langs vandløb og kyster er i god tilstand.

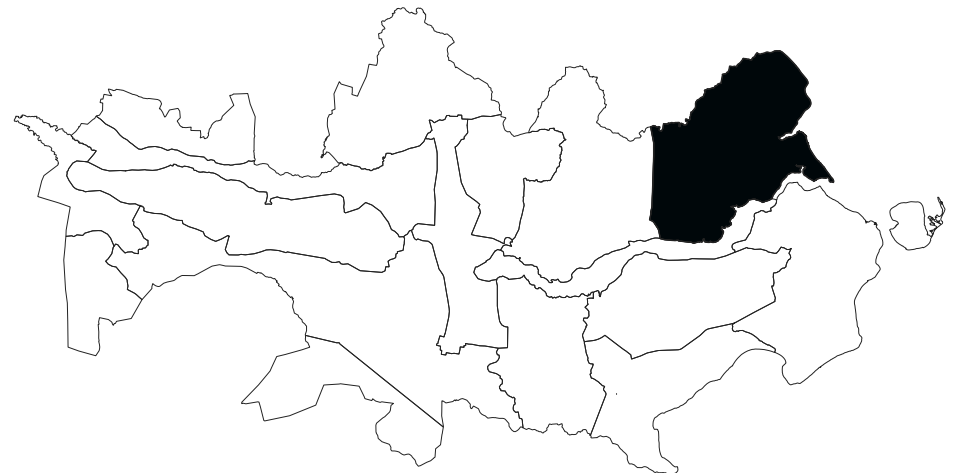
Oplevelsesværdier: God

Området rummer gode udsigtsmuligheder ud over Lillebælt og Haderslev Fjord. Længere inde i området er der en tydelig fornemmelse af den højtliggende moræneflade. Særlige udsigter ses omkring Sillerup, ved Avnø Vig, langs Kystvejen og ved Sandersvig samt langs den flade kyst ved Ørby og udmundingen af Haderslev Fjord.

Sårbarhed: Høj

Landskabets middel skala og den lille påvirkning af tekniske anlæg gør området sårbart over for tekniske anlæg og større landbrugsbygninger. Områdets ældre sommerhusområder ligger indpasset i landskabet og de omkringliggende bevoksninger. De nyere sommerhuse ved Sandersvig fremstår mere markante i det lokale landskab, og området vil være sårbart over for en udbygning af disse, hvis de påvirker den fine visuelle sammenhæng med Lillebælt. Områdets bevaringsværdige landsbyer er sårbare over for større udbygninger i form af parcelhusudstyknings, der slører den kulturhistoriske fortælling i bebyggelsesstrukturen.

Målsætning: Beskytte

Avnø Vig

Kulturgeografisk beskrivelse

Området er især afgrænset i forhold til den kystnære landbrugsflade. Området afgrænses af kysten og Lillebælt mod øst, kommunegrænsen mod nord, landevejen mellem Haderslev og Christiansfeld mod øst og endelig Haderslev Tunneldal mod syd.

Bevoksning og dyrkningsform

Områdets dyrkningsform varierer mellem intensivt dyrkede landbrugsflader og ekstensivt drevne græsklædte overdrev. I Knud Lyng ses markante, levende hegn og udsigt til Avnø Vig. Bevokningsstrukturen ved Ørbyhage er intakt med fine små flade jordlodder omgivet af levende hegn.

Hvor terrænet er ufremkommeligt eller lavt liggende og vådt ses forskellige naturtyper. Engområderne omkring Sillerup Bæk ligger flere steder hen som rene naturområder. Langs kysten udgør strandenge, skrænter og kystskove en sammenhængende natur. Overdrev ses ved fjordlandskabet til Haderslev Fjord og Ørbyhage. Området har større sammenhængende skove: Østerskoven, Bøgeskov og større skovparceller ved Sandersvig og spredte mindre skovlommer og levende hegn.

Bebyggelsesstruktur

Landsbyerne ligger tilbagetrukket fra kysten på de gode jorder, og nogle gange højt i landskabet som Over Åstrup, der er anlagt på den sydlige del af Åstrup Høj.

Områdets bebyggelse består primært af en række landsbyer. Fra nord er der Lille Anslet og Store Anslet. Fjelstrup, er den største landsby i området. Sillerup, der er en velbevaret vejlandsby med en række store gårde, og Sillerup Mølle. Ørby er en bevaringsværdig fortelandsby. Karakteristisk med sin tætliggende bebyggelse i U-formet forløb langs forten. I Ørby ses to bullader, begge dog i dårlig tilstand.

Bebyggelsen Ørbyhage er opstået som et fiskerleje omkring 1800, hvor fiskerne købte små lodder ved stranden af bønderne i Ørby. Ørby Hage er et af de få, bevarede fiskerlejer på den sønderjyske østkyst.

Bæk – vejkyngby. Ved stranden findes to ældre fisker- og husmandssteder samt en stor kaptajnsvilla.

Vonsbæk er en vejkyngby, der ligger et stykke nord for den fritliggende kirke. Det drejer sig hovedsageligt om ældre, større gårde.

Herudover ses spredte gårde langs de mindre veje, især omkring Ørby og Ørby Hage. Langs fjorden ligger enkelte fritids- og helårshuse.

Området er desuden det område i Haderslev Kommune, der er mest præget af husmandsudstyknings. Ladegårds parceller, Keldet og Skovbølling er alle husmandsudstyknings fra forskellige perioder, hovedsageligt dog tiden efter Genforeningen. Et af husmandsstederne i Skovbølling er fredet. Der er en del beskyttede jorddiger i området især i den nordøstlige del af området. Keldet husmandslandskab er særligt og har næstflest husmandsudstyknings i Sønderjylland efter Genforeningen.

Ladegårdsparcerne rummer også en spændende landskabsfortælling. De er husmandsbrug og oprettet i forbindelse med udskiftningen, og er udstykket fra Ladegård i slutningen af 1700 tallet, i forbindelse med ladegårdens salg. De var store nok til, at bonden kunne leve af dem.

Herudover er der feriebebyggelser i form af campingpladserne ved Sandersvig og ved Anslet Strand, samt sommerhusområder ved Sandersvig, Knud og Ørby, som alle er ældre, velbevarede sommerhusudstyknings. Feriekolonierne ved Gravenshoved og Anslet Hage har desuden betydning for turismen og fritidslivet i området.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Vonsbæk kirke ligger markant og ensomt i landskabet på nordsiden af en stejl slugt, som tidligere har været en fjordarm. Gården Hundevad er en tidligere frigård og kendes fra 1507. I området befinder sig desuden de store gårde Åstrupgård og Nygård. Landsbyen Ørby, den fine bebyggelsesstruktur på Ørby Hage, sommerhusbebyggelsen ved Ørby Strand, Vonsbæk Skole og Vonnetgård med

Ørbyhage set fra Bæk

resterne efter støbesandsudvindingen på Ørbyhage er samlet udpeget som et kulturmiljøområde.

Der er spor af Kleinbahn-forbindelsen mellem Haderslev og Christiansfeld, som er bevaret fra Åstrupvej over Vesterris til Neder Åstrup, fra den velbevarede station i Over Åstrup uden om byen, samt fra Gymose til Sillerupgård.

Sillerup Mølle er en bevaret hollandsk vindmølle, der endnu er i funktion.

I Østerskoven findes endnu bevaret flere anlæg, der stammer fra den tyske hærs brug af skoven som ammunitionsdepot under 2. Verdenskrig.

Ved fjorden ud for Vonnetgård ses endnu rester af bygninger med forbindelse til støbesandsudvindingen i området.

Tværs over Haderslev Fjord fra Ørbyhage i nord til Stagodde i syd løber en sejlspærring "Dronning Margrethes Bro". Den har været opbygget af store egestolper og flydere. Spærringen er udbygget i flere omgange i jernalderen og den tidlige middelalder. Den ældste del af spærringen skal ses i sammenhæng med offerfundene i Ejsbøl Mose, og den yngre del i sammenhæng med landingspladsen ved Starup og den tidlige bydannelse i bunden af Haderslev Fjord. Dele af spærringen findes stadig bevaret i fjordbunden, hvor den sydlige del stadig kan anes ved ekstremt lavvande. Lidt længere mod vest ved Stevelt Strand til Ørbyhage findes en lignende sejlspærring tværs over fjorden "Æ Lei". Den er også opbygget af kraftige egestolper samt flydere. Den er dateret til jernalderen og dermed også samtidig med ofringerne i Ejsbøl Mose.

I skoven ved Sandersvig ligger en rundhøj og en langhøj, begge velbevarede og synlige, ligesom der i øvrigt er talrige registreringer af overpløjede gravhøje især nord for Sandersvig.

Øst for Fjelstrup på begge sider af Havegyde og syd for Avnøvej findes en koncentration af overpløjede gravhøje. Placeringen af landsbyerne i området følger

de principper for anlæg, som man kender fra den resterende del af Sønderjylland.

Tekniske anlæg

Der er meget få tekniske anlæg i området, herunder små vindmøller og en mindre fabrik i kystnært landskab ved Anslet - Sandersvig.

Avnø Vig set fra den højereliggende moræneflade ved Knud Skovvej

K7 Moltrup småbakket landbrugslandskab

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er det bakkede landskab med mange naturtyper som skov, vandhuller, søer, mose og overdrev – og de dyrkede marker med større landbrug. Området opleves som komplekst og især i den vestlige del visuelt uroligt. Dette skyldes den visuelle og støjmæssige påvirkning fra områdets tekniske anlæg, herunder E45, der gennemskærer området. Skalaen er lille – middel.

Vurdering

Karakterstyrke: God/middel

Samspil mellem naturgrundlag og arealanvendelse er godt.

Tilstand: Middel

Bebyggelsesstruktur og dyrkningsmønster er intakt mange steder. Landsbyer og bevoksning er overvejende velholdt. Landskabet er dog i høj grad forstyrret af de tekniske anlæg, og her dominerer især motorvej E45 visuelt og støjmæssigt, ligesom gennemskæringen af højspændingsledninger og spredt placering af vindmøller medvirker til at sløre oplevelsen af det naturgivne grundlag.

Oplevelsesværdier: God

Der er fine oplevelsesmæssige kvaliteter og udsigter i det bynære landskab nordvest for Haderslev, men meget forstyrrelse fra tekniske anlæg, især omkring motorvejen og mod vest.

Sårbarhed: Middel/høj

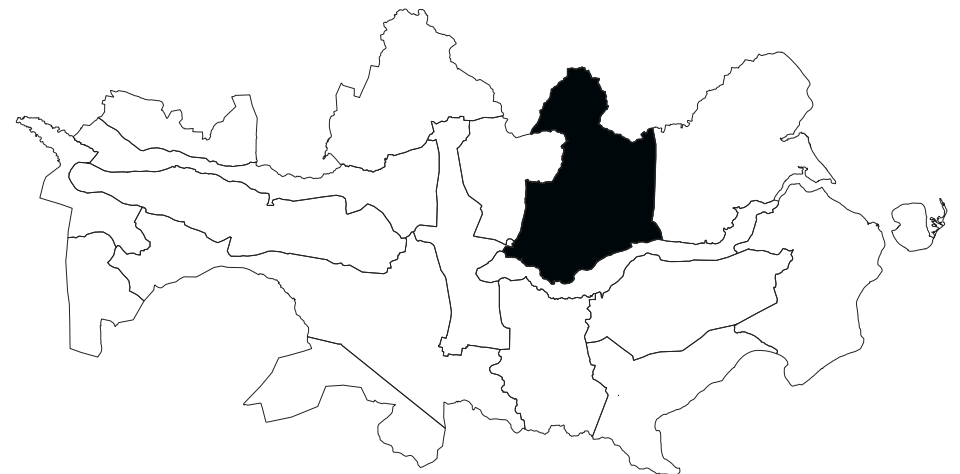
Især det markante landskab mellem Haderslev by og motorvej E45 er sårbart overfor ændringer i form af tekniske anlæg og bebyggelse. Nye anlæg bør etableres med hensyn til landskabets karakter og ved en landskabelig tilpasning af ønskede projekter som infrastruktur og bebyggelse. Området er i forvejen præget af teknisk påvirkning, så yderligere anlæg vil have en negativ kumulativ effekt.

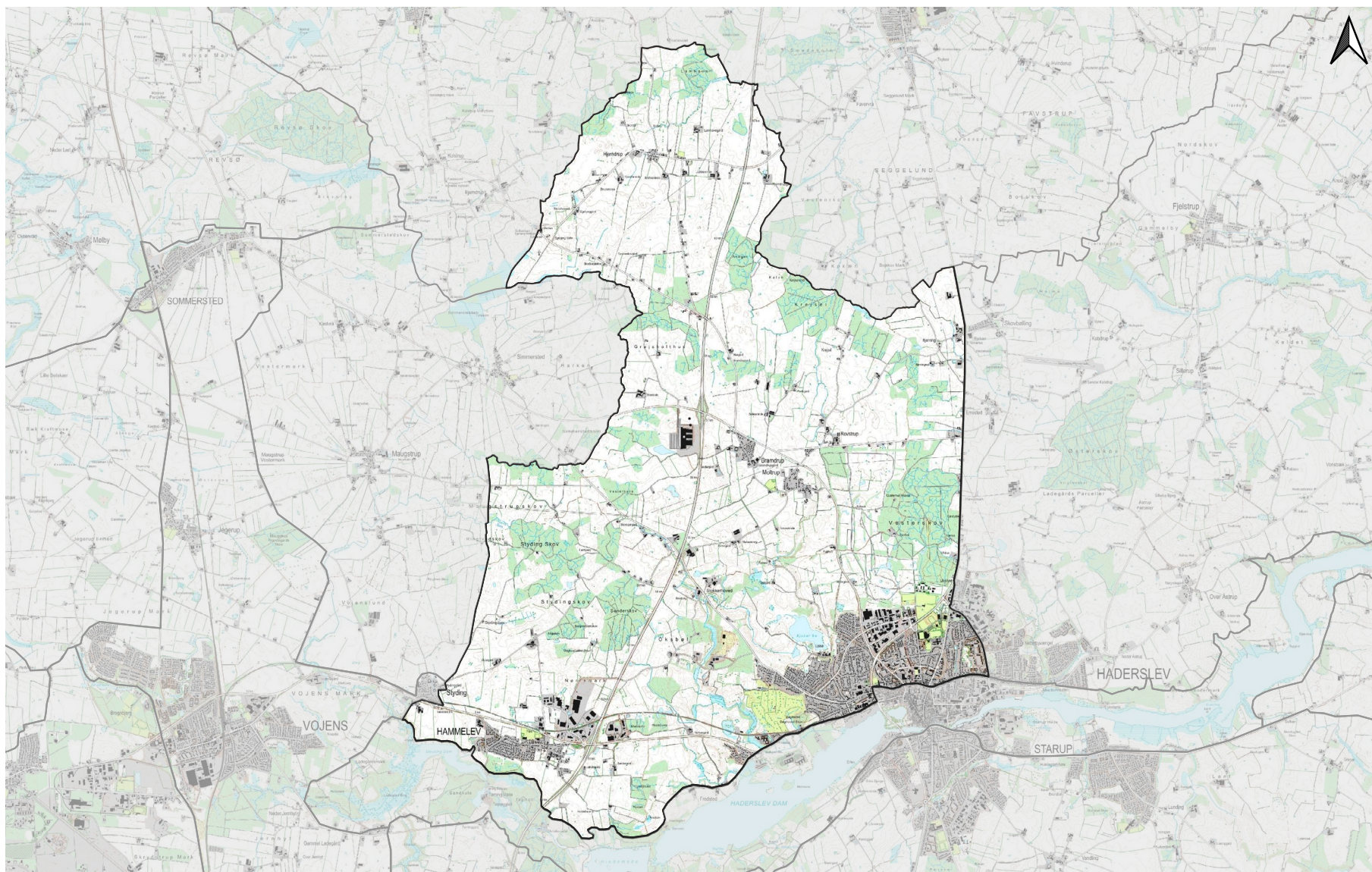
Byudviklingen fra Haderslev og ud i landskabet vil skabe en væsentlig forandring af landskabet. Haderslev by ligger i dag på bakkerne ned til tunneldalen og nede i tunneldalen. Området er sårbart over for at bryde dette udbygningsprincip i den vestlige del af byen, hvor terrænet er stærkt bakket og meget oplevelsesrigt. Bakke- og fjordlandskabet er generelt meget sårbart over for bebyggelser, idet det vil sløre de geologiske terrænformer og hindre de rekreative bynære oplevelser. hvor der tilbydes udsigter over landskabsrum og på samme tid intime lukkede oplevelser mellem bakkerne ved sø eller vandhul.

Målsætning: Beskytte

Kulturgeografisk beskrivelse

Området er afgrænset især i forhold til det karakteristiske bakkede terræn. Mod nord af kommunegrænsen, ved syd af Haderslev Tunneldal, mod øst af Landevejen

K7 Moltrup Småbakket Landbrugslandskab

mellem Haderslev og Christiansfeld og mod vest i en linjeføring fra Simmersted til Styding, hvor en del af linjeføringen skal ses i sammenhæng med højspændingslinjeføringen.

Bevoksning og dyrkningsform

Områdets dyrkningsform varierer mellem intensivt dyrkede landbrugsflader mod nord og lidt mindre intensivt drevne marker i det bakkede landskab, hvor der ses lidt flere naturtyper. I området ses mange små og større skove, hvor den største er Vesterskoven lige nord for Haderslev. Der er mange vandhuller og mindre søer, herunder Ejsbøl sø vest for Haderslev. Skallebækken løber fra Bramdrup til Haderslev Dam.

Bebyggelsesstruktur

Landsbyerne er Hammelev, Bramdrup, Moltrup, Rovstrup, og Hjerndrup. Heraf

er Hammelev en stor landsby med et større industriområde. Hjerndrup er et velbevaret eksempel på "de store gårdes land" mellem Haderslev og Kolding. Her er endnu bevaret Juhlsminde og Hjerndrupgård med store, to-etagers hovedbygninger. De tre tætliggende landsbyer Moltrup, Bramdrup og Rovstrup er gode eksempler på tre nyanlagte landsbyer i den tidlige middelalder, hvis ejerlav samlet kom til at udgøre et sogn for den kirke, der blev bygget i den ene af de tre landsbyer. En forgænger til en (eller alle) af disse landsbyer blev udgravet i forbindelse med byggeriet af Bestseller.

Der findes flere husmandsudstyknings i området, bl.a. mellem Rovstrup og Errested, og Hjerndrup området kan ses som et husmandsudstykningslandskab, som omfatter Hjerndrup ejerlav, hvor husmandsudstykningserne er udstykket fra de store gårde i området.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

I Vesterskoven ses betydelige dele af et militært øvelsesterræn med skydebaner

Ejsbøl Sø

og ammunitionsdepoter, der går tilbage til etableringen af kasernen i Haderslev i 1888. En velbevaret rest af Kongevejen mellem Hansborg og Koldinghus er bevaret syd og vest om Bjerning Kirke.

Af stor kulturhistorisk betydning er desuden den endnu bevarede jernbanelinje mellem Vojens og Haderslev, den normalsporede forbindelsesbane fra 1864/65, der forbandt Haderslev med den jyske længdebane.

I Krejsel Skov ses et meget fint og velbevaret, fredet voldsted fra middelalderen. Der er offentlig adgang til voldstedet.

Ved gården Bjerningrød er bevarede voldgrave fra en herregårdsplads, som formentlig er anlagt i anden halvdel af 1500-tallet.

Ejsbølgård og Ejsbøl sø er udpeget som et samlet kulturmiljø med offermose, voldsted og Ejsbølgård. Der er offentlig adgang til voldstedet.

Bjerning kulturmiljø består af Rørkær med storgård, landsby og Bjerning kirke.

På et godt 230 hektar stort område omkring Simmersted Mose er der registreret et stort antal flintpladser. Rundt langs kanterne af mosen, der gennemstrømmes af Spangs Å, er der registreret 34 pladser, der i tid spænder fra Maglemosekultur til yngre stenalder. Mosen er en fornem repræsentant for ældre stenalders foretrukne beboelsessteder og er et af de få steder i Sønderjylland, hvor man kan forvente at finde kulturlag bevarede fra jægerstenalderen.

Tekniske anlæg

Området domineres af tekniske anlæg, herunder motorvej E45 og omkringliggende industriområder ved Hammelev og Bestseller ved Bramdrup. Et stort entreprenørfirma ligger skjult i bakkelandskabet ved Oksbølvej. Mod vest gennemskæres området af højspændings-linjeføring og i tilknytning hertil og i det nordøstlige område ved Simmersted ses mindre vindmøller.

Ved Haderslev bykant ses et større område i de markante bakker med golfbaner mod vest, og mod nord ses Forsvarets øvelsesterræn.

Højspændingsledning øst for Hjerndrup.

Motorvej E45 gennemskærer dette karakterområde

K8 Maugstrup stjerneudskiftning

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er udskiftningslandskabet, især stjerneudskiftningen ved Maugstrup, med lange levende hegn på diger, der stråler ud i landskabet fra gårdene i landsbyen. Også omkring Kastvrå og Simmersted kan udskiftningslandskabet erkendes. Derudover karakteriseres området af et fladt til bølget åbent landskab med store marker. Området opleves til dels komplekst, på grund af den visuelle påvirkning fra områdets tekniske anlæg, med højspændingsledninger, der gennemskærer området, og mindre vindmøller, der er placeret spredt i landskabet. Skalaen er overvejende stor.

Vurdering

Karakterstyrke: Middel

Samspil mellem naturgrundlag og arealanvendelse i form af landbrug er godt, og afspejles tydeligt omkring landsbyen Maugstrup, samt den velbevarede stjerneudskiftning. Dog opleves stjerneudskiftningen ikke markant, når man færdes i området, og oplevelsen af landskabet forstyrres en del af de tekniske anlæg.

Tilstand: Dårlig/middel

Bebyggelsesstruktur og dyrkningsmønstre er intakt mange steder – især omkring stjerneudskiftning ved Maugstrup. Landsbyer og bevoksning er overvejende velholdt. Landskabet i hele karakterområdet er dog i høj grad forstyrret af de tekniske anlæg. De mange højspændingsledninger og spredt placering af vindmøller medvirker til at sløre oplevelsen af det naturgivne grundlag.

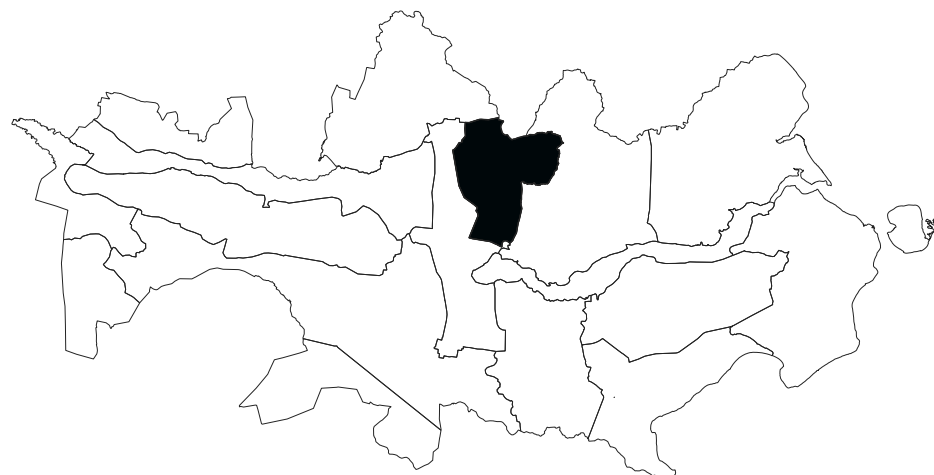
Oplevelsesværdier: God

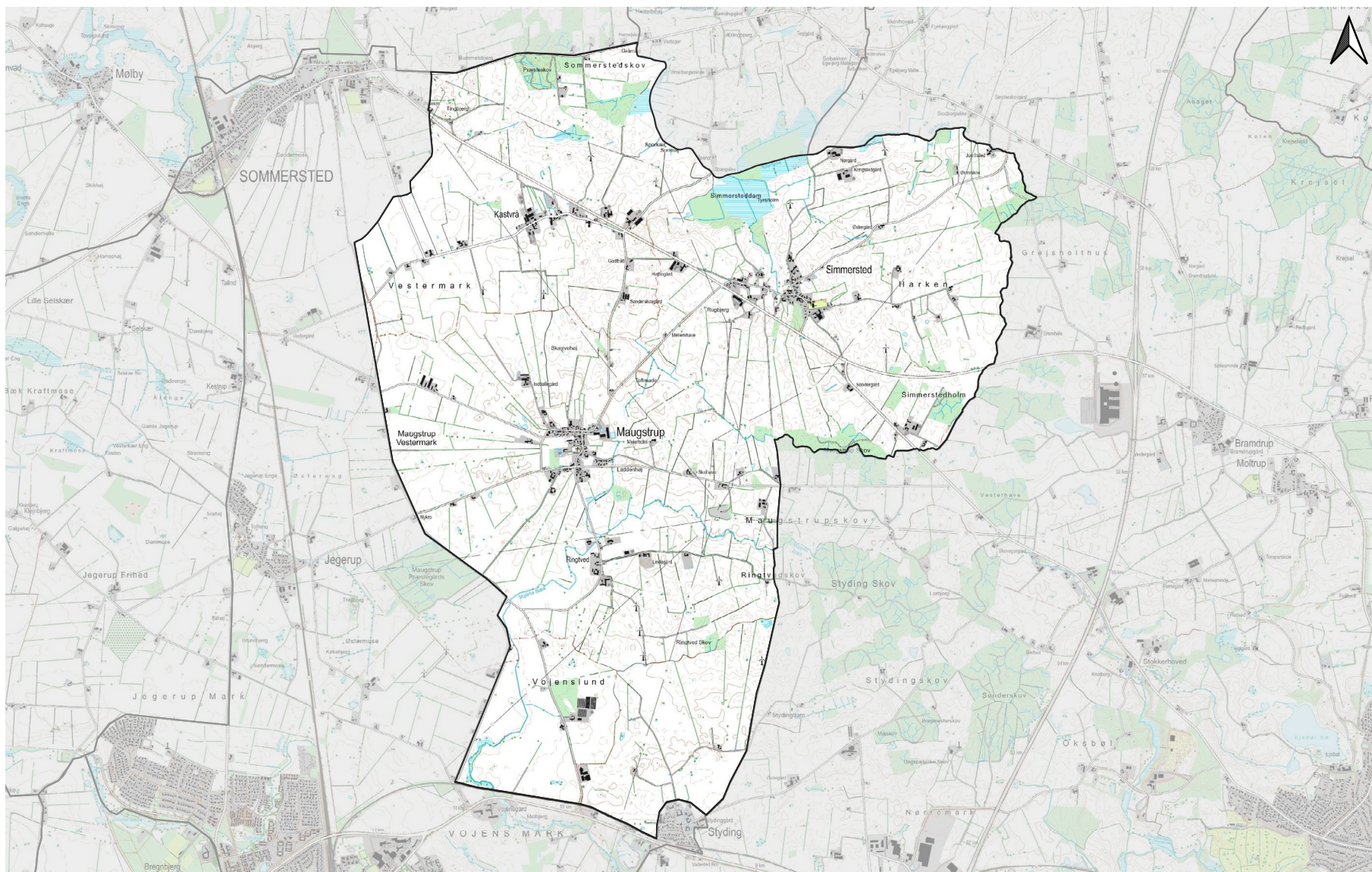
Fortællingen om Maugstrup, som en landsby med stjerneudskiftning fra udskiftningsstiden, har en vigtig fortællermæssig værdi, som ikke er meget tydelig, når man færdes i Maugstrup, men kan erkendes i form af gårde og de tilknyttede læhegne, der udgør den tidligere ejerstruktur. Derudover er der enkelte steder langstrakte udsigter på tværs af landskabet og variation i kontrasten mellem skov og åbne marker.

Sårbarhed: Middel/høj

Landskabets middel skala og den lille bebyggelsesstrukturen. Området er meget sårbart over for nedlæggelse af hegn. Derudover er området sårbart over for en akkumuleringseffekt af yderligere tekniske anlæg, men omvendt vurderes områdets åbenhed og eksisterende tekniske påvirkning det muligt at placere yderligere anlæg, uden at det slører og forstyrrer områdets bærende karaktertræk i form af udskiftningslandskabet.

Målsætning: Vedligeholde/forbedre

K8 Maugstrup Stjerneudstyking

Hegn og markflade ved Maugstrup

Kulturgeografisk beskrivelse

Området afgrænses mod nord af Sommerstedvej og Bjerndrupvej, mod syd af Ribevej og den gamle jernbane mellem Haderslev og Vojens.

Bevoksnings- og dyrkningsform

Landskabet præges af landbrug, og der ses mange levende hegn og diger. Fra Maugstrup løber Vojens Bæk til Stevning Dam, og i forbindelse med bækken ses et overdrev.

Bebyggelsesstruktur

Områdets bebyggelse består af Maugstrup, som den store landsby, samt de mindre landsbyer: Kastvrå, Ringtved samt Styding. Styding er udvidet med et parcelhuskvarter ud til Ribevej.

Simmersted er meget velbevaret med mange store gårde liggende langs vejene i landsbyen, samt friskole og hal.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Maugstrup er udpeget som et samlet kulturmiljø på grund af den bevarede stjerneudstyknings i den vestlige del af landsbyens ejerlav. Omkring Maugstrup ses endnu velbærede og beskyttede jorddiger fra stjerneudstykningsen.

Kirke, præstegård og voldsted udgør i Maugstrup en stor kulturhistorisk fortællerværdi.

Tekniske anlæg

I området er der en større vej i form af Sommerstedvej, og derudover er der små forbindelsesveje, der stråler ud fra Maugstrup til omegnens landsbyer.

Området er knudepunkt for en række højspændingslinjeføringer, og desuden er der en del mindre vindmøller i området.

K9 Lerte landbrugsflade

Landskabskarakterbeskrivelse

Landskabets bærende karaktertræk er et forholdsvis fladt terræn, som gennemskæres af markante ådale og kendetegnes af dyrkede marker mellem levende hegn og store skovområder. Mod syd omkring Oksenvad-Mølby og Stursbøl plantage findes et kontrasterende område, hvor landskabet er mere varieret på grund af dalstrøgene med Nørre Å og tilhørende naturtyper. Bebyggelsen karakterises ved overvejende at bestå af velbevarede, større gårde, som dels ligger langs vejene, og dels samlet i mindre landsbyer. Landskabet opleves forholdsvis komplekst og er til dels præget af tekniske anlæg i form af vindmøller, jernbane og højspændingsledninger. Skalaen er lille til stor.

Vurdering

Karakterstyrke: Middel

Landskabets oprindelse kan aflæses i landskabet i bebyggelses- og hegnsstrukturen, men fremstår sløret. Samspillet mellem naturgrundlag og kulturgrundlag er for så vidt god, hvad angår den landbrugsmæssige anvendelse. Det samlede indtryk forstyrres af de mange tekniske anlæg.

Tilstand: Middel

Landskabsoplevelsen forstyrres en del af de tekniske anlæg. Strukturen af dyrkede marker og gårde langs vejene og samlet i små landsbyer er generelt velbevaret og ikke præget af fx store nye staldbygninger. Bygningsmassen er samlet set i god stand.

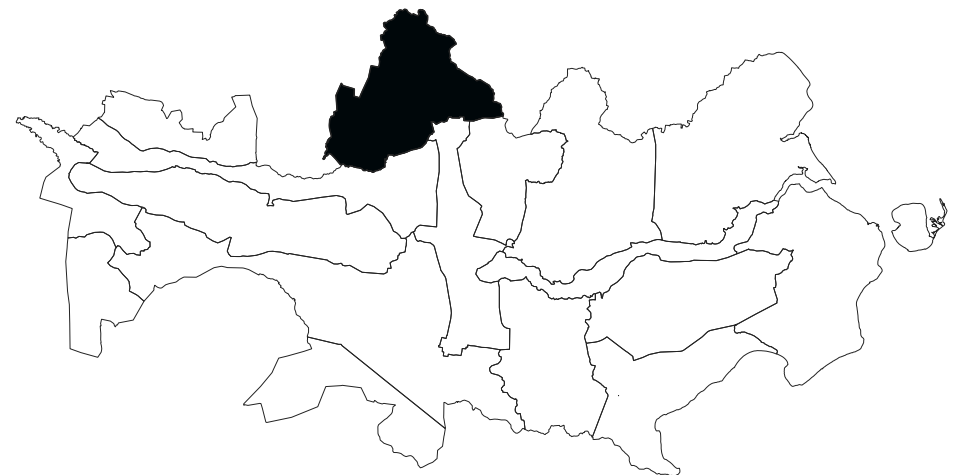
Oplevelsesværdier: Middel

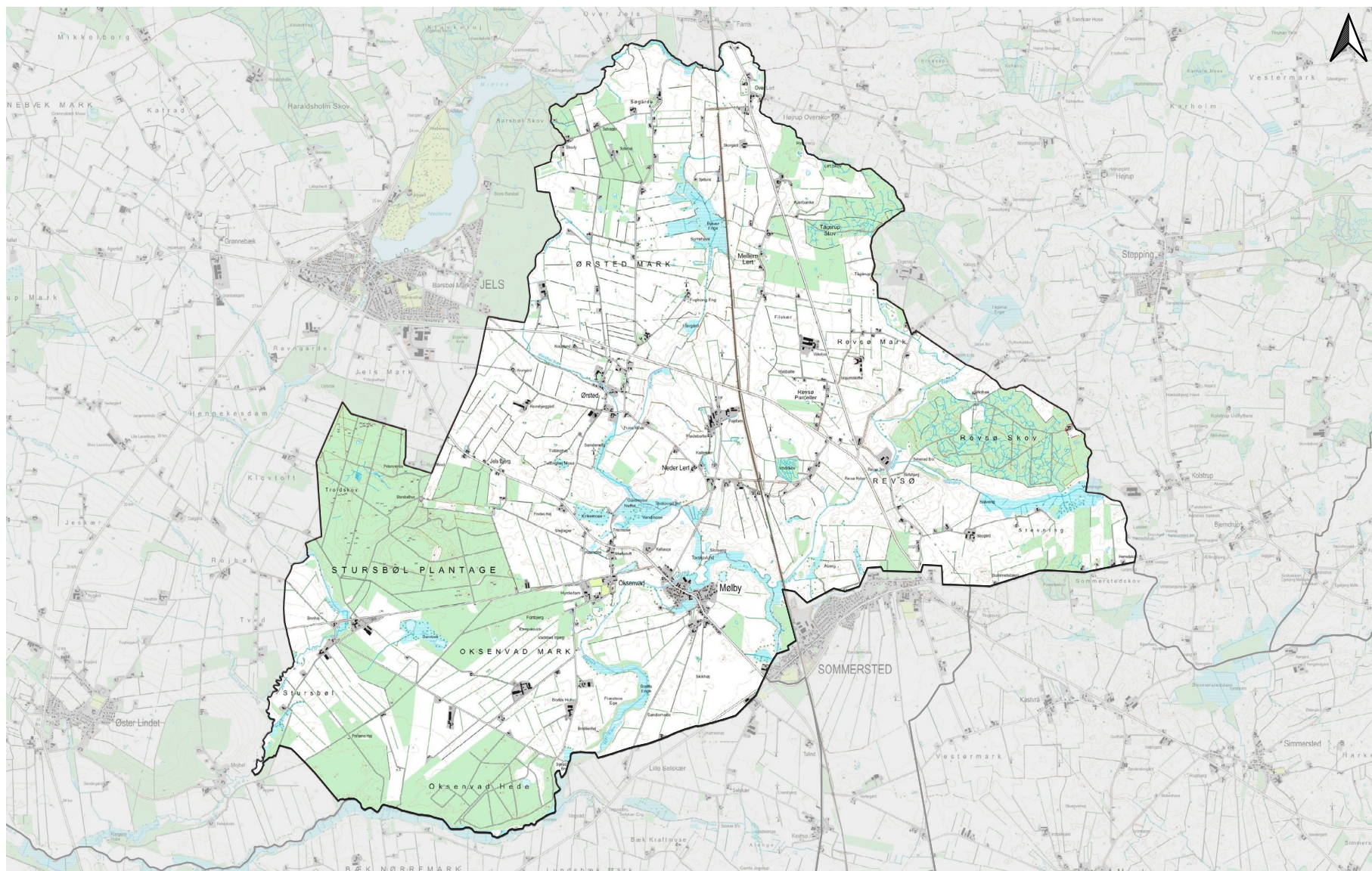
Oplevelsesværdierne i landskabet knytter sig til lokale miljøer, særligt omkring ådalene og mindre gård- og landsbymiljøer. Udsigter er generelt begrænsede på grund af levende hegn og skovområder eller forstyrrede af tekniske anlæg. De særlige landskabsoplevelser findes bl.a. i Stursbøl plantage, ved Oksenvad kirke og ved Slevad Bro.

Sårbarhed: Middel

Landskabet er sårbart over for yderligere tekniske anlæg, som vil have en kumulativ effekt i samspil med de allerede eksisterende. Landskabet kan lokalt være sårbart over for større landbrugsbygninger og siloer, som vil kunne dominere mindre og velbevarede miljøer omkring ådale og gårde. Andre steder vil større landbrugsbygninger kunne indpasses uden at påvirke landskabsoplevelsen væsentligt.

Målsætning: Vedligeholde/forbedre

Kg Lerte Landbrugsflade

Kulturgeografisk beskrivelse

Karakterområdet omfatter de to sogne; Oksenvad sogn og Sommersted sogn.

Bevoksnings- og dyrkningsform

Arealanvendelsen kendetegnes ved et åbent landbrugslandskab omgivet af mindre skove og plantager langs området kanter. I området østlige udkant ligger Revsø Skov og længere mod nord den mindre Tågerup Skov.

I området sydvestlige hjørne ligger Stursbøl Plantage. Stursbøl Plantage er anlagt i begyndelsen af 1800-tallet på den sydlige del af Oksenvad hede. Plantagen har et ret kuperet terræn og består af blandede løv- og nåletræer. Der findes mange fortidsminder i plantagen.

Sommersted sogns nordlige dele indgår i det område, der i vikingetid og ældre middelalder var dækket af det store skovområde Farrisskoven.

Landskabet gennemskæres af markante ådale omkring Nørreå og Bykær Bæk.

Landbrugsflade

Bebyggelsesstruktur

Bebyggelsen er præget af mindre og store gårde samt husmandssteder, som dels er samlet i de små landsbyer Oksenvad, Mølby, Lerte, Over Lerte og Ørsted og dels beliggende langs de mindre veje.

Oksenvad og Mølby ligger på hver sin side af Nørreå, adskilt af et engområde.

Oksenvad består mest af ældre gårde i en form for fortebebyggelse. Oksenvad kirke ligger synligt og smukt i landskabet med udsigt over engområdet.

Mølby er en vejklyngeby med ældre bebyggelse omkring vejen og bagvedliggende nyere parcelhuskvarterer. Midt i Mølby ligger den markante "Cirkus-silø", som kan ses på lang afstand.

Lerte Kirke er en lille kirke beliggende åbent i landskabet i den nordlige ende af den lille bebyggelse Over Lerte.

I området sydøstlige del, lige nord for Sommersted, ligger Revsøgård i ådalen, hvor Nørreå og Spangså mødes vest for Revsø skov. Gården har ligget i området siden 1400-tallet og er tidligere adelsgård og ladegård. Nuværende bygninger er ombygget i nyere tid. Ved Revsø ses desuden et større husmandslandskab, med brugene placeret "som perler på en snor". De er etableret efter Genforeningen og udstykket fra Revsøgård.

Tågerup er en anden tidligere herregård, oprettet i 1500-tallet af den samme slægt, der besad Revsø.

Syd for Stursbøl Plantage findes et fint miljø omkring Jels Å og en mindre samling gårde. Her findes en gammel hærvejskro fra 1740, som i dag drives som café, spillested og "herberg" for vandrende på hærvejen.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Fra 1905 til 1933 kørte "Æ Kleinbahn" fra Ørsted over Lerte til Mølby og forbandt de tre landsbyer. Dele af dette trace er bevaret, og vejen fra Mølby mod Lerte løber på banedæmningen.

Ved Farris findes det eneste sted, bortset fra kommunens grænse mod Seem sogn i Esbjerg Kommune, hvor Haderslev Kommune har forbindelse til den gamle grænse til Kongeriget 1864-1920.

Sommersted sogn, hvis nordlige dele indgår i det område, der i vikingetid og ældre middelalder var dækket af det store skovområde Farrisskoven.

Mellem Oksenvad og Lerte ses en koncentration af beskyttede jorddiger, som primært er opført i forbindelse med landbrugsreformerne i slutningen af 1700-tallet.

Nord for Mølby kan man stadig se en slotsbanke efter det historiske Tovskov slot eller borg. Syd for Mølby findes spor af en stjerneudstyknings, som dog ikke opleves tydeligt i landskabet.

Langs med ådalen findes ikke mindre end tre middelalderlige voldsteder: Sydligst ligger det fredede Tovskov, en oval borgbanke, som er omgivet af vold og grav. Umiddelbart nord herfor ligger en lavere og noget nedslidt ladegårdsbanke. Borgbanken har en markant beliggenhed i ådalen. Voldstedet skal ses i sammenhæng med de to næste voldsteder, der ligger i samme ådal 700-1000 meter nord herfor. Tovskovvad, som er et noget nedpløjet voldsted, der består af to banker adskilt af voldgrave og Grimballer, et voldsted beliggende på den yderste ende af en landtange, der fra øst skyder sig ud i ådalen.

En velbevaret del af Hærvejen løber gennem området fra sydøst (ved Vojensgård) mod nordvest til Stursbøl Kro. Den krydser Nørreåen ved Slevad Bro i et vejforløb med vejsten og en bevaret gravhøj. Der er en fin landskabsoplevelse omkring ådalen.

Lige syd for Oksenvad Kirke findes et gammelt vadested over Nørreå.

Et område nordøst for landsbyen Mølby er udpeget som kulturarvsareal. Her findes kulturlevn bevaret fra den ældre stenalder og frem til middelalderen. Området er mod syd afgrænset af Ørsted og Nørreå, mens landskabet hæver sig mod nord og nordøst. Ved Slotseng er fundet flere rensdyrjægerboplader i tilknytning til en passage over Nørreå, hvilke er en af Danmarks ældste boplader.

I Stursbøl Plantage og Oksenvad Hede findes ca. 90 fredede fortidsminder hovedsageligt større og mindre gravhøje. Der er gode muligheder for offentligheden til at se fortidsminderne, ligesom der er adgang til den jættestue, som ligger frit på marken lige syd for plantagen.

Tekniske anlæg

Området er præget af tekniske anlæg i form af jernbane, højspændingsledninger og vindmøller. Vejnettet består af landevejen mellem Haderslev og Jels, og derudover af mindre veje. De nyere landeveje og jernbanen, som er anlagt midt i 1900-tallet, adskiller sig med sine lange lige linjer fra de ældre mere bugtede veje. Fra Sommersted til Over Lerte ses jernbanestrækningen gennem regionen. Fra Maugstrup ses desuden højspændingslinjeføringen, som forgrener sig midt i området. Mindre vindmøller ses spredt i området.

Mark og bevoksning syd for Farris

K10 Gram Å hedeslette

Landskabskarakterbeskrivelse

Landskabets bærende karaktertræk er den flade hedeslette mellem to bakkeøer, som gennemløbes af Gram Å. Karakteristisk for området er den enkle struktur af rektangulære markstykker adskilt af lange, lige levende hegn vinkelret på åforløbet samt fugtige enge omkring åen. Karakteristisk for området er også den sparsomme bebyggelse, som består af spredte større gårde, ofte placeret ved overgangen til bakkeøerne, samt enkelte mindre landsbyer og bebyggelser. Kontrasterende til dette er Nustrup Plantage og det særlige herregårdslandskab omkring Gram Slot, som kendetegnes ved placeringen ved åen, de store marker med hegn og solitære træer, bebyggelsen og parkanlæg. Skalaen er overvejende stor.

Vurdering

Karakterstyrke: God

Strukturen og arealanvendelsen i området er i overensstemmelse med naturgrundlaget. Både markstrukturen og herregårdslandskabet omkring Gram Slot er forholdsvis velbevaret. Det geologiske grundlag er letaflæseligt.

Tilstand: Middel/god

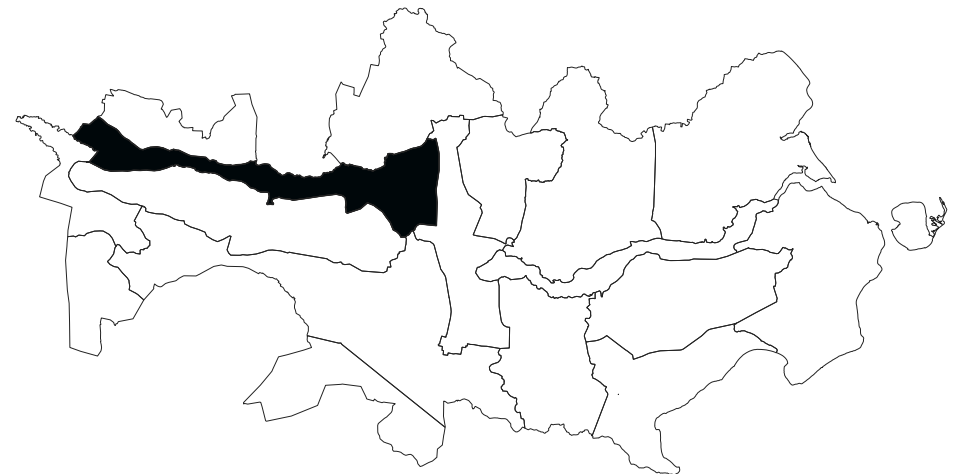
Landskabets oprindelse kan aflæses klart, og strukturen er velbevaret. Gram Å er flere steder genslynget. Bebyggelsen er generelt velholdt. Den østlige del af hedesletten er både den mest karaktersvage og samtidig let præget af tekniske anlæg, mens den centrale og vestlige del har mere karakterstyrke og opleves uforstyrret.

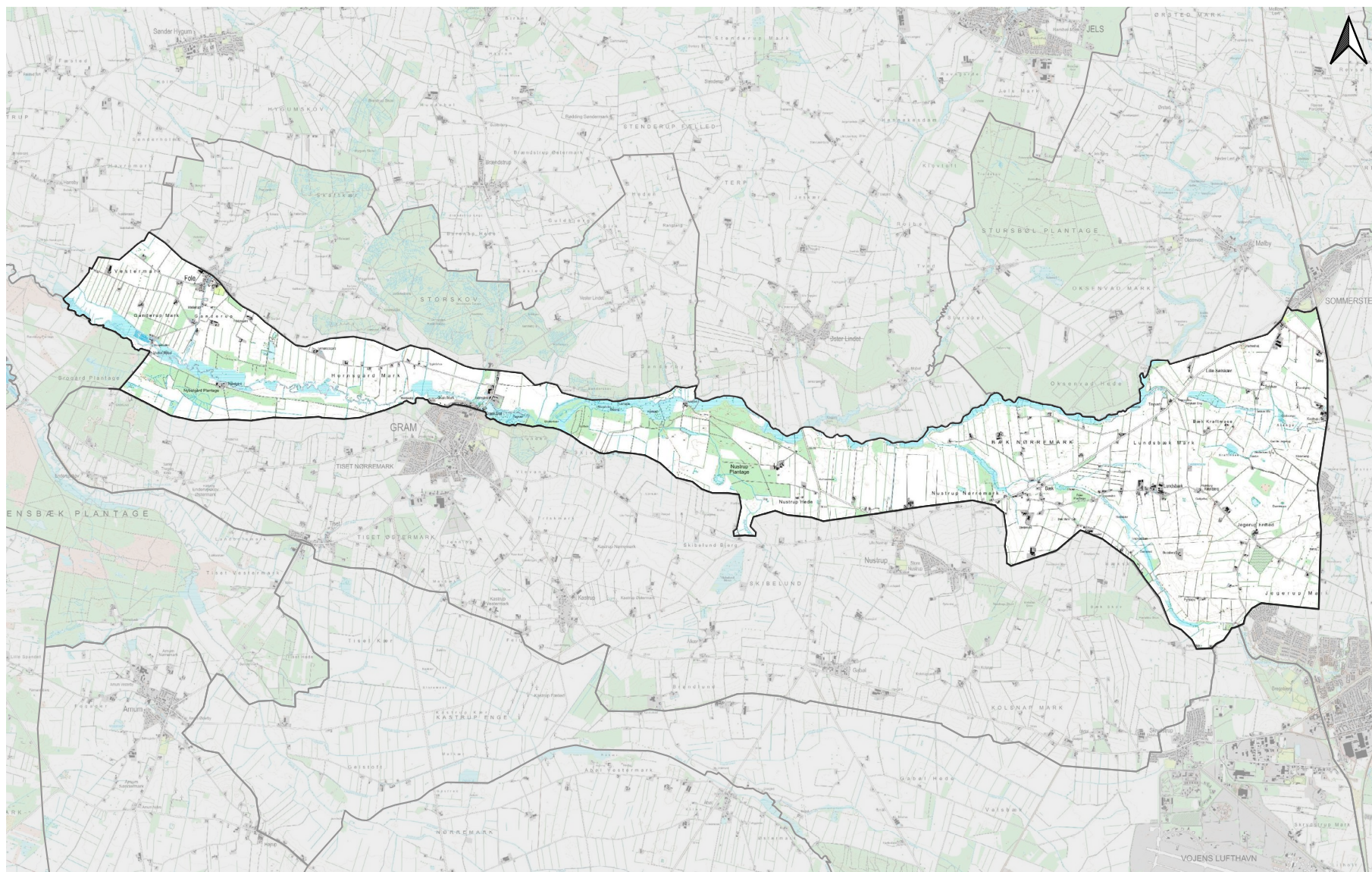
Oplevelsesværdier: Gode

Området rummer gode oplevelsesmuligheder især i den centrale del omkring Gram Slots bevaringsværdige herregårdslandskab, hvor hedesletten mellem de to bakkeøer også er smallest, og man derfor tydeligt oplever de landskabelige træk. Den vestlige del af karakterområdet rummer fine natur- og landskabsoplevelser omkring åen, plantagerne og Nybøl.

Sårbarhed: Stor

Landskabet er særligt i den centrale og vestlige del sårbart over for tekniske anlæg og større byggerier, samt ændringer i markstrukturen og de levende hegn. Området er desuden sårbart over for yderligere plantagedrift, som kan sløre terrænet og muligheden for at opleve helheden i landskabstrækket.

K10 Gram Å Hedeslette

Kulturgeografisk beskrivelse

Bevoknings- og dyrkningsform

Den nordlige del af Brogård Plantage, Nybølgård Plantage, Nustrup Plantage, samt mindre beplantninger. Plantagerne i området er prægede af nåleskov.

Områdets hegnstruktur kendetegnes ved mange parallelle nord-syd gående hegn vinkelret på Gram Å. Hegnsstrukturen er karakteristisk i den østlige og vestlige ende af karakterområdet, mens den ikke opleves i området mellem Gram Slot og Nustrup Plantage. I dette område er der ikke mange beskyttede jorddiger, bortset fra en mindre koncentration nordvest for Vester Lindet.

Det dominerende vandløb i karakterområdet er Gram Å, som i den østlige del af hedesletten omkring Oksenvad Hede opstår ved, at vandløbene Jels Å, Nørreåen og Elkær Bæk flyder sammen. I kommunens vestligste punkt løber Gram Å sammen med Gelsåen og bliver dermed en del af Ribe Å-systemet.

Bebyggelsesstruktur

I den vestlige ende findes landsbyen Fole, som ligger ved foden af Rødding Bakkeø og bebyggelse omkring Gram Slot i udkanten af Gram. I den østlige ende findes landsbyen Lundsæk og den mindre bebyggelse Bæk. Derudover spredte fritliggende gårde af forskellig karakter. Generelt er der kun lidt bebyggelse på hedesletten omkring ådalen.

Ballegård ved Fole var domænegård i den tyske tid, hvorefter gården blev overtaget af den danske stat, hvorefter der i 1950 blev udstykket fem husmandsbrug fra gården.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Det mest kendte og enestående ved egnen omkring Gram er slottet med den tilhørende park og ladegård, som tilsammen udgør et smukt bevaret herregårdsmiljø. Gram Slot er en i Sønderjylland enestående helhed, idet slottet er den eneste privatejede herregård i landsdelen, der har overlevet som

Gram Slot

produktionsenhed op til vor tid.

Centralt er naturligvis det trefløjede slot, som ligger på en lille holm i Slotssøen i den nordligste del af Gram. Søen er ikke naturlig, men er dannet ved en opstemning af det vandrige åløb. En fredet dæmning fører fra slotsholmen over til Gramgård, og et sluseværk regulerer vandet og leder det tilbage i det gamle åløb.

Slottet blev opført af slægten Reventlow i 1500-tallet, men har haft en middelalderlig forgænger, der kendes fra de skriftlige kilder og nævnes som kongens private ejendom allerede i 1231. Borgen har antageligt fra begyndelsen ligget, hvor den endnu er placeret. Slottet består af tre fløje opført i teglsten. Østfløjen er den ældste, opført omkring 1500 og ombygget ca. 100 år senere. Sydfløjen opførtes ca. 1670 og vestfløjen omkring 1750.

Nord for slottet ligger det smukke parkanlæg. Den første have omkring slottet anlagdes allerede i slutningen af 1600-tallet med terrasser, vandfald og fontæner. For enden af midteralléen var opført en grotte-pavillon med kulørte vinduer og kuppel. 1716 anlagdes en fontæne, som kunne føre vandet ind i slottet og til lysthaverne. Omkring 1750 blev haven omlagt i fransk stil, og fra denne tid stammer den store allé i havens sydside, samt de lange bøgealléer. Muren, som omslutter parken, er fra 1770'erne. Der er kun levnet lidt af det oprindelige haveanlæg, blandet andet et vandreservoir.

Nord for slottet ligger slottets ladegård, Gramgård, som stadig er i brug. Gården er opført omkring 1800, men er ombygget 1884 og 1959. Stuehuset er fra 1859. Øst for gården ligger endnu marker, der har bevaret karakteren af herregårdsmarker – store marker uden adskillelse af læhegn. Over for slottet ligger slotsmøllen, som altid har hørt under Gram Slot. I 1922 omdannedes møllen til elektricitetsværk. Ud mod vejen ligger desuden Slotskroen, hvis hovedbygning stammer fra 1714, samt Den gamle kro, hvis hovedbygning er fra midten af 1800-tallet. Desuden indgår elektricitetsværket i kulturmiljøet. Gram Slot er i dag en større turistattraktion med mange events.

I den østlige ende af Nybølgård Plantage ligger den restaurerede hovedgård

Nybølgård meget smukt i landskabet lige syd for åen. Hovedgården Nybøl var tidligere et selvstændigt gods, som dog siden sidst i 1700-tallet har hørt under Gram Slot.

En velbevaret del af Hærvejen løber gennem området fra sydøst (Vojensgård) mod nordvest over Tingvad Bro og Slevad Bro til Stursbøl.

Engvandingsanlæggene syd for Fole og Harreby ved Gram Å er et værdifuldt kulturmiljø, som består af omfattende vandingsanlæg skabt i årene 1874-83. Ideen bag vandingsanlæggene var, at man ved at lede vandet ud over engene kunne udnytte de gødningsstoffer, som er i åvandet. Engvandingen fungerede tilmed som et stort rensningsanlæg. Anlæggene består af betydelige jordanlæg, hvor mange tons jord har måttet flyttes for at grave adskillige kanaler og grøfter og anlægge sluser og diger. Med tiden blev anlægget for dyrt, hvorefter man ophørte med at benytte det. Anlæggene blev voldsomt ødelagte i forbindelse med snæbelprojektet og ved nedlæggelse af engvandingslavene.

Inden for et større areal omkring Nustrup Plantage, Skibelundvej og Nustrup findes et stort antal fredede og overpløjede gravhøje, hvoraf 10 ligger i plantagen (4.000-1.000 f. Kr.). Der er tale om et velbevaret oldtidslandskab, hvor man kan få et indtryk af gravhøjenes spredning og placering i landskabet.

På området ved Fyrskov, nord for Billund Bæk, ligger en højklynge på mere end 40 gravhøje, hvoraf de fleste er overpløjede og kun enkelte er fredede. Højklyngen ligger hovedsageligt ovenfor og på kanten af en markant sydvendt skrænt, men interessant ses også en gruppe høje liggende ved foden af skrænten. Højene er karakteristisk placeret omkring et vejforløb og et vadested over bækken. Højene dateres bredt til 4.000 til 1.000 f. Kr.

Tekniske anlæg

I området ses enkelte vindmøller ved Kestrup og Fole og mindre højspændingsledninger.

K11 Gram bakkeø

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er den kuplede bakkeø, som hæver sig tydeligt over de omgivende hedesletter, flere steder med stejle skrænter i overgangen. Oplevelsen af landskabet på bakkeøen kendetegnes alle steder ved lange kig og store udsigter mod henholdsvis nord og syd. Langs bakkeøens højeste ryg er der flere steder udsigt til begge sider på samme tid. På toppen af bakkeøen findes store åbne flader. Landskabets skala er de fleste steder stor. Bebyggelsen præges af store gårde, heraf mange kvægbrug. Den østlige del af området omkring Nustrup og Gabøl er meget præget af tekniske anlæg, især de meget store højspændingsledninger.

Vurdering

Karakterstyrke: Middel/god

Det geologiske grundlag er letaflæseligt. Samspillet mellem naturgrundlag og arealanvendelse er ikke så tydelig som tidligere.

Tilstand: Middel

Den landbrugsmæssige anvendelse er meget dominerende i karakterområdet, og markstrukturerne er som mange andre steder påvirket af sammenlægninger til større enheder. Selv om det fortsat er kvægbrug, der præger området, er de historiske træk udviskede ved, at engene på hedesletterne er drænet og dyrkes, og kvæget græsser oppe på bakkeøen.

Oplevelsesværdier: Middel

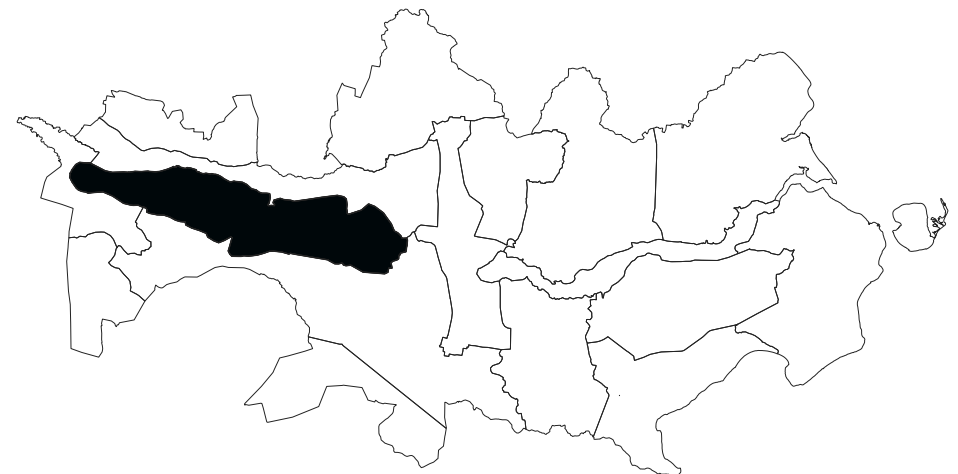
Områdets oplevelsesværdier knytter sig især til de store udsigter over landskabet og til kulturmiljøerne omkring Gram Slot og Enderupskov. Landskabet er kendetegnet ved intensiv dyrkning og kun få stier og steder, der indbyder til ophold og rekreative aktiviteter.

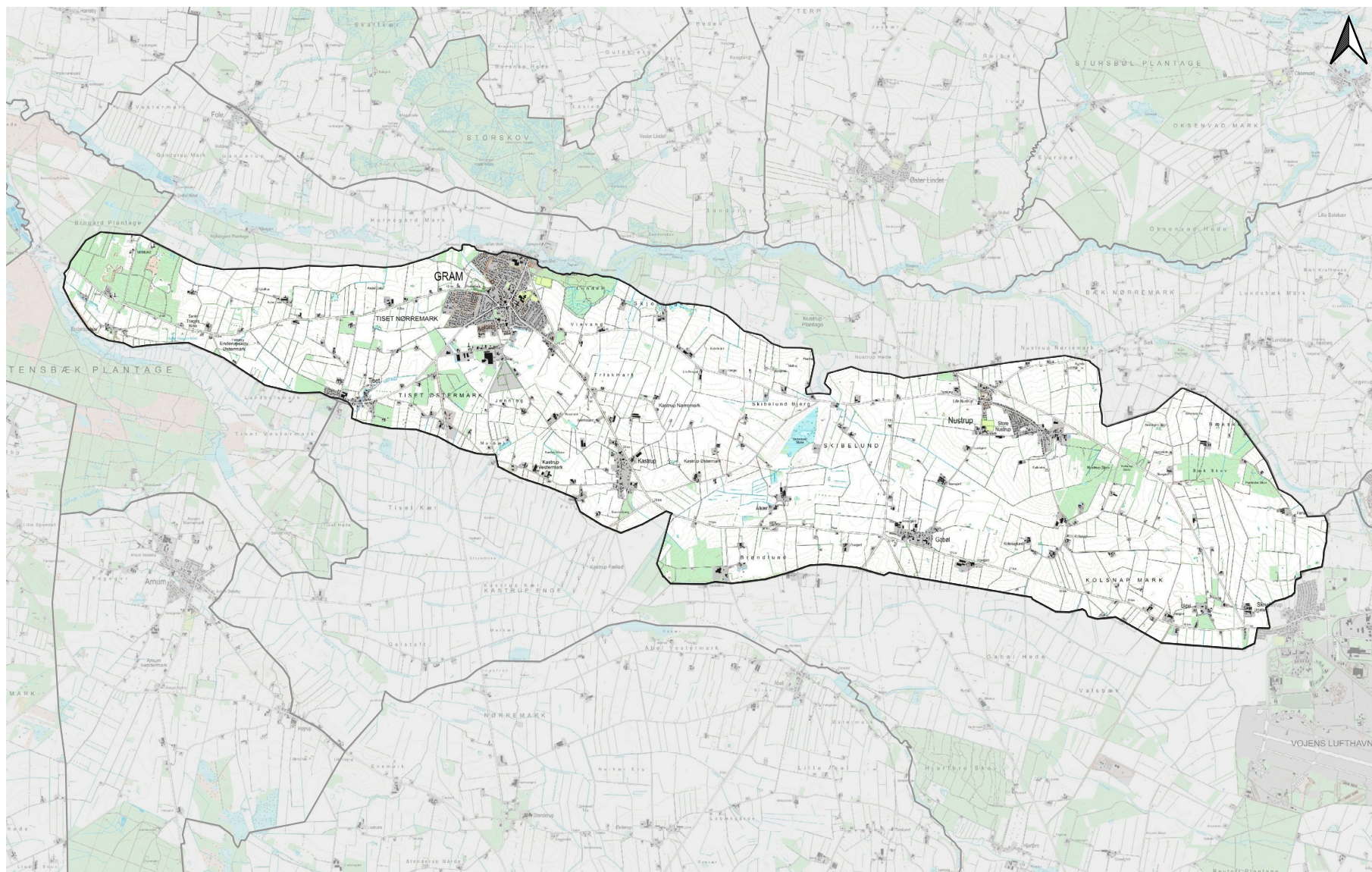
Sårbarhed: Lav/middel

Området er som helhed forholdsvis robust på grund af den store skala og de tydelige geologiske træk. Den største sårbarhed findes omkring kulturmiljøerne

og omkring overgangene mellem hedeslette og bakkeø, som ikke bør sløres ved bebyggelse eller terræændringer.

Målsætning: Vedligeholde

K11 Gram Bakkeø

Kulturgeografisk beskrivelse

Området afgrænses i form af terrænet og dvs. bakkeøranden.

Bevoksnings- og dyrkningsform

Bakkeøen består generelt af sandet lerjord og præges af intensiv landbrugsdrift og større ejendomme med især kvægbesætninger. Der findes enkelte mindre skovområder og beplantninger på bakkeøen, men landskabet kendetegnes primært af åbne, dyrkede marker.

Bebyggelsesstruktur

Bebyggelsen består dels af de mindre byer og landsbyer og dels af spredte store landbrugsejendomme. Inden for karakterområdet ligger Gram, Nustrup, Gabøl, Ålkær, Kolsnap, Uldal, Kastrup og Tiset.

Gram by er den største by i kommunens vestlige del. Byen har været et trafikalt knudepunkt, og var tidligere forbundet til Vojens-Haderslev, Rødding og Toftlund med Kleinbahn i den tyske tid. Gram har haft et varieret erhvervsliv og er blandt andet kendt for en større tæppefabrik. Byen er centreret omkring torvet, hvorfra hovedvejene stråler ud i alle retninger. Gram rummer en del fine bygninger og villaer af høj arkitektonisk kvalitet. I byens nordlige udkant ligger Gram Slot på kanten af bakkeøen ved Gram Å.

Nustrup ligger lidt specielt spredt ud i en trekant. Landsbyen har tidligere været todelt med 2 gamle bykerner, men er nu bundet sammen af et parcelhusområde. Nordligst ligger kirken i lille Nustrup, mod syd ligger skolen og østligst ligger det meste af bebyggelsen. Den gamle jernbane til Gram gik igennem Nustrup langs hovedgaden mellem kirken og den største del af bebyggelsen.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Kastrup, Ålkær og Kolsnap er alle udpegede som særligt velbevarede landsbymiljøer. Karakteristisk for Kastrup er den endnu forholdsvis ubebyggede forte. Sydvest for landsbyen ses en gårdække, Kastrup Vestermark, bestående af udflyttede gårde fra landsbyen. De er placeret, så de orienterer sig mod engene,

der gav bønderne deres vigtigste livsgrundlag.

På Ballum Bjerg er der udsigt over Enderupskov. Den stejle skrænt vest for bebyggelsen i Endrup kaldes 'Aftægten', fordi det siges at være her egnens beboere i tidligere tider kom på aftægt. Et sagn fortæller, at gamle mennesker, der ikke længere kunne gøre gavn for føden, fik lidt tobak og en dram, hvorefter de blev skubbet ud over skrænterne og ned i åen.

Der ses en del beskyttede diger især syd for Gram og Nustrup, og omkring Kastrup synes noget af landbrugsreformernes markstruktur at være relativt godt bevaret.

Den østlige afgrænsning af Skjoldager ejerlav består af et usædvanligt velbevaret, op til 1½ m højt ejerlavsdige. Ud over ejerlavsgrense har diget også været sognegrænse, herredsgrænse og endelig kommunegrænse mellem Gram og Vojens kommuner.

I den sammenhæng skal fremhæves ruinen af det middelalderlige Sct. Thøgers Kapel med kirkegård samt Sct. Thøgers Kilde med kildemarked. Den historiske kildeværdi og fortællerværdi i dette område er meget stor. Kirken blev opført i 1200-tallet som sognekirke i Endrup sogn. Den blev nedrevet i 1560'erne, da sognet blev nedlagt.

Omkring og inde i selve Gram ligger flere store fredede gravhøje, blandt andet er den romanske kirke i byens vestlige udkant opført helt tæt på flere store og karakteristiske gravhøje.

Området omkring Kastrup er udpeget som kulturarvsareal på grund af arkæologiske udgravninger af en gravplads med importerede og meget fornemme romerske genstande (ca. 0-200 e. Kr.)

Den vestligste del af området, sammen med en del af K14, udgør den vestligste del af Gram bakkeø. Denne markante højning mellem de to åløb har igennem årtusinder udgjort et meget attraktivt beboelses- og ressourceområde. Gravhøje fra sten- og bronzealderen dokumenterer den tætte bebyggelse i disse perioder, og der er ved Enderupskov udgravet rige gravpladser fra ældre jernalder. Det

var desuden dette område, der dannede baggrunden for landsbyen Endrup i
middelalderen med egen sognekirke.

Gram bakke ved Enderupskov

K12 Gelså Hedeslette

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er Gelså - ådal, som udgør natur- og kulturlandskaber af stor variation og landskabelig værdi. Karakteristisk er det enkle og let aflæselige landskab i stor skala, med tydelige overgange mellem bakkeø og hedeslette. Karakteristiske lige hegn skaber opdyrkede lineære landskabsrum. På tværs af bevoksningen løber kanaler og vandløb. Væsentlige, tekniske elementer er Diagonalvejen som løber gennem landskabet, vindmøller, højspændingsledninger, biogasanlægget ved Bevtoft - og især Skrydstrup lufthavn, der er dominerende for landskabsoplevelsen.

Vurdering

Karakterstyrke: Middel/god

Det geologiske grundlag er letaflæseligt. Samspillet mellem naturgrundlag og arealanvendelse er ikke så tydelig.

Tilstand: Middel

Den landbrugsmæssige anvendelse er meget dominerende i karakterområdet, og markstrukturerne er som mange andre steder påvirket af sammenlægninger til større enheder. Området har væsentligt teknisk præg.

Oplevelsesværdier: Middel

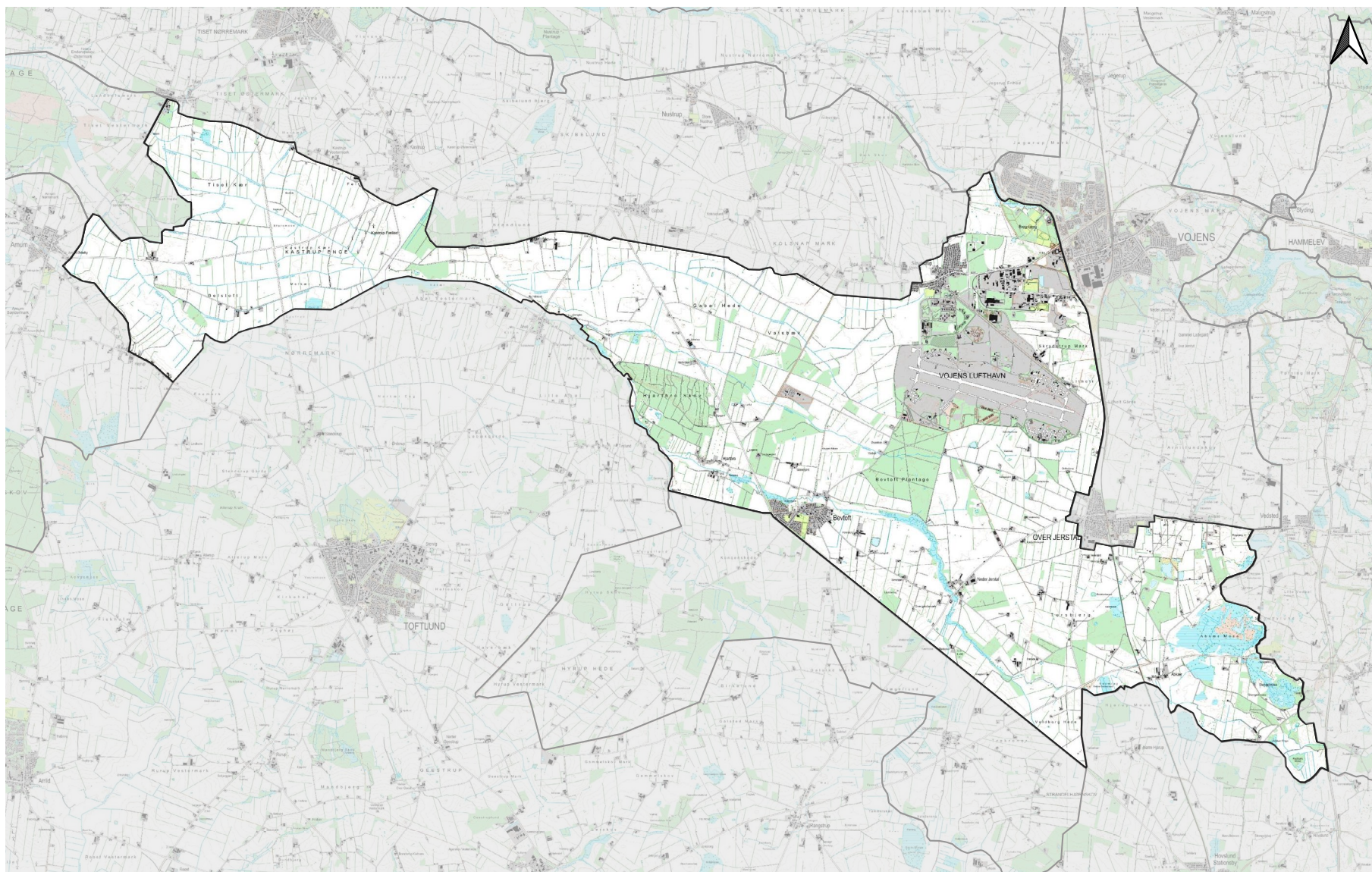
Landskabet er kendetegnet ved intensiv dyrkning og kun få stier og steder, der indbyder til ophold og rekreative aktiviteter omkring Gelsåen.

Sårbarhed: Lav/middel

Området er som helhed forholdsvis robust på grund af den store skala og de tydelige geologiske træk. Den største sårbarhed findes omkring overgangene mellem hedeslette og bakkeø, som ikke bør sløres ved bebyggelse, beplantning eller terrænændringer.

Målsætning: Vedligeholde

K12 Gelså Hedeslette

Kastrup enge – landskab med teknisk præg

Kulturgeografisk beskrivelse

Området afgrænses mod nord og syd af bakkeøer og mod vest af Enderupskov naturlandskab. Mod øst af bakke- og mosaiklandskaber.

Bevoksnings- og dyrkningsform

Der er tale om et stordriftslandskab med få og store eller lange naturtyper, i form af ådalen og mange mindre vandløb, naturområder ved Abkær-, Hjarup- og Stengelmoser samt Hjartbro Skov og Bevtøft Plantage.

De store udstrakte moser i det sydøstligste område skal qua en fredning i 1985 føres tilbage til deres oprindelige udseende. Det er et storlået landskab, der danner rammen for moserne, der er et af landsdelens vigtigste moseområder.

Bebyggelsesstruktur

Der er tale om et tyndt befolkede område – hvor fraværet af vejbebyggelse i store dele af området er udtalt. De største landsbyer er Skrydstrup og Bevtøft, og herudover er der bebyggelse i Neder Jerstal, og Hjartbro. Ved Vojens ses industriområdet omkring Tingvejen.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

En del af Hærvejen løber gennem området fra Immervad Bro i Haderslev Kommune og videre mod syd, uden for kommunen. Strækningen er en velbevaret del af den senmiddelalderlige oksevej, der var korridor for de store sydgående oksetransporter. Et vist areal på begge sider af vejen er udpeget for at bevare vejens forløb gennem landskabet, og fordi der i dette område har ligget og stadig ligger en lang række gravhøje, der har fulgt den forhistoriske forgænger for Oksevejen, Hærvejen. Gravhøje og vej skal ses i sammenhæng. På en godt 6 km lang strækning findes således en høj række bestående af mere end 60 gravhøje, hvoraf godt ti er fredede.

Et stykke af den såkaldte Pottervej eller Foldingbrovej er bevaret syd for Over Jerstal over Strandelhjørn og mod syd.

Sikringsstilling Nord, en del af forsvarsanlægget ses bl.a. sydøst for Strandelhjørn.

Bevtøft, med sin placering helt ud til den gensnoede å, kirken og den i nationalitetskampen så betydningsfulde Bevtøft Mølle er et fint bevaret landsbymiljø.

Nord for Skrydstrup ligger det fredede og velbevarede voldsted Borgvold, som består af en cirkulær borgbanke omgivet af en voldgrav.

En af de mest kendte gravhøje i Danmark ligger ved Skrydstrup. Den er rejst i bronzealderen omkring 1300 f. Kr. Højen blev under stor opmærksomhed udgravet i 1935, og inde i den fandt man Skrydstrupkvinden. I 1994 udgravede Haderslev Museum et usædvanligt stort hus ca. 700 m fra gravhøjen, som vurderes at have tilhørt hendes slægt. Husets grundplan er markeret med stolper og kan besøges.

Ved Vedbøl og Vedsted findes en af de tætteste koncentrationer af gravhøje i Sønderjylland (4000-1000 f. Kr.). Særligt iøjnefaldende er de mange fredede dysser, jættestuer og gravhøje, der ligger spredt ud over landskabet. De mange søer, vådområder og ikke mindst Abkær Mose er af stor værdi for forståelsen af bebyggelsesstrukturen. Man kan få et nøje indblik i områdets bebyggelses- og dyrkningsmønster igennem årtusinder, og der er tale om et af de helt centrale steder i sønderjysk forhistorie med stor kulturhistorisk fortællerværdi.

I området mellem Neder Jerstal og Hovslund Stationsby findes en større koncentration af velbevarede gravhøje.

Tekniske anlæg

Skrydstrup lufthavn ved Vojens blev anlagt af tyskerne i 1943. Flyvepladsen har efter krigen betydet meget for byen og dens udvikling. Der er planer for en udbygning af anlægget og tilhørende arealer til erhverv. Ved Vojens ses også industriområdet omkring Tingvejen, og ved Bevtøft ses et stort biogasanlæg. De få veje, der er i området, er primært lige og lange statsveje. Højspændings-tracé løber på tværs af området

K13 Toftlund bakkeø

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er det enkle og let aflæselige bakkeølandskab i stor skala, med tydelige overgange mellem bakkeø og hedeslette, med udsiger over hedesletten. Karakteristisk er også de større plantageområder, som danner vægge for landskabsrummene, og den sparsomme bebyggelse i området.

Vurdering

Karakterstyrke: Karakteristisk

Det geologiske grundlag er let aflæseligt. Samspillet mellem naturgrundlag og arealanvendelse er ikke så tydelig som tidligere.

Tilstand: Middel

Den landbrugsmæssige anvendelse er meget dominerende i karakterområdet, og markstrukturerne er som mange andre steder påvirket af sammenlægninger til større enheder. Varierende bevoksning.

Oplevelsesværdier: Middel

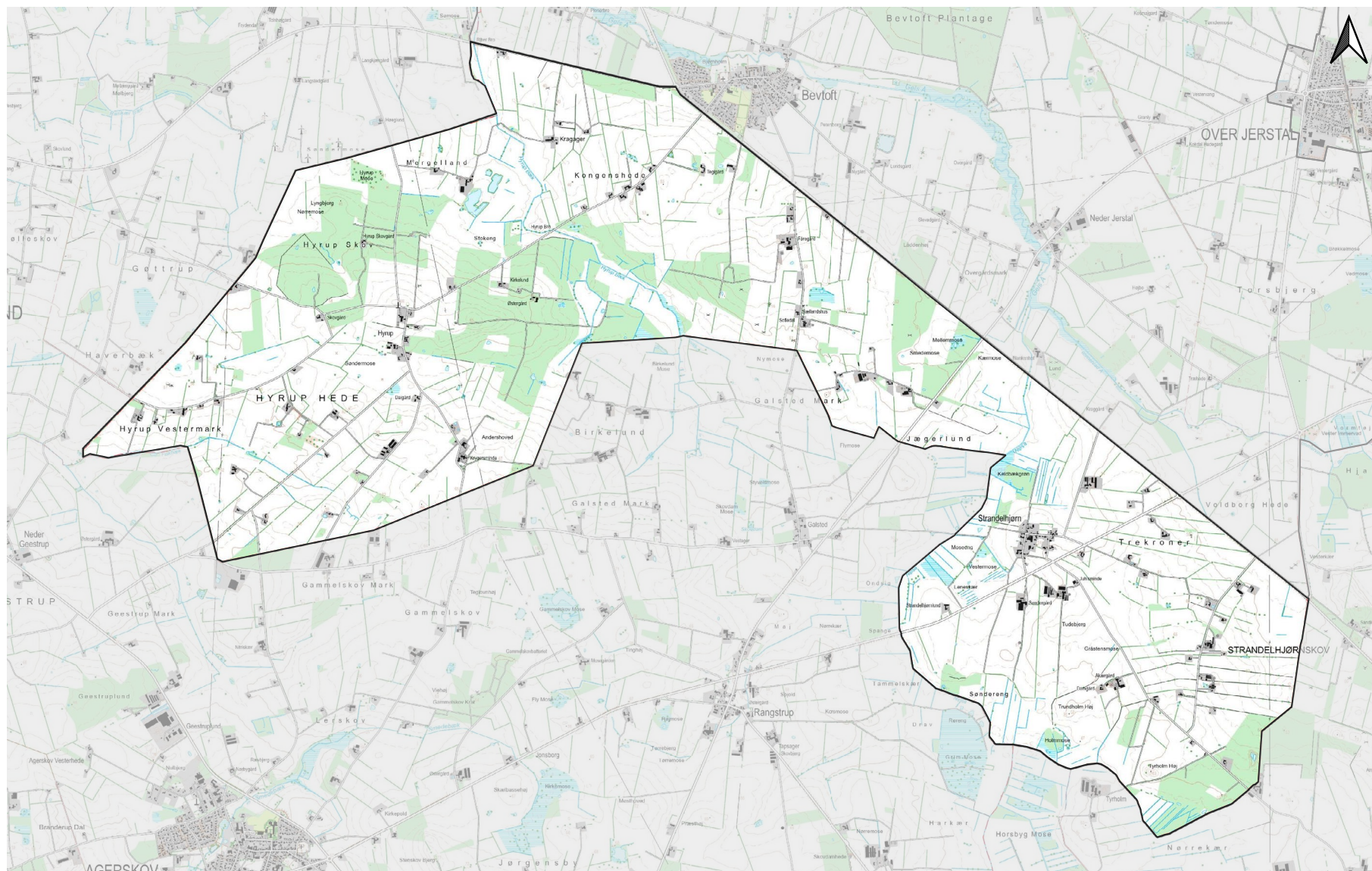
Området oplevesværdier knytter sig især til de vidtstrakte og varierede udsigter over bakkeøen og hedesletten omkring Gelsåen, som opleves stærkest i overgangen mellem de to landskabsformer. Omkring Hyrup er der udsyn fra den højereliggende bakkeø ud over hedeslettens ensartede landskabsrum.

Sårbarhed: Lav/middel

Området er som helhed forholdsvis robust på grund af den store skala og de tydelige geologiske træk. Den største sårbarhed findes omkring overgangene mellem hedeslette og bakkeø, som ikke bør sløres ved bebyggelse, beplantning eller terrænændringer.

Målsætning: Vedligeholde

K13 Toftlund Bakkeø

Kulturgeografisk beskrivelse

Området afgrænses mod nord af Diagonalvejen, mod syd, vest og øst af kommunegrænsen.

Bevoksnings- og dyrkningsform

I det vestlige område ligger Hyrup Skov og en del mindre plantager ved Hyrup samt den store, nyanlagte skov øst for Hyrup. Engarealer ses ned til åren, Nipså i den østlige del af området.

Bebyggelsesstruktur

Området er forholdsvis tyndt befolket. På bakkeøens store, plane flader – der hovedsageligt ligger uden for kommunen – er der præget af store udflyttede gårde, jævnt fordelt i ejerlavene.

I det sydlige område ved Strandelhjørn ses Hyrup, en mindre vejlandsby. Langs Strandelhjørn Skovvej findes en mindre husmandsudstyknings med en række mindre husmandssteder, som ligger lidt tilbagetrukket fra vejen.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Strandelhjørn batteri, som er delvist sprængt, men med to velbevarede bunkersanlæg. Der er offentlig adgang. I Hyrup kan man se de sprængte rester af et stort batteri og sprængte bunkers. I den nordlige del af skoven findes som et af de eneste steder, en traverseret skyttegravslinje.

Ved Pionervej fører en bro over Gelså. Den blev opført under 1. verdenskrig og indgik i et system af oversvømmelsesanlæg nord for Sikringsstilling Nord.

Et stykke af den såkaldte Pottervej eller Foldingbrovej er bevaret syd for Over Jerstal over Strandelhjørn og mod syd.

I forbindelse med skovplantning øst for Hyrup er denne landsbys forgænger blevet udgravet. Det er det hidtil eneste sted i Danmark, hvor det er lykkedes at totaludgrave en middelalderlig landsby. Landsbyens udvikling fra én gård i den sene vikingetid til 10 gårde omkring 1200 kunne dokumenteres. Herefter flyttedes

landsbyen til dens nuværende placering. I dag er der igen kun én aktiv gård tilbage.

Tekniske anlæg

Landevejen 435 mellem Haderslev og Agerskov ses i det sydligste område og Hovedlandevej 24 mellem Gabøl og Aabenraa, der danner afgrænsning, herudover er der mindre forbindelsesveje i hele området. Store og mindre højspændingstracéer ses i området. Vindmøller i Tirslund (Tønder Kommune) dominerer området omkring Hyrup Skov.

Kig mod Højtrup kirke beliggende på Toftlund bakkeo.

K14 Enderupskov naturlandskab

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er et meget afvekslende, primært naturpræget og uforstyrret landskab. Plantage, hede, ådal og eng samt enkelte marker opleves i afgrænsede lukkede landskabsrum i lille til middel skala. Geologisk er området helt enestående med klimperne i Stensbæk Plantage.

Vurdering

Karakterstyrke: God

Det geologiske grundlag er letaflæseligt og samspil mellem naturgrundlag og arealanvendelse afspejles tydeligt.

Tilstand: God

Områdets natur- og oplevelsesmæssige tilstand er af særlig værdi.

Oplevelsesværdier: Middel

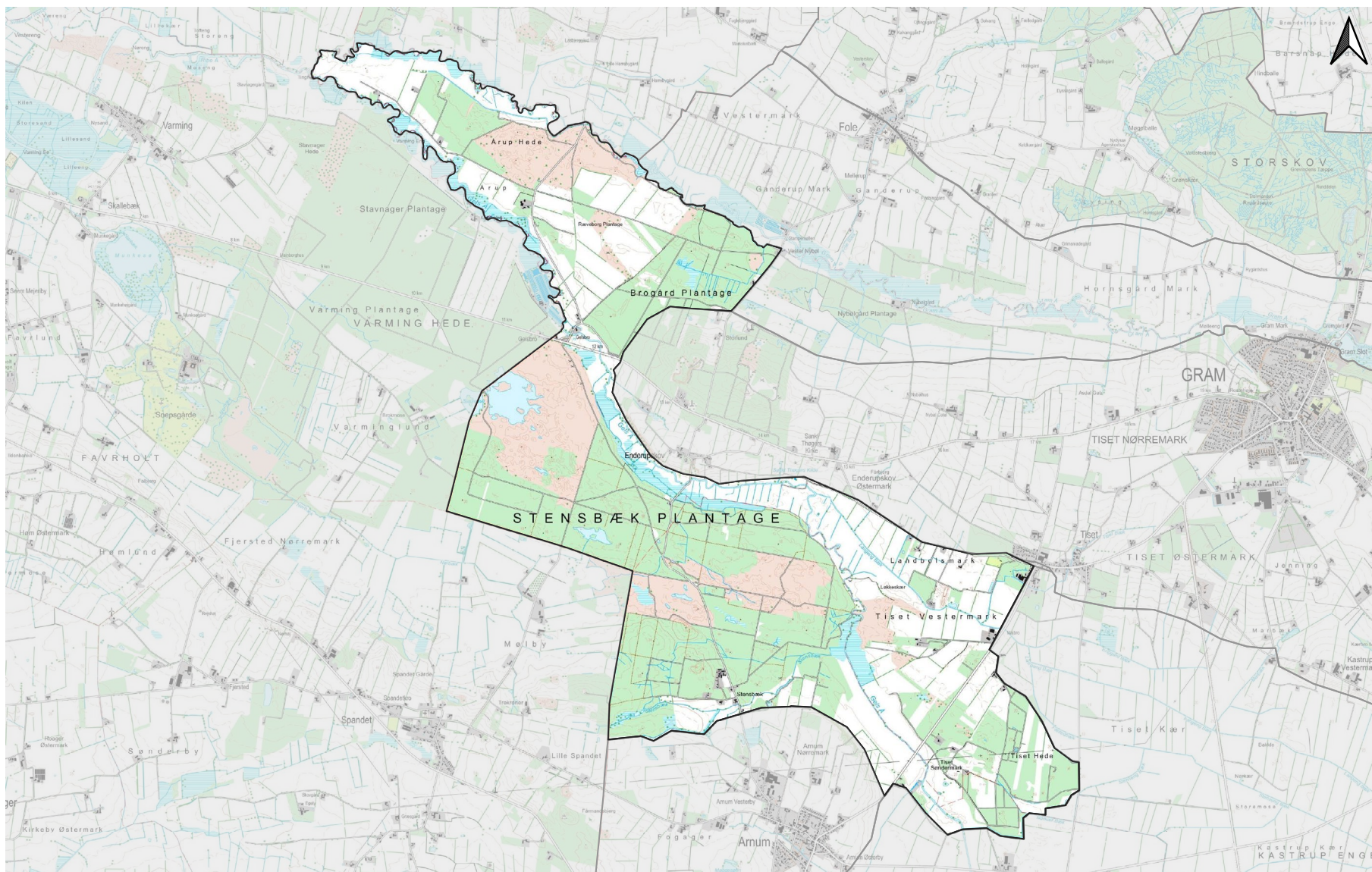
Markant landskab med særligt oplevelsesindhold i relation til særpræget terræn, uforstyrrelighed og kobling til de varierede landskabsformer omkring ådalen og bakkeøens varierede overfladeformer, plantager og klitlandskab.

Sårbarhed: Høj

Området er med sin uforstyrrelighed og store variation i natur og landskabsrum særligt og meget sårbart over for ændringer i kraft af byggeri, terrænregulering og tekniske anlæg. Støj fra anlæg i større afstand af karakterområdet kan også have negativ indvirkning på oplevelsen af stilhed i de mindre, aflukkede landskabsrum. Kulturmiljøet omkring Stensbæk er sårbart over for bygningsmæssige ændringer og tilføjelser.

Målsætning: Beskytte

K14 Enderupskov Naturlandskab

Gelsåen og Stensbæk plantage

Kulturgeografisk beskrivelse

Området afgrænses mod vest af ådalene, hvor de møder kommunegrænsen, mod nord af Gram Bakkeø, som området er sammenhængende med i den østlige del, men hvor karakteren ændres i forhold til det overvejende naturpræg.

Bevoksnings- og dyrkningsform

Området består primært af heder og plantager samt engarealer i ådalen.

Bebyggelsesstruktur

Der er ingen egentlig nyere bebyggelse i området ud over enkelte bygninger, bl.a. i Stensbæk Plantage.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Omkring år 1900 nedbrændte 2 store hedegårde: Åskovgård og Hedeagergård med to års mellemrum. I denne periode var hedelandbruget i nedgang, og derfor blev gårdene ikke bygget op igen. Den præjssiske stat købte begge gårdene samt jordene til Stensbæk Kro, og startede tilplantning af Stensbæk Plantage i 1904.

I 1930'erne blev der oprettet en arbejdslejr for unge mænd, Stensbæklejren, som gennem længere tid havde været arbejdsløse. Her blev de så sat til at udbedre veje, afvande fugtige arealer og plante skov. Vejmaterialer hentede de i grusgraven bag ved lejren, og i tilknytning til grusgraven blev bygget en smedje. Arbejdslejrens bygninger findes til dels stadig og er indrettet som højskole.

Der er spor efter engvandingsanlæg langs åen syd for Enderupskov.

Det fredede voldsted Lykkesholm ligger ved østbredden af Gelså vest for Tiset, umiddelbart syd for det engdrag, der gennemløbes af Langeng Bæk. Voldstedet består af en lav banke, der ved en grav afskæres fra marken ved kanten af Gelsådalens enge. Voldstedet har tilhørt en lokal adelsslægt og er formentlig opført i 1300-tallet. Der er adgang til voldstedet fra Stensbæk Plantage, hvorfra en bro fører over Gelså.

Syd for Stensbæk plantage fører en fredet kampestensbro over Stensbæk.

Området mellem Gelså og Fladså indeholder bebyggelsesspor fra ældre stenalder og frem til den tidlige middelalder, der vidner om en tidlig bosætning og aktivitet i området. Ved Årupgård er fundet en gravplads med over 1500 små tuegrave. Tuegravpladsen er dermed den største gravplads, vi indtil nu kender fra før-romersk jernalder i Danmark. En del af pladsen er fredet, og der er offentlig adgang.

Tekniske anlæg

Udover landevejen med P-Plads anlæg ved Gelså er der ikke tekniske anlæg i området.

K15 Arnum skov- og landbrugsflade

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er det enkle og letaflæselige bakkelandskab i stor skala, med tydelige overgange mellem bakkeø og hedeslette, med udsigter over hedesletten. Karakteristisk er også Lindet Skov og den sparsomme bebyggelse i området.

Karakterstyrke: Karakteristisk

Det geologiske grundlag er letaflæseligt. Samspelet mellem naturgrundlag og arealanvendelse er ikke så tydelig som tidligere.

Tilstand: Middel

Den landbrugsmæssige anvendelse er meget dominerende i karakterområdet, og markstrukturerne er som mange andre steder påvirket af sammenlægninger til større enheder. Varierende bevoksning.

Oplevelsesværdier: Middel

Områdets oplevelsesværdier knytter sig især til de vidstrakte og varierede udsigter over bakkeøen og hedesletten omkring Gelsåen, som opleves stærkest i overgangen mellem de to landskabsformer. Omkring Arnum og Højrup er der udsyn fra den højereliggende bakkeø ud over hedeslettens ensartede landskabsrum.

Sårbarhed: Lav/middel

Området er som helhed forholdsvis robust på grund af den store skala og de tydelige geologiske træk. Den største sårbarhed findes omkring overgangene mellem hedeslette og bakkeø, som ikke bør sløres ved bebyggelse, beplantning eller terrænændringer.

Målsætning: Vedligeholde

Kulturgeografisk beskrivelse

Området afgrænses mod nord og øst af bakkeøkanten og Stensbæk plantage mod syd, vest af kommunegrænsen mod henholdsvis Tønder og Esbjerg kommuner.

Bevoksnings- og dyrkningsform

Området dyrkes og rummer herudover plantage, mose og engarealer. Lindet Skov og større og små moser.

Bebyggelsesstruktur

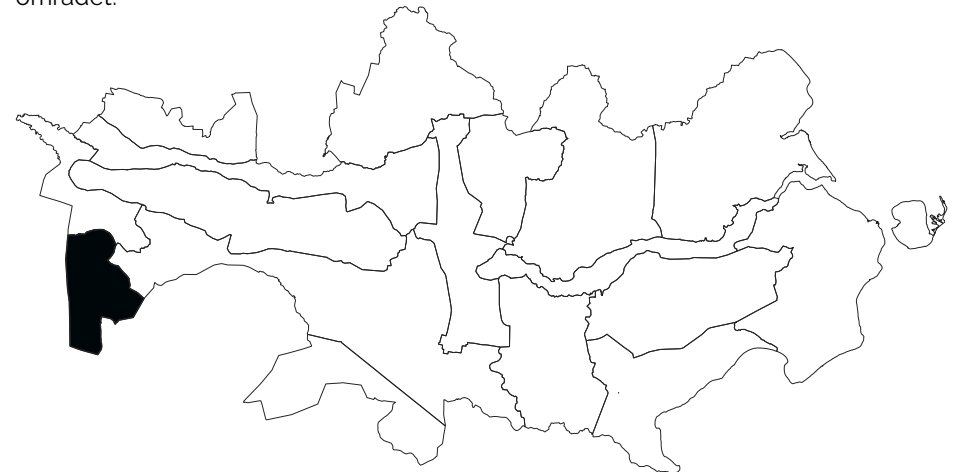
Området er forholdsvis tyndt befolket. På bakkeøens store, plane flader - der hovedsagligt ligger uden for kommunen - er der præg af store udflyttede gårde, jævnt fordel i ejerlavene. Arnum, der er en større landsby med stationsbykarakter. Derudover ligger Højrup fornemt placeret højt over hedesletten, som en mindre vejlandsby med kirke.

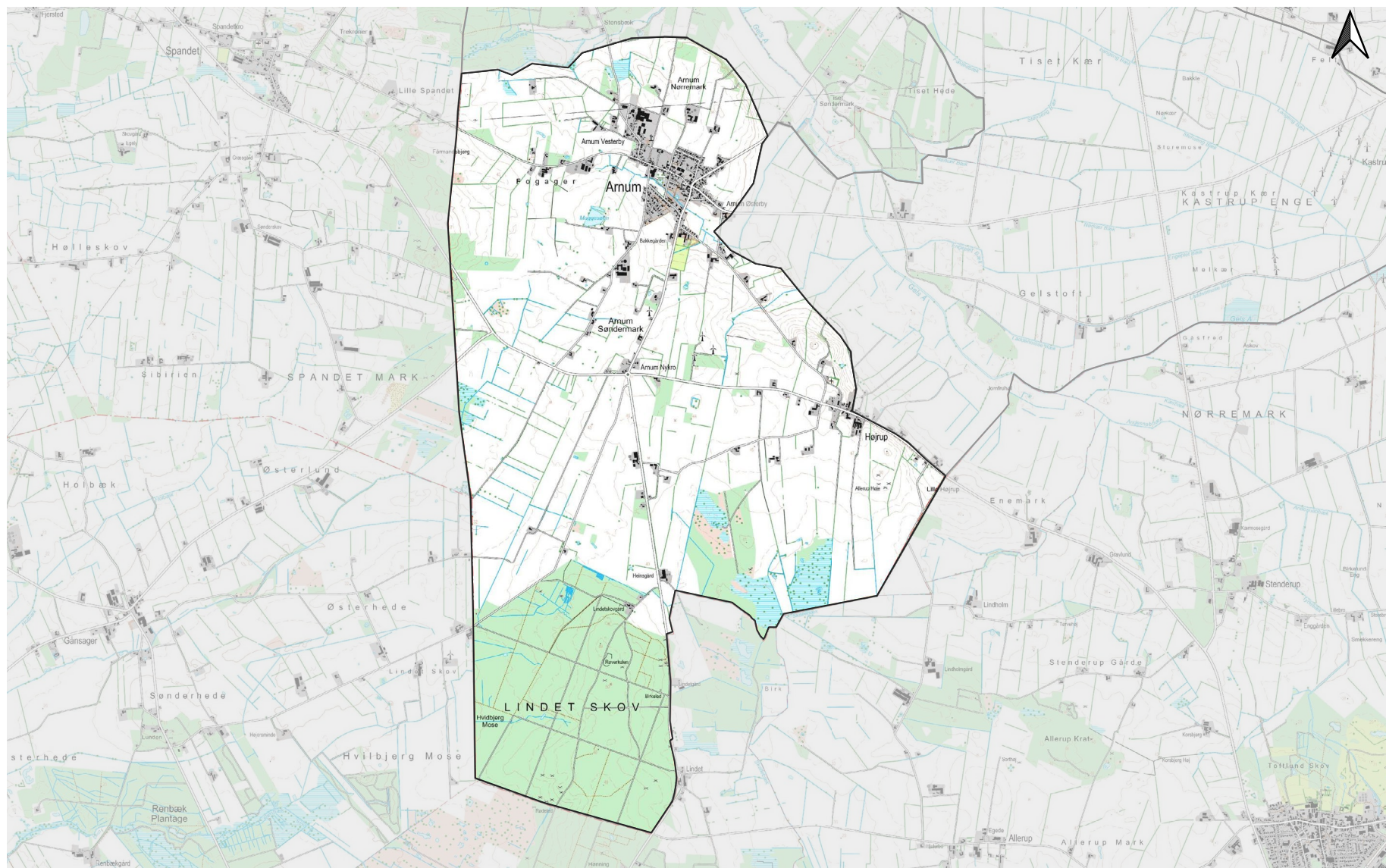
Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Il Lindet Skov findes adskillige fredede gravhøje, og der er offentlig adgang og gode muligheder for at se dem. Blandt andet lige vest for Arnumvej ved Lindetgård. Kleinbahn Toftlund-Arnum. Vejen Banegårdsvej i Højrup skyldes denne.

Tekniske anlæg

Landevejen 179 mellem Toftlund og Ribe, herudover er der mindre forbindelsesveje i hele området. Store og mindre højspændings-tracé ses i området.

K15 Arnum Skov- og Landbrugsflade

K16 Rødding bakkeø

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er den frodige bakkeø, som hæver sig over hedesletten med store marker, jævnt spredte gårde og store løvskove. Området kendetegnes ved store udsigter over åbne marker, særligt mod syd over hedesletten mod Gram bakkeø. Landskabet opleves i middel til stor skala. Der er en stærk sammenhæng med området omkring Gram Å, særligt Storskoven med Gram Lergrav.

Vurdering

Karakterstyrke: God

Karakteren og landskabets oprindelse kan aflæses klart. Samspillet mellem naturgrundlaget med den gode lerjord og den landbrugsmæssige anvendelse er fint. Der er også god sammenhæng med naturgrundlaget i forhold til skovene, som typisk er placeret på skråninger, og hvor jorden har været svær at dyrke pga. mange småvandløb.

Tilstand: God

Landskabskarakteren med strukturen af marker, gårde og skove er generelt velbevaret og forstyrres i overvejende grad ikke af tekniske anlæg eller lignende.

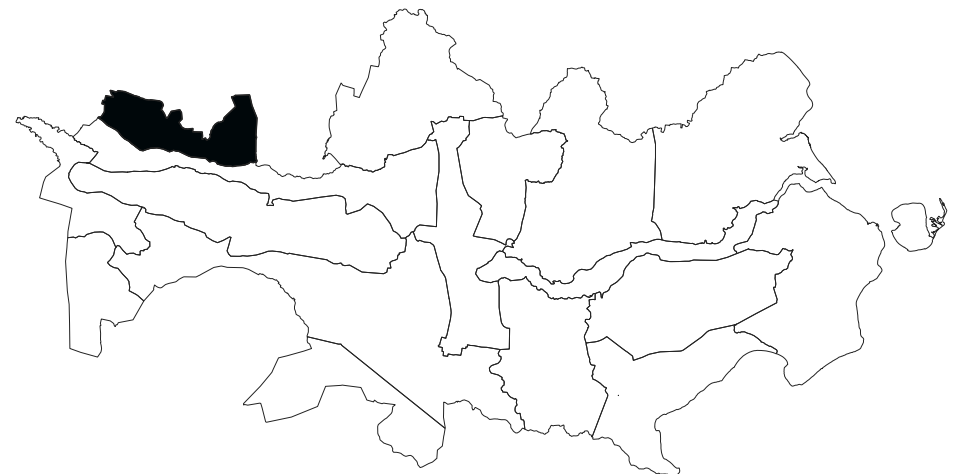
Oplevelsesværdier: Middel

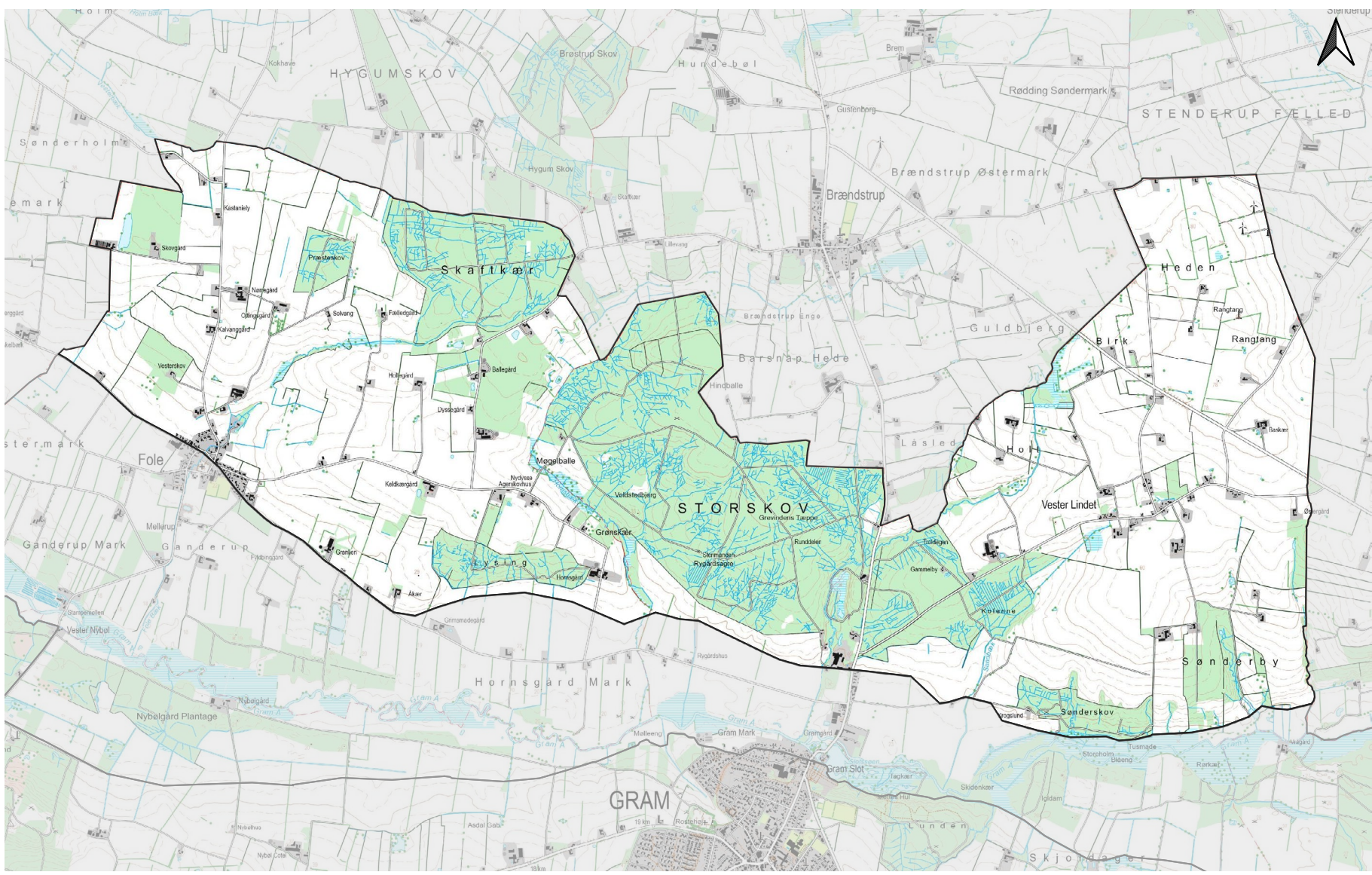
Oplevelsesmuligheder knytter sig dels til områdets skove, som definerer landskabsrummene, særligt Storskoven og Gram Lergrav og dels til de store udsigter mod syd.

Sårbarhed: Høj

Området, samt tilgrænsende områder, er sårbare over for store tekniske anlæg og høje eller dominerende bygningsanlæg, som på grund af områdets høje beliggenhed og forholdsvis store åbenhed vil være synlige på stor afstand. På baggrund af områdets beliggenhed og gode jord vurderes risikoen for ændringer i arealanvendelsen begrænset. Dog kan strukturen med en del spredte gårde og frodige løvhegn med store træer være truet af strukturændringer i landbruget mod større enheder.

Målsætning: Vedligeholde

K16 Rødning Bakkeø

Lange kig mod Rødding bakkeø på tværs af hedesletten

K17 Stationsby mosaiklandskab

Landskabskarakterbeskrivelse

Det bærende karaktertræk er et stationslandskab med stationsbyerne Sommersted, Over Jerstal og især Vojens i et bølget til bakket landskab i middel til stor skala. Desuden en landskabelig variation gennem karakterområdet.

Vurdering

Tilstand: Lav

Den landbrugsmæssige anvendelse er meget dominerende i karakterområdet, og området er præget af store marker afgrænset af levende hegn.

Oplevelsesværdier: Middel

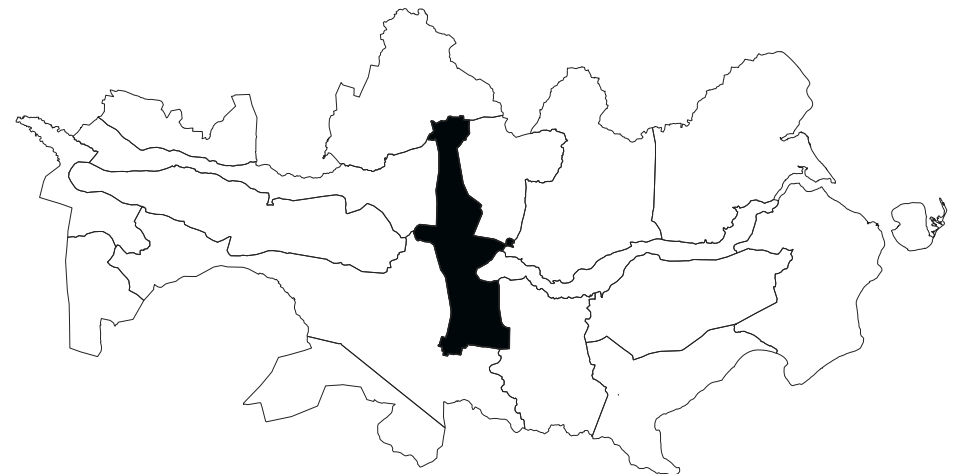
Området er præget af intensivt landbrug og lavt naturindhold. Vidstrakte udsigter over de åbne marker, men lille grad af rumlig variation.

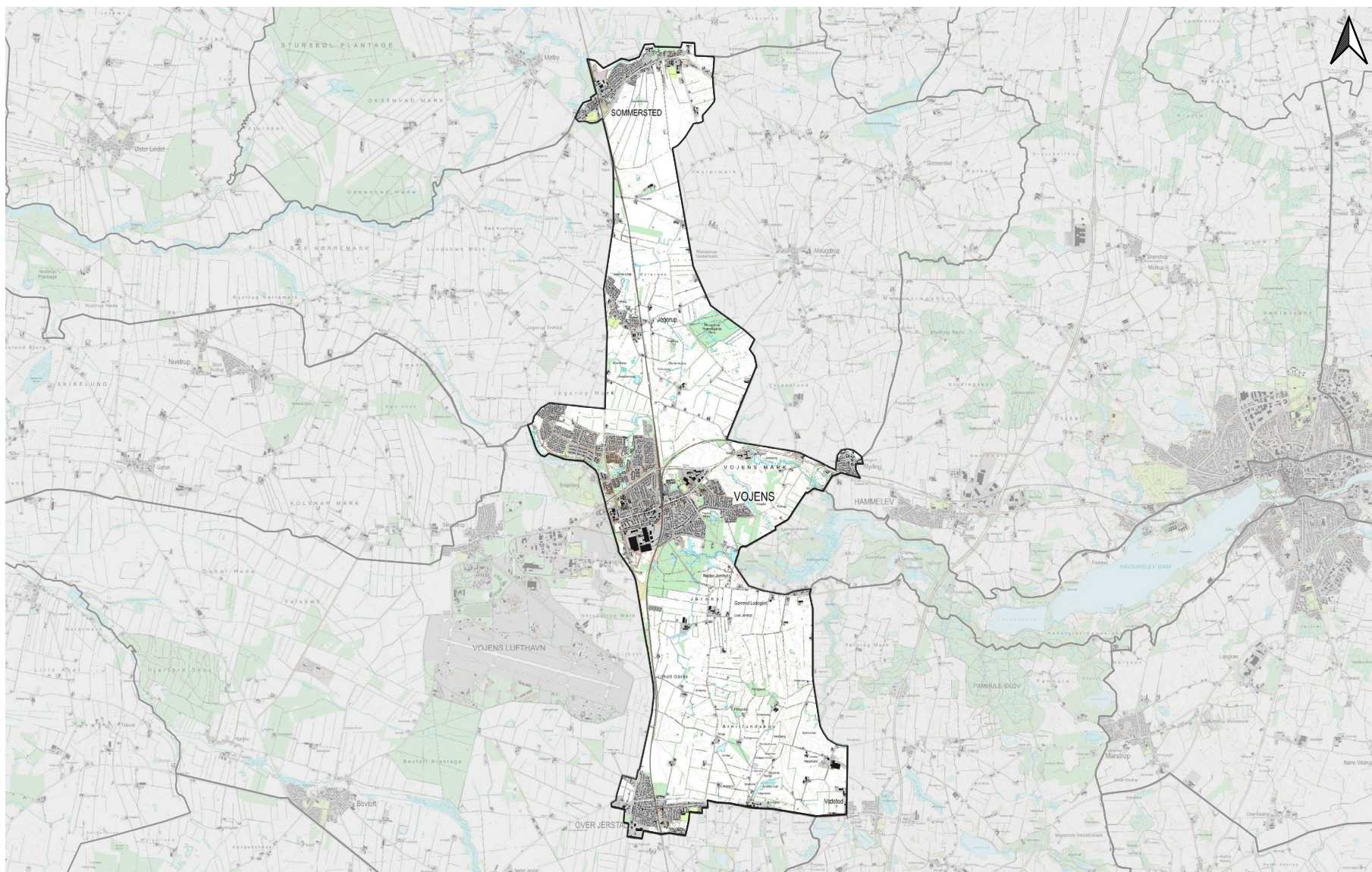
I den sydlige del af området, i landskabsstrøget omkring moserne, er naturtilstanden høj og den geologiske oprindelse tydelig, hvorved oplevelsesværdien er høj.

Sårbarhed: Lav/middel

Området er som helhed forholdsvis robust på grund af den store skala og de tydelige geologiske træk. Den største sårbarhed findes omkring kulturmiljøerne og omkring overgangene mellem hedeslette og bakkeø, som ikke bør sløres med bebyggelse, bevoksning eller terrænændringer.

Målsætning: Vedligeholde

K17 Stationsby Mosaiklandskab

Kulturgeografisk beskrivelse

Karakterområdet er afgrænset

Bevoksnings- og dyrkningsform

En lille del af tunneldalssystemet fra fjorden går ind i området og møder Vojens by. I dette strøg ses forskellige naturtyper som skov, plantage, moser og enge. Derudover ses der moser syd for Jegerup, og øst for Jegerup ligger Maugstrup Kirkeskov. Derudover præges området syd og nord for Vojens af overvejende store marker omgivet af levende hegn. En del af hegnsstrukturen fra udskiftningstiden ses i dette område tæt på Simmersted og Maugstrup.

Bebyggelsesstruktur

Anlæggelsen af længdebanens hovedspor i 1864-66 fra Flensburg til Kolding langs det plane terræn vest for israndslinjen, parallelt med Hærvejen, har haft

betydning for områdets udvikling og bebyggelse. Omkring de nyanlagte jernbaner voksede stationsbyer frem. Vojens, Sommersted og Over Jerstal er karakteriseret ved i mindre målestok at rumme handels- og servicefunktioner i stil med de gamle købstæder, men i forenklet og nybyggerpræget bebyggelsesmønster. Over Jerstal og Sommersted var begge eksisterende landsbyer, før jernbanen kom, mens Vojens udelukkende skylder jernbanen sin eksistens. Særligt i Sommersted giver det sig til kende, idet den langstrakte by strækker sig fra kirkebyen mod øst til jernbanebyen mod vest. Inden for området ligger der desuden to mere almindelige landsbyer, Jegerup og den noget mindre Kestrup.

Syd for Sommersted er meget af udskiftningslandskabet fra slutningen af 1700-tallet bevaret i form af de mange beskyttede jorddiger.

Kig fra Ulldalsgård og Ribelandevej

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Et af Sønderjyllands store industrimiljøer findes i Vojens' sydlige udkant i form af fabriksanlæg fra Brd. Grams fabrikker.

Fra Vojensgård, syd om Jegerup til Stursbøl løber en velbevaret del af Hærvejen - det gamle hovedfærdselsstrøg - passerer ned gennem kommunen ved Vojens, netop på det sted, hvor man ikke kommer i berøring med de to store ådale mod vest og tunneldalen mod øst. Herfra har der været forbindelse fra Ribe og Gram over Hammelev ud til Haderslev samt forbindelse til Hærvejens nord/syd gående forløb. At området allerede i oldtiden har haft en central rolle for færdslen i Jylland, understøttes af egnens tætte koncentration af oldtidsfund. Særligt de mange fredede dysser, jættestuer og gravhøje, der ligger spredt ud over landskabet. Der er tale om et af de helt centrale steder i sønderjysk forhistorie med en stor oplevelses- og fortælleværdi.

Jernbanelinjer, både den nord-sydgående jyske længdebane og den øst-vest gående jernbane til Haderslev udgør velbevarede kulturhistoriske spor i landskabet.

Lige syd for Vojens findes et af de store huse fra ældre bronzealder med forbindelse til Skrydstrupkvinden markeret i terrænet ved et lille anlæg med en stor informationstavle.

Nord for Lilholtvej lige øst for Flyvestation Skrydstrup og jernbanen ligger fundamentene af den nedrevne Nybøl Kirke, der nu kaldes Lilholt Kapel. Kirken blev nedrevet i 1300-tallet, og sognet nedlagt.

Tekniske anlæg

Jernbanen ses gennem hele området. Højspændingsledninger ses langs bane-tracéet, men også på tværs af området ved Jegerup.

Mark nær Immervad

K18 Haderslev tunneldal

Landskabskarakterbeskrivelse

De bærende karaktertræk er tunneldalen med det åbne vandspejl og variation af naturtyper og terræn langs dalskrænterne med et overvejende uforstyrret udtryk. Skalaen er lille i dalbunden og mellem træer, mens den er stor på og oven for dalskrænter med karakteristiske udsigter på tværs og langs dalen. Den karakteristiske bebyggelse består af Haderslev by og Starup, Tørning, Gl. Ladegård, Sygehuset og spredtliggende gårde.

Vurdering

Karakterstyrke: Særligt karakteristisk

Det geologiske grundlag er letaflæseligt. Samspelet mellem naturgrundlag og arealanvendelse er ikke så tydelig som tidligere.

Karakterområdet har sin oprindelse i det landskabsbånd, der løber mellem Enderupskov i vest og Årø i øst, og som på mange måder danner et samlet kulturhistorisk bånd igennem Haderslev Kommune. Båndets placering sætter rammen for de daværende muligheder for at bevæge sig fra øst til vest i landskabet, og skaber samtidig forbindelse til den store nord-sydgående transportrute gennem Jylland.

Tilstand: God

Fjordlandskabet og landskabet vest for fjorden har stor tidsdybde, hvilket bl.a. kan tilskrives terrænet. Terræn og bevoksning er med til at bevare områdets varierede udtryk og dets benyttelse. Områdets tilstand vurderes som god.

Oplevelsesværdier: God

Landskabet vurderes som meget karakteristisk på grund af oplevelsen af fjordlandskabet. Der er mange flotte og langstrakte udsigter på tværs. Over byen, dam og fjord, bl.a. fra Bøgehoved, Dyreparken, Damende og fra marker og veje. I den østlige del af karakterområdet er der kontakt til det åbne landskabsrum omkring Lillebælts vandflade og den nord-sydgående kyststrækning. I karakterområdets vestlige del er der mange spændende små landskabsrum

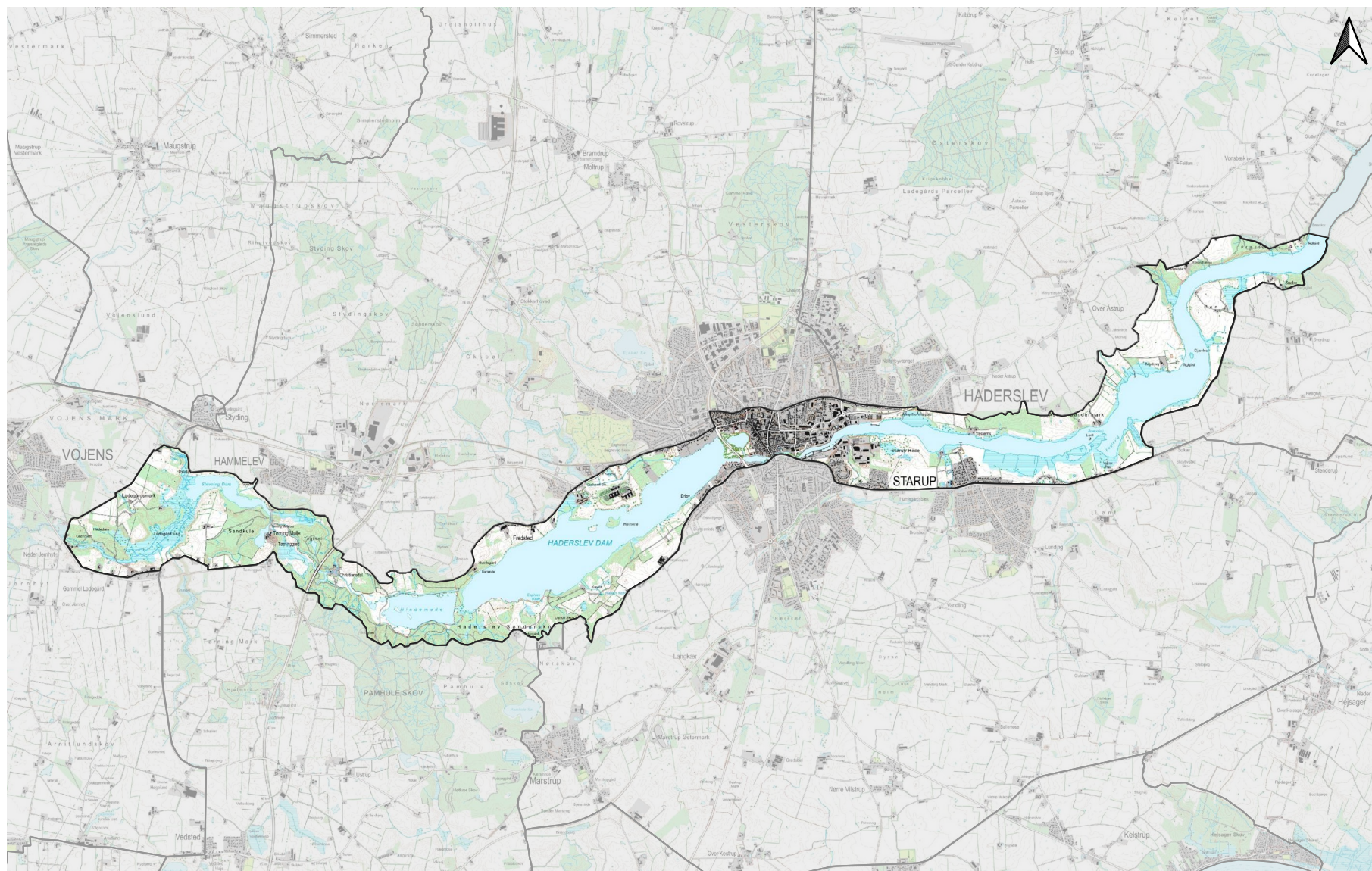
afgrænset af bakker og bevoksning, eller intime oplevelser i skove.

Sårbarhed: Høj

Landskabet omkring tunneldalen er generelt meget sårbart over for ændringer i form af tekniske anlæg, boliger og bevoksning, der vil hindre udsigterne over hav, fjord og dam, eller ændre dem væsentligt. Landskabet har dog en sådan stor skala med en varieret sammensætning, så enkelte driftsbygninger i det åbne land vil kunne indpasses i tilknytning til eksisterende bebyggelser og beplantninger. Karakterområdet er sårbart for skovrejsning omkring fjorden og de mest markante kløfter samt omkring Starup Kirke. Kirkeområdet er også meget sårbart over for yderligere bebyggelse. Den nyere del af Starup, syd for Årøsund Landevej og karakterområdets afgrænsning, ligger i en sådan afstand til fjorden, at bagvedliggende byudvikling ikke påvirker fjordlandskabet væsentligt. Generelt vil naturoplevelsen omkring dam og fjord forringes, hvis byvæksten breder sig yderligere ud langs dammen og fjorden. Generelt er karakterområdet sårbart over for etablering af store dominerende tekniske anlæg.

Målsætning: Beskytte

K18 Haderslev Tunneldal

Haderslev Fjord og Starup Hede

Kulturgeografisk beskrivelse

Karakterområdet afgrænses af Haderslev Tunneldal, som er en af landets længste fjorde. Den gennemfører landskabet omkring Haderslev i øst-vestlig retning, og tunneldalssystemet når til Vojens. Havvandet når til Haderslev centrum. Vest for byen findes søerne Haderslev Dam, Hindemade og Stevning Dam.

Bevoksnings- og dyrkningsform

I hele tunneldalskomplekset er der mange små og fine naturområder på dalskråninger og ved fjord og søbred. Der ses derfor mange enge, overdrev, søer og moser samt søer.

Starup Hede er ikke en hede i naturmæssig forstand, men nærmere et overdrev. Det er et fredet landskabsareal, der er blevet benyttet som militær øvelsesplads siden 1700-tallet, og i dag ligger området hen som bynært naturområde, der afgræsses.

Pamhule Skov på sydsiden af Haderslev Dam, samt på begge sider Stevning Dam, Tørning og Christiansdal. Det er et meget gammelt skovstrøg. Langs dammens sydside er Dyrehaven etableret.

Øst for Christiansdal ligger Hindemade, som er kommunens gamle naturgenopretningsprojekt. Det er et ca. 65 hektar stort lavtliggende område, som i 1935 blev afvandet, for at området kunne dyrkes. Der blev gravet to hovedkanaler, og et stort antal grøfter og lagt drænledninger i engen. Grundvandsstanden i Hindemade blev på den måde sænket, og en opdyrkning kunne ske. Afvandingen betød imidlertid, at engens tørvejord langsomt blev udtørret og satte sig. I 1992 blev det målt, at terrænet lå helt op til 1,5 meter lavere, end da afvandingen startede i 1935. I 1992/93 blev et stort naturgenopretningsprojekt sat i gang, hvorved en stor og to mindre lavvandede søer skabtes. Tilførslen af næringsstoffer til Haderslev Dam er på den måde formindsket, og der skabes et renere vandmiljø.

Bebyggelsesstruktur

Ud over købstaden, Haderslev, og de med købstaden sammenvoksede landsbyer

Gl. Haderslev, Erlev, Starup og til dels Fredsted samt Gl. Ladegård er der ingen anden samlet bebyggelse i området. Langs Fjorden findes dog enkelte, markante bygninger, som kroværtens hus ved Vesterris, Åstrup Fattiggård, Åstrup Teglværk og Ø-smedens karakteristiske bygning.

Kulturhistoriske helheder og enkeltelementer

Haderslev fik en central placering for færdslen gennem Jylland. Haderslev blev anlagt, hvor tunneldalen er smallest, og hvor man lettest kunne komme tørskoet over fjorden. Ydermere er det her, at afstanden mellem Ribe og Østersøen er kortest.

Haderslev ligger placeret i bunden af Haderslev Fjord og er grundlagt i midten af 1100-tallet formentlig af kongemagten, som på det tidspunkt har ønsket at manifestere sin magt i området ved at anlægge en anløbsplads her. Små tre kilometer øst for Haderslev ligger Starup, som er grundlagt noget tidligere end Haderslev; ikke af kongemagten, men af en stormandslæggt, som på dette sted etablerede en anløbsplads måske til ledingsflåden. Det har været en magtfuld stormand, som også har haft overskud og økonomisk formåen til at påbegynde et ambitiøst kirkebyggeri. I løbet af 1100-tallet mistede Starup sin betydning, og Haderslev blomstrede op og udviklede sig til en regulær havneby med omfattende handelsforbindelser.

Af stor betydning for området var den i tiden 1410-1430 foretagne opstemning af Jernhyt Bæk ved Sønderbro, hvorved Haderslev Dam blev skabt. Dammen er en kunstig anlagt mølledam, der spiller en enorm rolle for området.

Haderslev var fra 1200-tallet hovedby og eneste købstad i den nordlige del af hertugdømmet Slesvig. Fra 1400-tallet hovedbyen i det vidtstrakte Haderslev Amt, der bestod af Haderslev og Tørning Len. Det store kollegiatkapitel ved Vor Frue Kirke spillede en stor rolle for egnen, og med opførelsen af Hansborg Slot var byen desuden en tid hovedby i en selvstændig del af hertugdømmet. Også Tørning, Sønderjyllands største borgbanke, har haft afgørende indflydelse på kulturlandskabet inden for dette karakterområde. Med kongens køb af Tørning i 1494 blev der skabt grundlag for et fortsat opkøb af herregårde i det nordøstlige

Sønderjylland, hvorved baggrunden for områdets specielle agrare udvikling og struktur i nyere tid blev skabt ("Landet med de store gårde").

Byen var den eneste købstad i den nordlige del af hertugdømmet, og var frem til 1864 en af de større byer i det nuværende Danmark, f.eks. dobbelt så stor som Kolding. I begyndelsen af 1800-tallet blev der gravet en sejlrende igennem fjorden og anlagt en ny havn, hvor havnen endnu ligger. I de efterfølgende 125-150 år var sejlads ind og ud af fjorden med havnen som centrum af enorm betydning for områdets økonomiske udvikling. Hertil kom etableringen 1899-1905 af den smalsporede jernbane med udgangspunkt i amtsbanegården på Jomfrustien og havnen. Hermed var der skabt direkte forbindelse mellem hele det store Haderslev Amt og havnen i Haderslev. Både havn, sejlrende, enkelte duc d'Alber samt kantsikring af fjorden er endnu bevaret som væsentlige kulturspor i området. Byen voksede i årene efter 1900 langsomt ud over de middelalderlige grænser,

og i 1910 blev tre forstadsområder, Sdr. Otting, Gl. Haderslev og Ladegård I, lagt ind under byen, således at købstaden blev udvidet med disse områder. Byen udviklede sig nu langs begge sider af fjorden samt langs begge sider af dammen. Først med kommunalreformen i 1970 forsvandt dog den skarpe grænse mellem by og land, der har betydet, at forstadsbebyggelser som Erlev, Starup, Vesterris og Nederbyvænget opleves som en del af byen.

I takt med den stigende trafik i nord-sydlig retning blev det nødvendigt at finde et alternativ til biltrafikken ind gennem byen. Det blev Omkørselsvejen, der blev indviet i 1950'erne, og hvortil der blev anlagt et bynært parkanlæg, Damparken. For oplevelsen af hele området er vejen og parken af stor betydning.

Af særlig kulturhistorisk betydning for området er Starup Kirke og Starup Præstegård ved fjordens sydlige bred med den ældre villabebyggelse, der ligger syd for kirken. Fra jernalderen har fjorden været vigtigste adgangsvej til indlandet, bl.a. til handelspladsen ved Starup og siden til købstaden Haderslev.

Haderslev fjord ved Stevelt

Starup Hede har været anvendt som militært øvelsesterræn siden 1700-tallet. I 1737 blev landmilitsen oprettet i Sønderjylland og landmilitsen i Starup Sogn anvendte området til eksercerplads, når de efter kirketid havde deres pligtige øvelser. Det holstenske lansenerregiment, som i 1753 flyttede til Haderslev, brugte ud over eksercerpladsen på Naffet også Starup Hede til eksercer- og skydeplads. Etableringen af Haderslev kaserne i 1888 betød, at Haderslev fik en fast militær forlægning, som også har anvendt området til militære øvelser blandt andet for de sønderjyske soldater, der deltog i 1. verdenskrig. Området har været brugt af militæret langt ind i 2. halvdel af 1900-tallet, hvor militærets værnepligtige har øvet sig i at grave skyttegrave. Området er fredet, og der er adgang for offentligheden.

Haderslev Sygehus er et dominerende element i området. Området ved sygehuset har sin kulturhistoriske oprindelse inden for de sidste 100 år og knytter sig dels til etableringen af Haderslev Sygehus i 1975 og dels til rekreative aktiviteter omkring dammen. Fra sygehusområdet opleves byen fjern, da den visuelle afgrænsning af området udgøres af et mindre skovområde mellem byen og sygehuskomplekset.

Syd for dammen løber Geheimerådens sti, fra udkanten af Haderslev til Dyrehaven. Stien er et kulturhistorisk element og en vigtigt rekreativ forbindelse for byen og nærområdet. Den blev anlagt i 1932 på initiativ af Gehejmeråd J.A. Hansen. Langs stien findes Rikkens kilde og Sofies kilde samt flere udsigtspunkter og rekreative udflugtsmål.

Området omkring Tørning og Christiansdal udgør en kulturhistorisk helhed bestående af flere elementer, der alle har baggrund i områdets landskabelige placering. Ældst er voldstedet Tørning, Sønderjyllands ubetinget største middelalderlige anlæg, med den tilhørende mølle. Mølledriften fortsatte efter borgens ophør, og til møllen knytter sig i dag et fornemt industrianlæg med bygninger fra flere epoker. Ved Christiansdal anlagdes i 1700-tallet et industrianlæg af samme karakter som Kobbermølle ved Flensborg. Bevaret af dette er kanalen, der leder vandet fra Tørning Mølle hen til vandfaldet, der gav kraft til anlægget. Industribygningerne er i dag borte, men bevaret er endnu et lille elektricitetsværk. Området udgør en helhed, som på flere måder fortæller historien om

Hindemede

Sønderjyllands første industri, fra middelalderens mølledrift til elektricitetsværket fra 1911.

Den store borgbanke ved Tørning, omgivet og afgrænset ved flere voldgrave, og beliggende ved den nok allerede i middelalderen opstemmede mølledam er også på landsplan et enestående middelalderligt monument. Voldstedet måler ca. 200x150 m og er et af de største borganlæg i Nordslesvig. Det er et meget kompliceret anlæg, og det kan være svært at danne sig et overblik over, hvordan det oprindelige anlæg må have set ud. Stedet er stærkt præget af et senere indrettet haveanlæg og gennemskæres ydermere af en vej. Men i princippet består voldstedet af to banker: en gårdbanke og selve hovedbanken. Nord for borgen ligger to skanseagtige anlæg, som har hørt til borgen. De kan have fungeret som en slags fremskudte værker. Der vides ikke meget om, hvordan dette store borganlæg har været indrettet. Der har kun været foretaget få arkæologiske undersøgelser. Men på den allershøjeste del af banken har der sandsynligvis ligget en større tårnbygning og en stenbygning på den indre borggård. De fundne genstande daterer sig fra 1300 til 1500.

Godset har også haft en ladegård: Tørninggård, som var ladegård indtil 1596, hvor avlsbygningerne brændte. Ladegårdsdriften ophævedes 1598, og jorderne blev bortforpagtet. Siden blev ladegården udstykket i mindre enheder. Den nuværende hovedbygning stammer fra midten af 1800-tallet.

Tørning Mølle ligger som et meget markant relikv i landskabet mellem voldstedet og møllesøen. Møllen er anlagt ved en opstemning af vandløbet på tværs af Haderslev-Vojens dalen, hvor den er meget smal. Stevning Dam og Tørning Mølledam er dannet bag opstemningen og er reservoir for vandmøllen og anlægget i Christiansdal. Møllen nævnes første gang i 1494, men er sandsynligvis lige så gammel som selve borgen. I 1784 købte møller Hans Boysen Tørning Mølle, og hans slægt drev møllen videre indtil 1960. I 1980 blev bygningerne fredet og i 1982 købt af Skov- og Naturstyrelsen. Den nuværende møllebygning er fra 1907, og hovedbygningen er fra midten af 1800-tallet. Kornmøllen er for længst nedlagt, og der er opsat el-turbiner, som er fra 1908.

Hovedbygningen, som ligger ved den opstemmede sø og lige neden for voldstedet, stammer fra omkring 1850. Vest for møllen ligger en fin gammel rødkalket toetages magasinbygning også kaldet herredfogedens hus.

Christiansdal er et spændende eksempel på, hvordan forskellige tidlige landindustrier har udnyttet vandkraften. I 1772 anlagde G. N. Blechingberg en blikvarefabrik i dalen øst for Tørning, hvor han ville udnytte vandkraften. Han gik dog relativt hurtigt konkurs, hvorefter stedet blev omdannet til stampeværk, oliemølle og træsliberi. I midten af 1800-tallet indrettedes der sodafabrik, spejlglassliberi og glasstøberi, mens træsliberiet fortsattes. 1862 gravedes en kanal fra Tørning Mølle og derved skabtes en faldhøjde på 16-17 m. I 1868 blev der indrettet papirfabrik, som ophørte kort efter 1885. I 1907 brændte det hele, og i 1911 blev det overtaget af et privat konsortium, som oprettede et lille elektricitetsværk. Det blev 1917 overtaget af Haderslev Kommune for at sikre forsyningssikkerheden under 1. verdenskrig, og i 1920 blev en ny endnu bevaret turbine installeret. Efter at have ligget stille i en årrække blev værket istandsat i 1974, og produktionen af elektricitet genoptaget i 1976. I dag fungerer værket som museum, som er åbent efter aftale. Til værket hører et omfattende og velbevaret kanalsystem med udgangspunkt i Tørning Mølledam.

Der er ikke mange forhistoriske mindesmærker i området, men en væsentlig undtagelse er den store samlingsplads fra yngre stenalder ved Lønt.

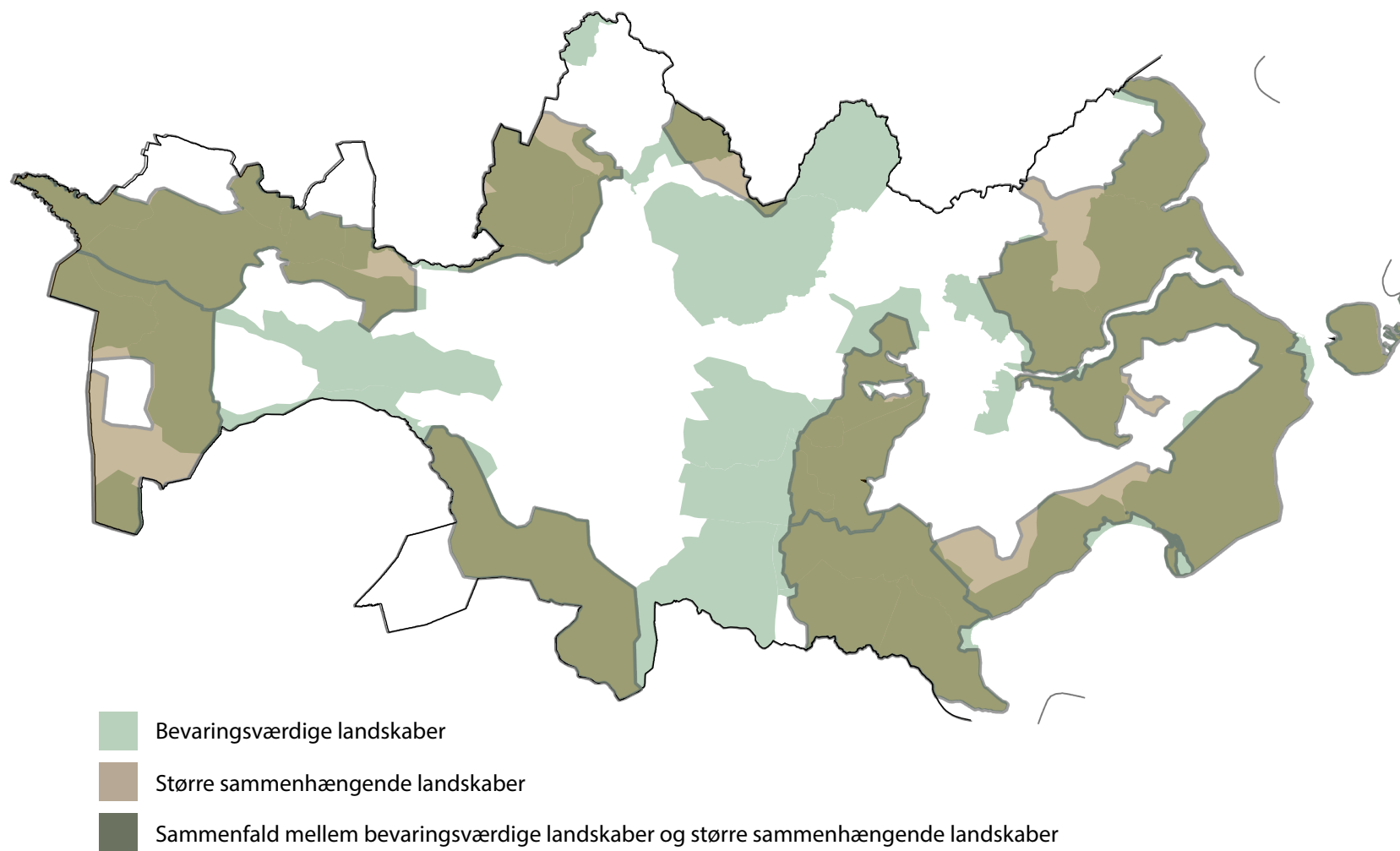
Det åbne landskab ved udmundingen af Haderslev Fjord ved Ørby Hage og overgangen til Lillebælt

De bevaringsværdige landskaber

Nye udpegninger af bevaringsværdigt landskab og større sammenhængende landskaber

Område Nørreå og Jels Å

Landskabskarakterområde:

Lerte landbrugsflade

Vurdering:

Kontrasterende for karakterområder, særligt karakteristisk, god tilstand

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Området er en delmængde af tunneldalen ved Jels søerne, Området består af den øvre del af tunneldalen ved Jels søerne.

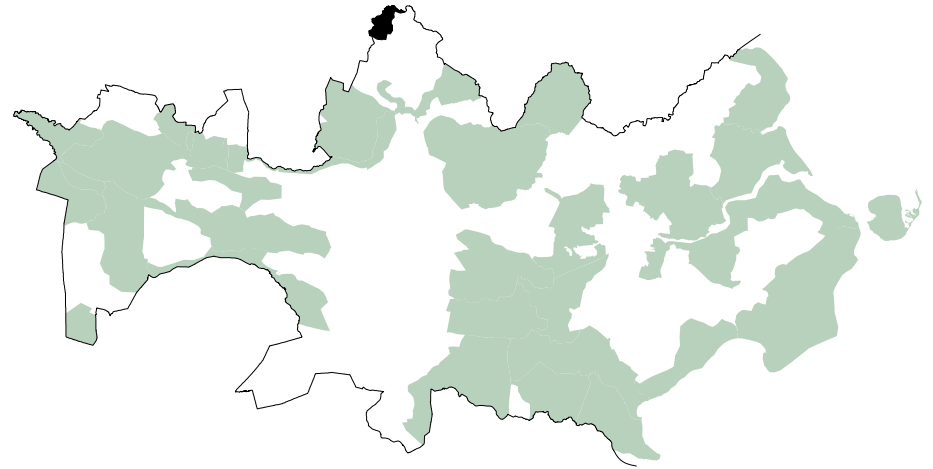
Anvendelse og kulturhistorie

Dallandskabet benyttes til land- og skovbrug.
Skoven er en rest af Farrisskoven.

De særlige oplevelser

Markant ådal.

Udsigter over Jels søerne og Blå Å.

Område Nørreå og Jels Å, Revsø

Landskabskarakterområde:

Lerte landbrugsflade

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Et forholdsvis fladt plateau, der gennemskæres af markante ådale. Området ligger umiddelbart vest for israndslinjen.

De markante ådale, med Nørreå og Jels å.

Anvendelse og kulturhistorie

Området gennemskæres af Hærvejen.

I området ligger Revsø, en stor gård smukt indplaceret ved ådal og omgivet af markante bygninger, tilhørende parkanlæg, store marker og skov.

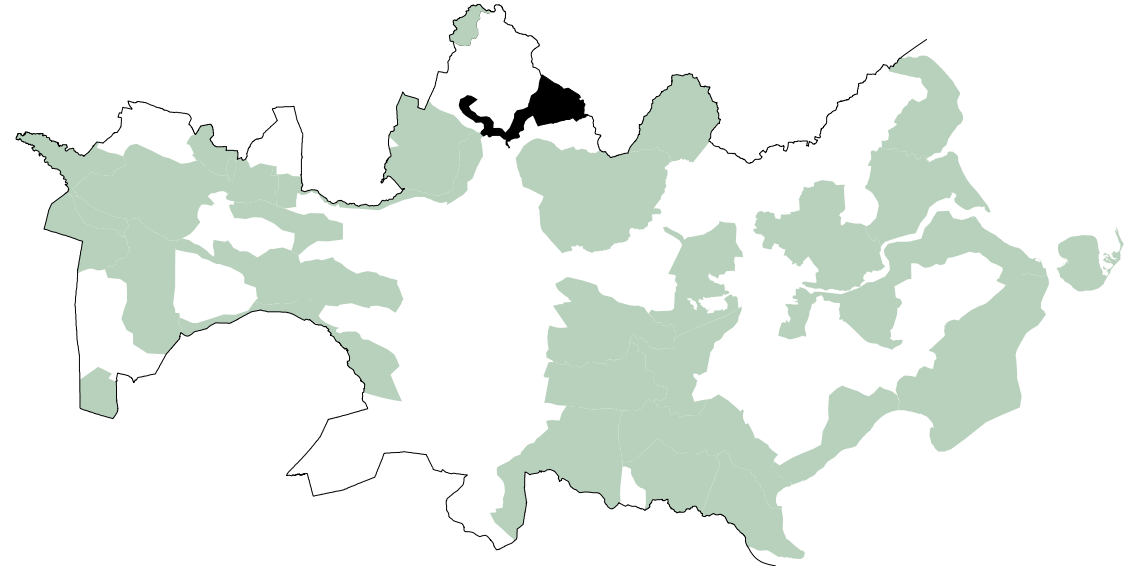
Revsø var en herregård i middelalderen, men blev opkøbt af kongen i 1500-tallet, en kort periode kongelig ladegård og derefter solgt til private.

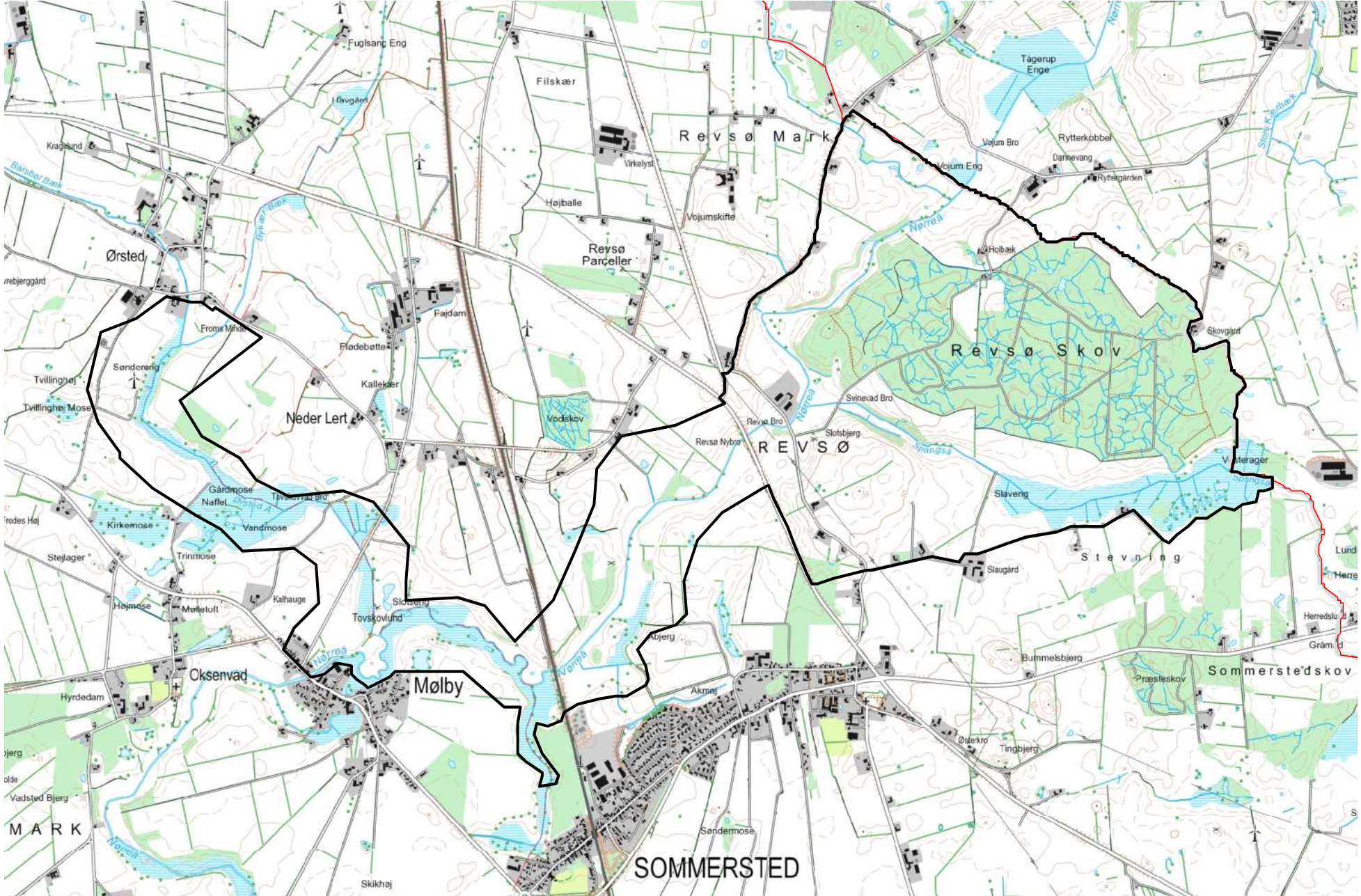
Syd for Revsø Skov ligger en række mindre landbrug. Derudover er området kendetegnet ved fravær af bebyggelse i ådalene.

De særlige oplevelser

Storbondegårdslandskabet ved Revsø.

De markante ådale.

Område Stursbøl plantage og Oksenvad hede

Landskabskarakterområde:

Lerte Landbrugsflade

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Området er lidt mere kuperet end det øvrige karakterområde, som er fladt.

Anvendelse og kulturhistorie

Stursbøl plantage indeholder en stor koncentration af gravhøje.

Etableringen af Stursbøl plantage startede i 1802, som på det tidspunkt lå i Preussen. Der er i området spor af Emeis-kulturer, der har navn efter den tyske forstmand Carl Emeis. Han udviklede en meget intensiv jordbearbejdningsmetode, hvorefter de store hedestrækninger i Slesvig-Holsten kunne opdyrkes med skov. Jordbearbejdningen involverede dyb pløjning, brydning af lyngtørv, allag og andre massive jordlag samt bortdræning af vand.

Hegnsstrukturen er meget markant og intakt.

Hærvejen markeres bl.a. af Slevad bro samt hærvejskroen (Ellegård).

De særlige oplevelser

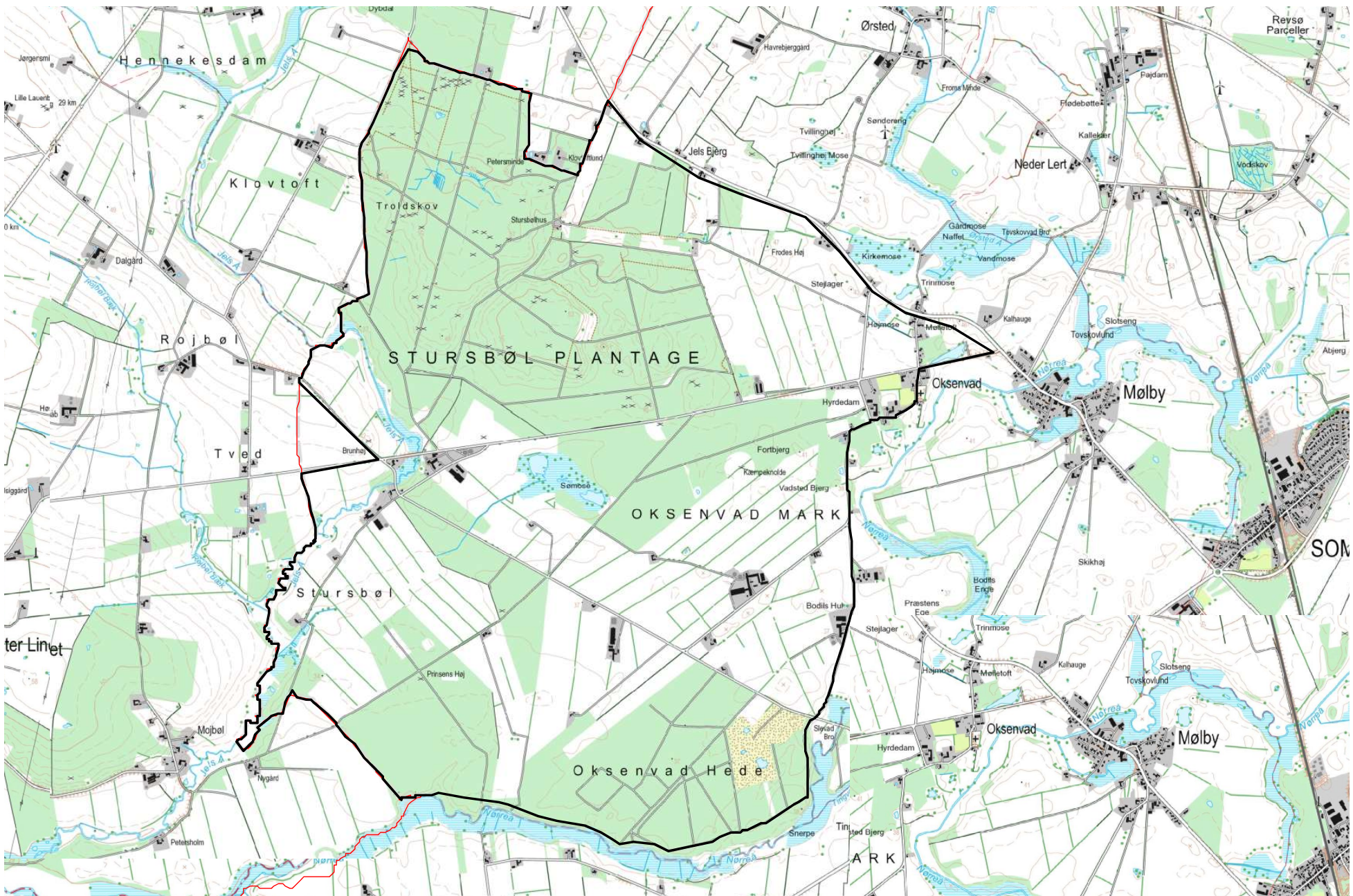
Den store koncentration af gravhøje. De er bevaret, fordi man, inden de nye store plove blev introduceret, og landbruget blev udskiftet, plantede skov, der beskyttede gravhøjene.

I Stursbøl kan man opleve, hvordan landskabet mange steder så ud, inden bønderne for alvor begyndte at fjerne alle gravhøjene.

Hærvejen.

Området er ganske specielt, idet Dalgas senere arbejdede på baggrund af erfaringerne fra Stursbøl plantage ved opdyrkning af heden i Vestjylland efter tabet af Slesvig-Holsten i 1864.

Område Nedre løb af Nørre Å og Gram Å indtil Gram Slot

Landskabskarakterområde:

Gram Å hedeslette

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Sammenhæng med nabokommunens landskaber:

Nordsiden af åen er udpeget som bevaringsværdigt landskab i Vejen Kommune.

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Området er en delmængde af dallandskabet ved Gram Å. Den flade hedeslette, der gennemløbes af Gram Å.

Det geologiske grundlag er let aflæseligt.

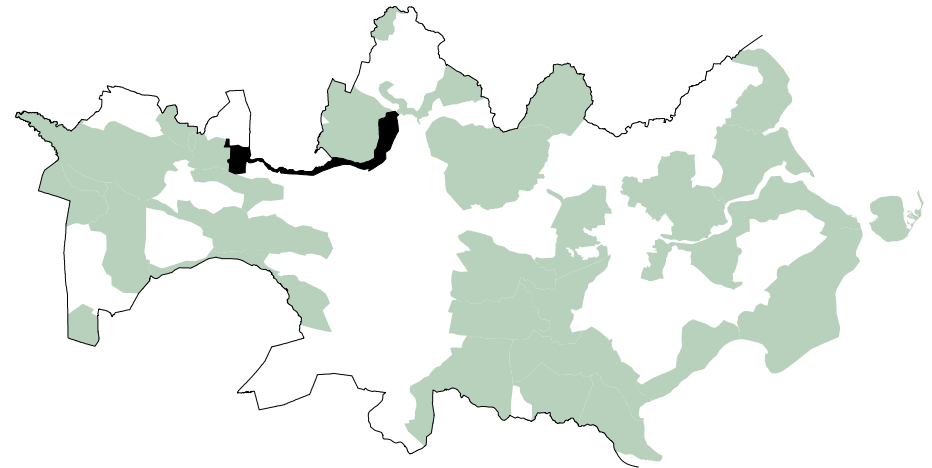
Anvendelse og kulturhistorie

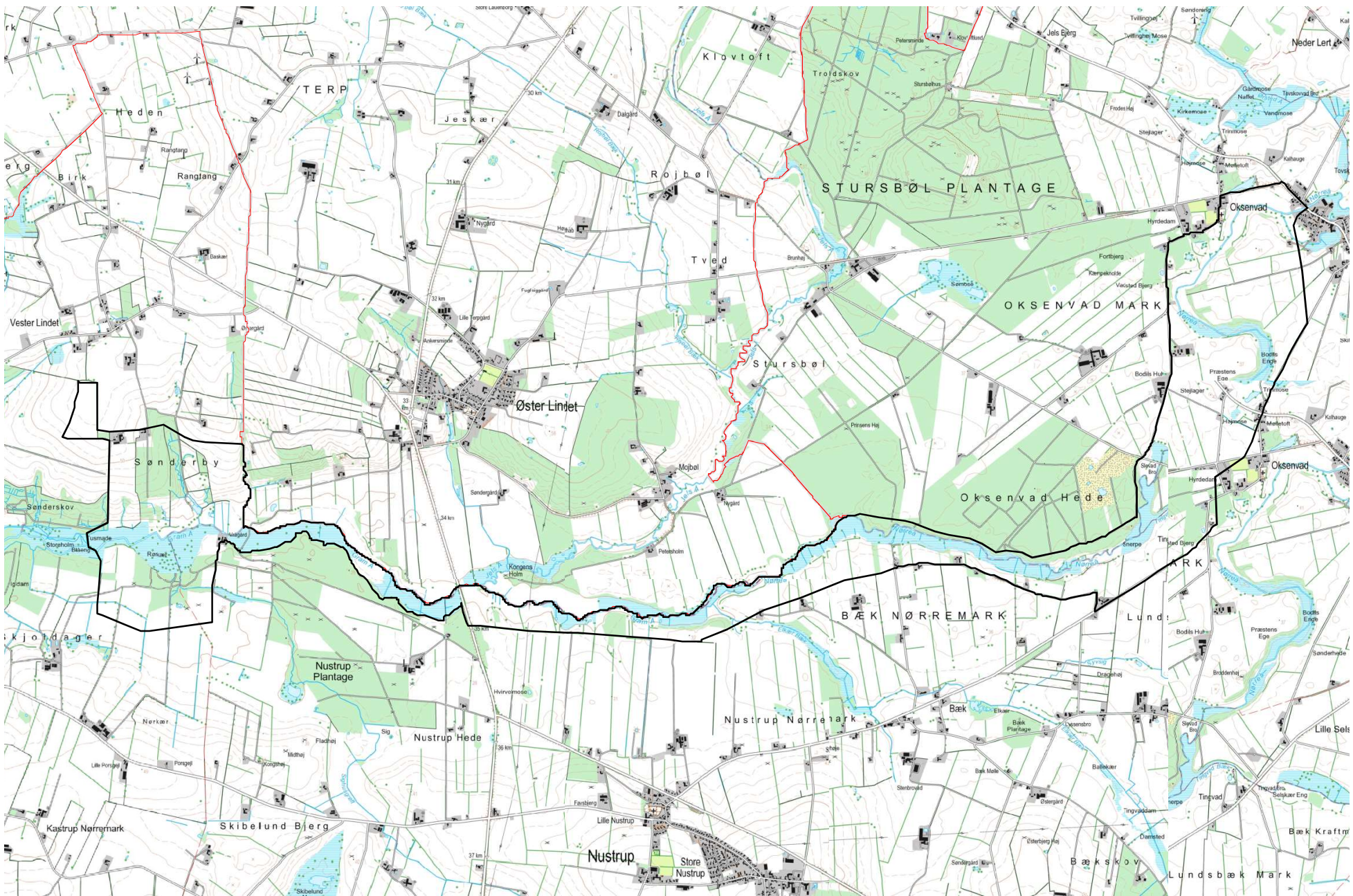
Dallandskabet er opdelt i markant hegnsstruktur, hvor lodder går vinkelret på åen, og anvendes til eng og dyrkning af landbrugsafgrøder.

De særlige oplevelser

Udsigten over det åbne og flade dallandskab med slynget åforløb.

Uforstyrrethed, pga fraværet af bygninger.

Område Gram Lergrav

Landskabskarakterområde:

Rødning Bakkeø

Vurdering:

Kontrasterende, Særligt karakteristisk, God tilstand,
Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Gram lergrav er enestående i national geologisk sammenhæng.

Anvendelse og kulturhistorie

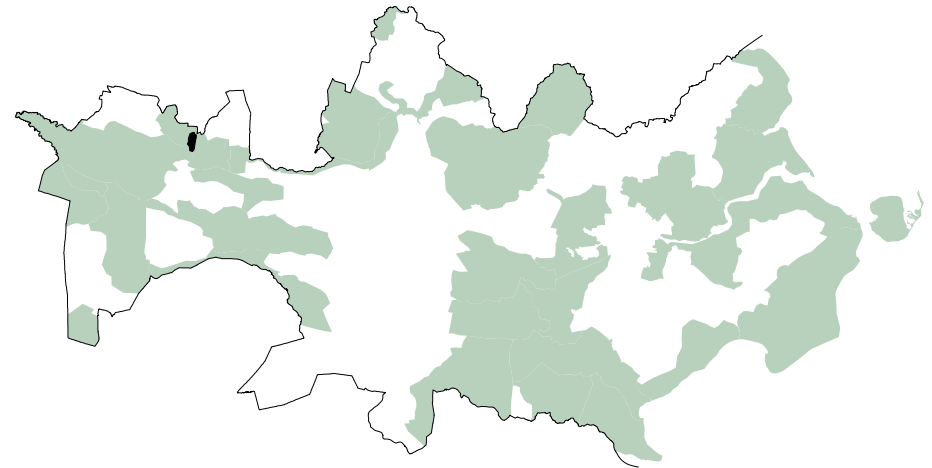
Tidligere lergrav til Gram Teglværk, nu forhistorisk museum med aktuelle udgravninger

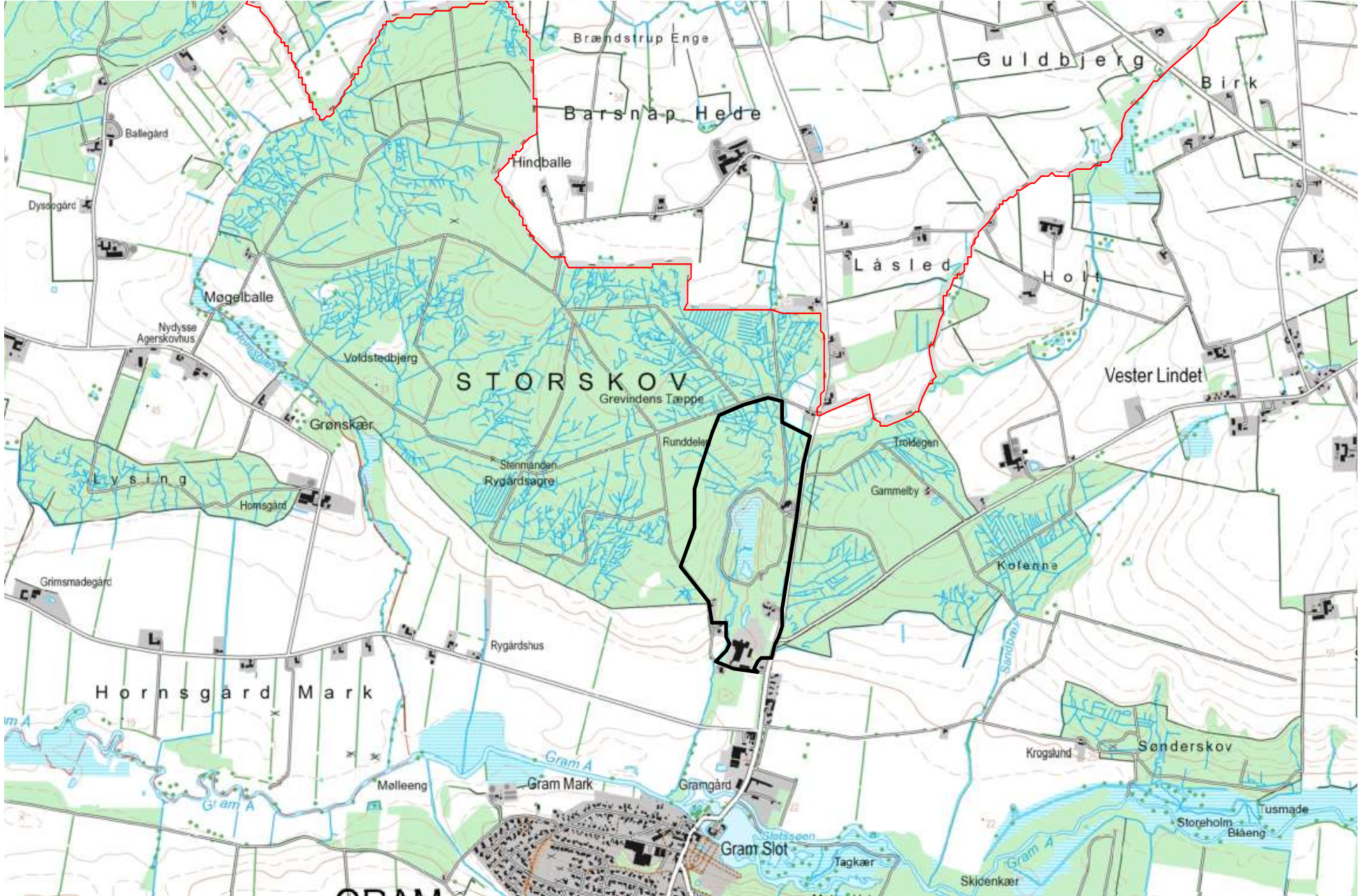
De særlige oplevelser

Gram lergrav inklusive det ældre teglværk og det naturhistoriske museum.

Her udgraves forhistoriske havdyr, herunder flere unikke arter bl.a. Mojn næbhvalen.

Gram Lergrav er et geologisk hotspot af international bevaringsværdi.

Område Gram Å hedeslette

Landskabskarakterområde:

Rødning Bakkeø, Gram Ådal, Gram Bakkeø

Vurdering:

Karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Gram ådal med Gram Å.

Bakkeøkanter.

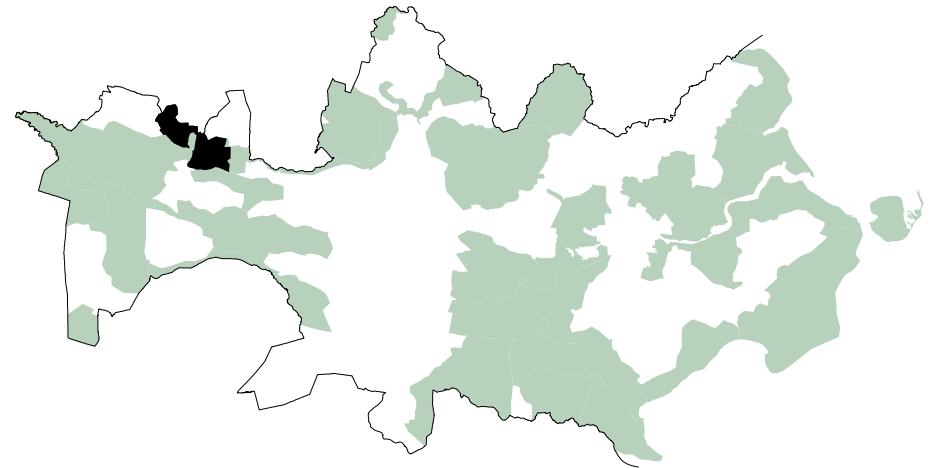
Anvendelse og kulturhistorie

Gram slot.

Herregården er smukt indplaceret ved ådal og omgivet af markante bygninger, tilhørende funktionærbebyggelse, tilhørende parkanlæg, sø, store marker og skovområderne Storeskov og Sønderskov.

De særlige oplevelser

Herregårdslandskabet, smukt beliggende på en banke ved Gram Å, og by.

Område Nordsiden af Gram Bakkeø -Skjoldager

Landskabskarakterområde:

Gram Bakkeø

Vurdering:

Karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Den nordlige side af Gram Bakkeø.

Anvendelse og kulturhistorie

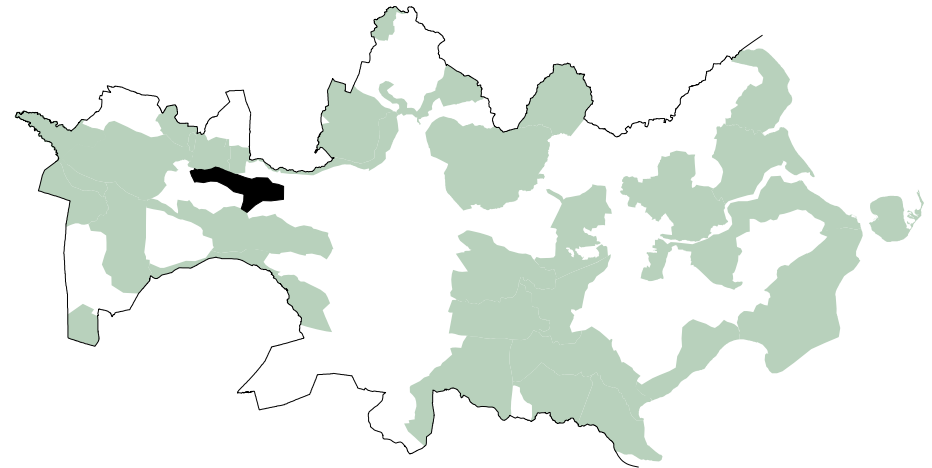
Landbrugsdrift.

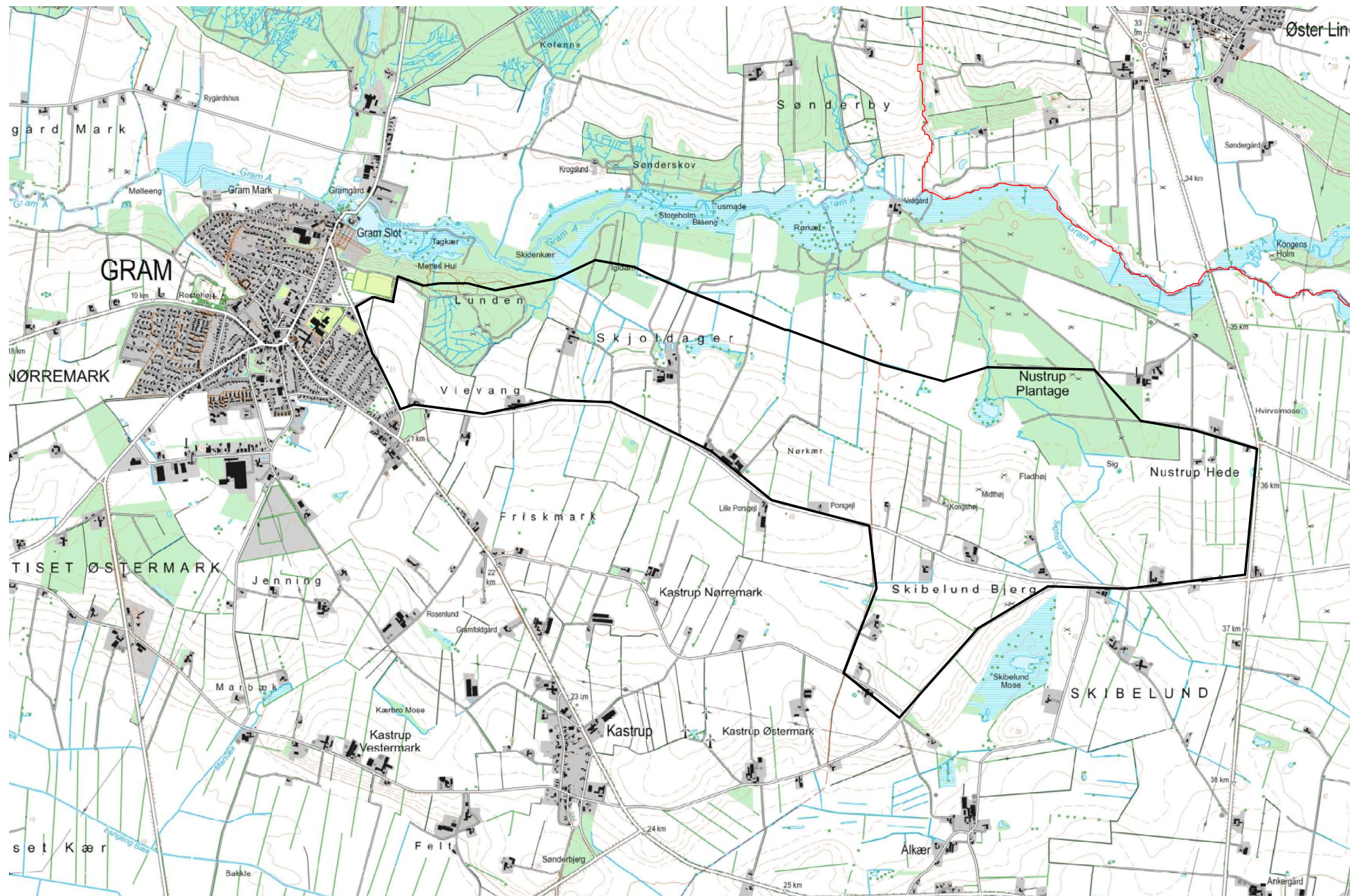
De særlige oplevelser

Gram Bakkeø opleves i terrænet.

Der er udsigter til Rødding Bakkeø og Gram Å på tværs af landskabet.

Helt speciel er det store ejerlaugs-dige øst for Skjoldager. Diget markerer eller har markeret både ejerlaugs-, sogne-, herreds- og kommunegrænse.

Område Gram Å dal vest for Gram

Landskabskarakterområde:

Gram Å hedeslette og Gram Bakkeø

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Den flade hedeslette mellem Rødding og Gram bakkeø.

Bakkeøkanter fra Rødding og Gram Bakkeø.

Anvendelse og kulturhistorie

Enkelt struktur af rektangulære markstykker, adskilt af lange lige levende hegn vinkelret på åløbet samt fugtige enge omkring åen. Plantagerne på nordsiden af Gram bakkeø.

Bykant til Gram Vest.

Der er udstykningslandskab med statshusmandsbrug udstykket fra Ballegård og Nybøl efter Genforeningen.

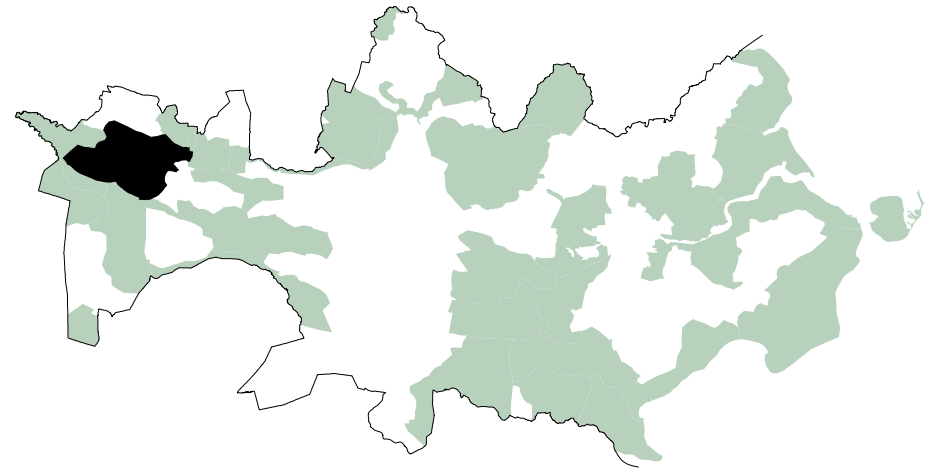
Herregårdslandskab ved Nybøl og Gram Slot. Smukt indplaceret ved ådal, omgivende park, store marker og skov.

Ved Lysing findes et agersystem fra ældre jernalder (500 f. Kr. - 200 e. Kr.).

De særlige oplevelser

De kulturhistoriske fortællinger. Samspillet mellem de forskellige bebyggelser landsbyen Fole, husmandsudstykningskerne, herregårds-landskaberne ved Nybøl og Gram og Gram slot.

Kun synligt fra luften er Lysing, syd for skoven Lysing.

Område Årup hede

Landskabskarakterområde:

Enderupskov naturlandskab

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Sammenhæng med nabokommuners landskaber:

Nordsiden af Gram ådal er udpeget af Vejen Kommune som bevaringsværdigt landskab og sydsiden af Gelså ådal er udpeget af Esbjerg Kommune som bevaringsværdigt landskab

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Området er en delmængde af to dallandskaber, hvor Fladså (Gram Å) og Gels Å løber sammen.

Kuperet hedelandskab (indsandø) med indlandsklitter.

Anvendelse og kulturhistorie

Landbrug, natur og småskove.

Området er delvist fredet på grund af det særprægede landskab.

Området ligger op til den gamle grænse ved Gelsbro, hvor de gamle toldbygninger ligger (bygningerne ligger dog i Esbjerg Kommune).

I området ligger Danmarks største samling af de såkaldte tuegrave fra 500-150 år før Kr. Her er 1.500 tuegrave, en større storgrav og ti større tuer.

Studedrivervejen fra Ribe mod Flensborg via Toftlund krydsede ved Gelsbro.

De særlige oplevelser

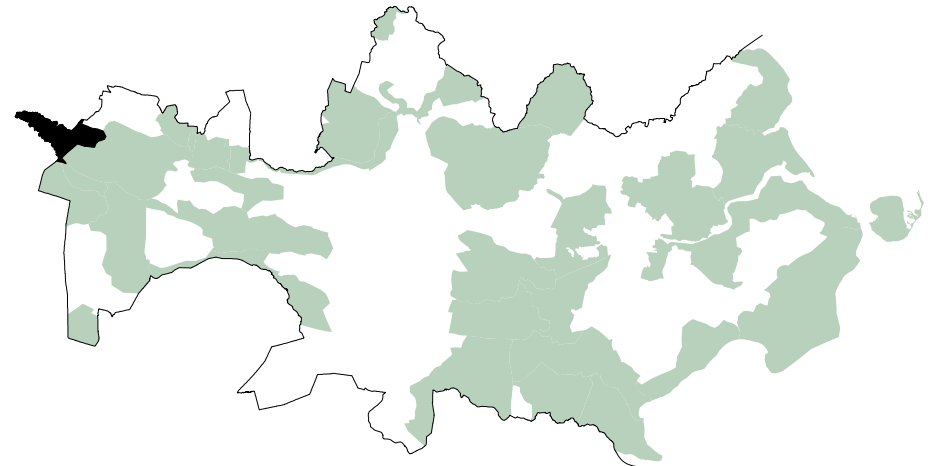
Udsigter på tværs af ådale. Et visuelt uforstyrret landskab.

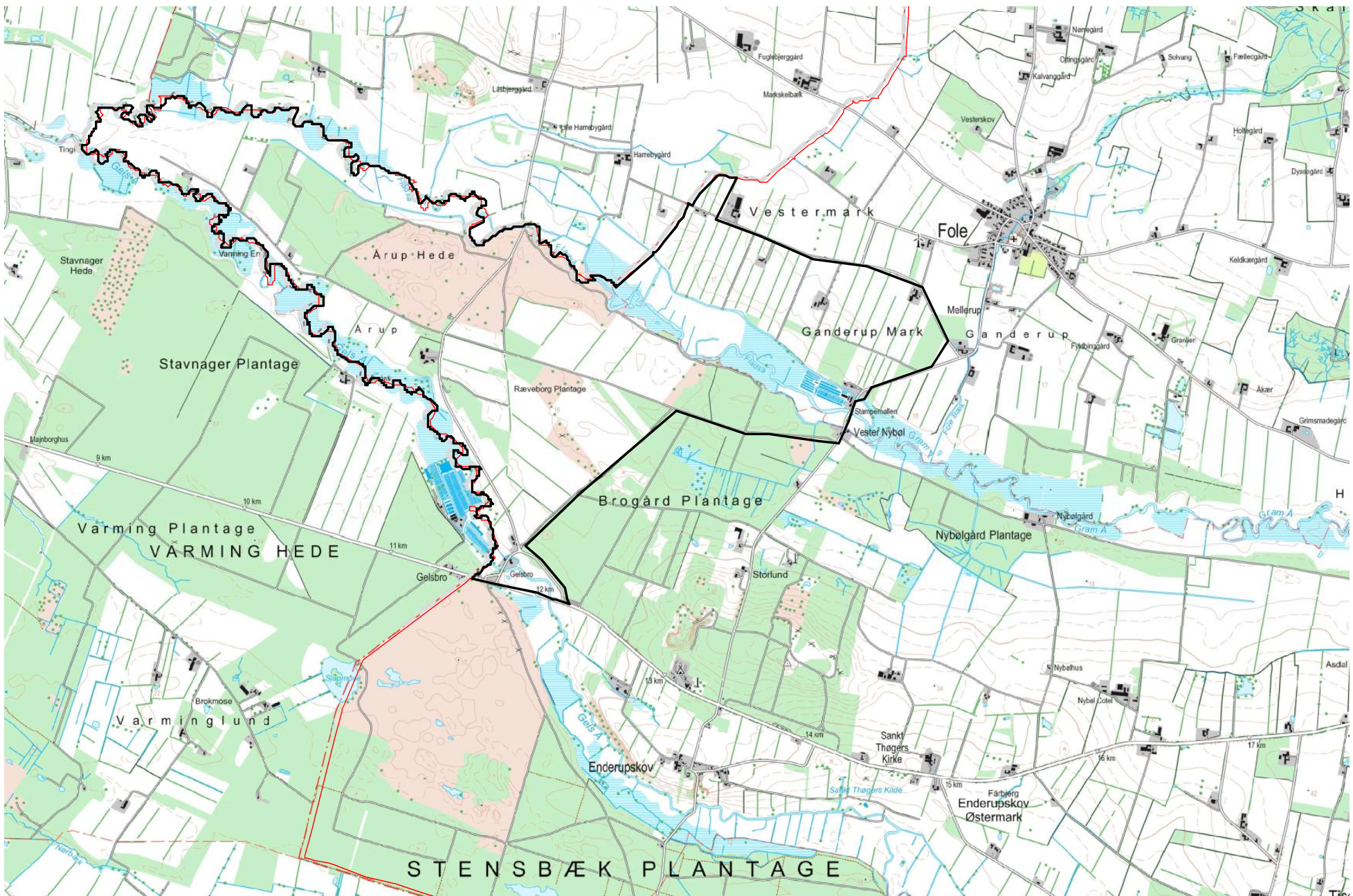
Det særprægede hedelandskab med indlandsklitter.

Historien om den gamle grænse fra Tysk tid, med toldbygninger.

De forhistoriske fortællinger, synliggjort med de mange tuegrave.

Historien om studehandel.

Område Stensbæk Plantager

Landskabskarakterområde:

Enderupskov Naturområde

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Sammenhæng med nabokommuners landskaber:

Mod vest grænser området op til udpeget bevaringsværdigt landskab i Esbjerg Kommune

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Terrænet er forholdsvis fladt, men kuperet i hedelandskabet, hvor der er klimper.

Afgrænsning mod syd af Stensbækken, som har afløb til Gels Å.

Anvendelse og kulturhistorie

Naturområde med hede p.g.a. skovrydningen og opdyrkning i jern- og middelalder, og efterfølgende fygning og sandflugt.

Området er en del af et stort natur- og skovområde på over 2.000 hektar med fortrinsvis nåletræer. Området rummer Stensbæk, Varming, Nørbæk, Enderupskov og Brogård Plantage.

Studedrivervejen fra Ribe mod Flensborg via Toftlund.

De særlige oplevelser

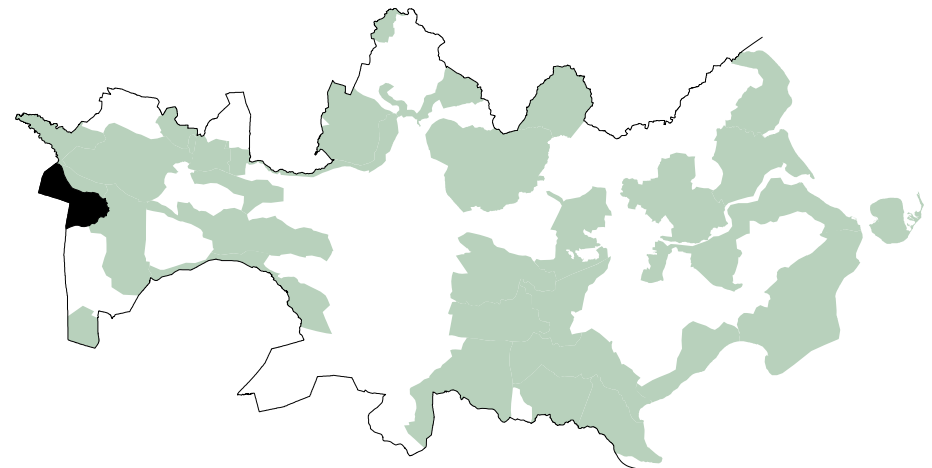
Området er uforstyrret af bebyggelse og tekniske anlæg, på nær Stensbæklejren.

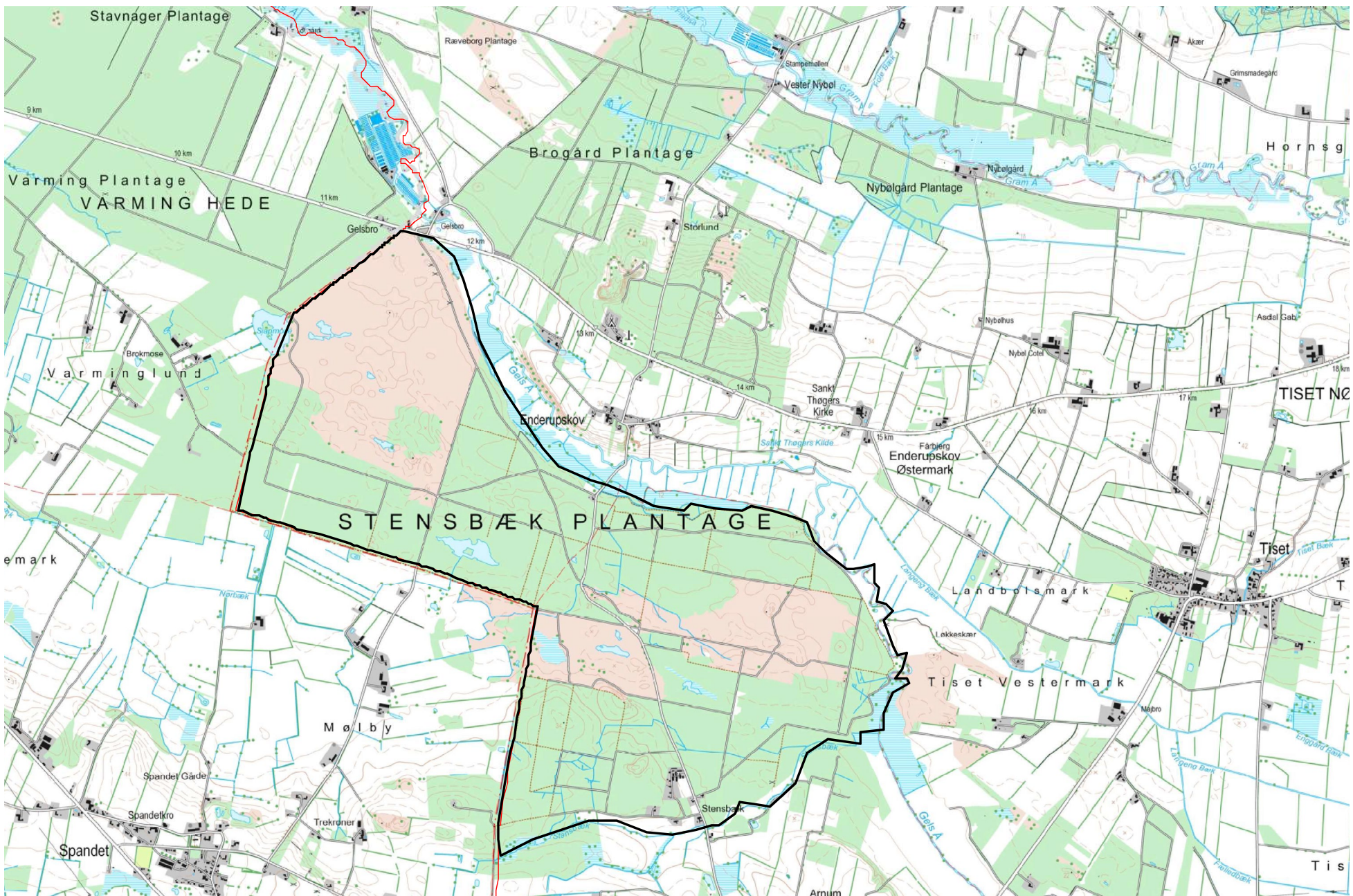
Udsigtspunktet fra Ballum Bjerg. Herfra er der udsigt over hedelandskabet mellem bakkeøerne.

Stensbæklejren, som er Danmarks eneste tilbageværende arbejdslejr fra 1930'erne for arbejdsløse unge mænd.

Det store natur- og plantage-område med lukket skov og udsigt til åbne ådale og bakkeøer. De særprægede hedelandskaber, herunder klimperne af international geologisk betydning.

En sti, patruljestien, langs den tidligere landegrænse fra den tyske tid, 1864-1920.

Område Enderupskov

Landskabskarakterområde:

Gram Bakkeø, Enderupskov Naturlandskab

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Sammenhæng med nabokommuners landskaber:

Mod vest grænser området op til udpeget bevaringsværdigt landskab i Esbjerg Kommune

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Ådal med Gels Å.

Markant overgang mellem bakkeøen og ådalen.

Anvendelse og kulturhistorie

Mosaiklandskab.

Enderupskov husmandsklynge ligger på smeltevandsfladen på kanten til Gelså. Det drejer sig om husmandsbrug fra Gram og Nybøl herregårde i 1700-tallet.

Tydelig vinkelret hegnsstruktur på åen.

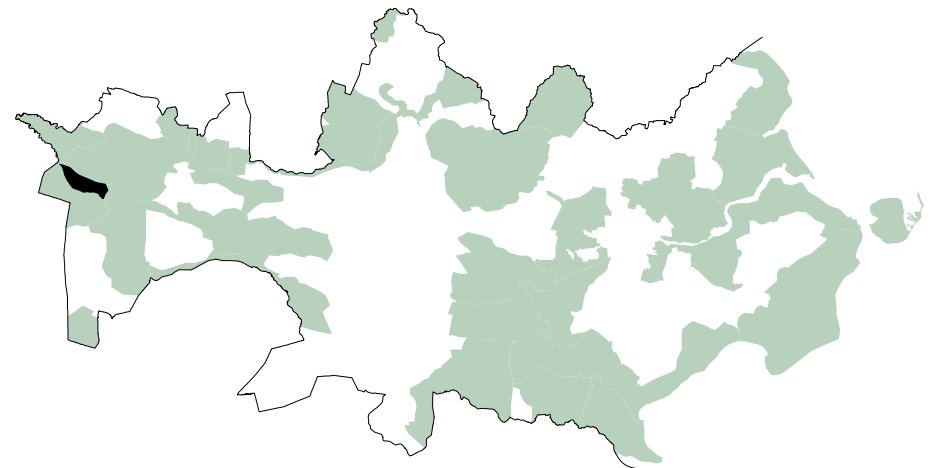
De særlige oplevelser

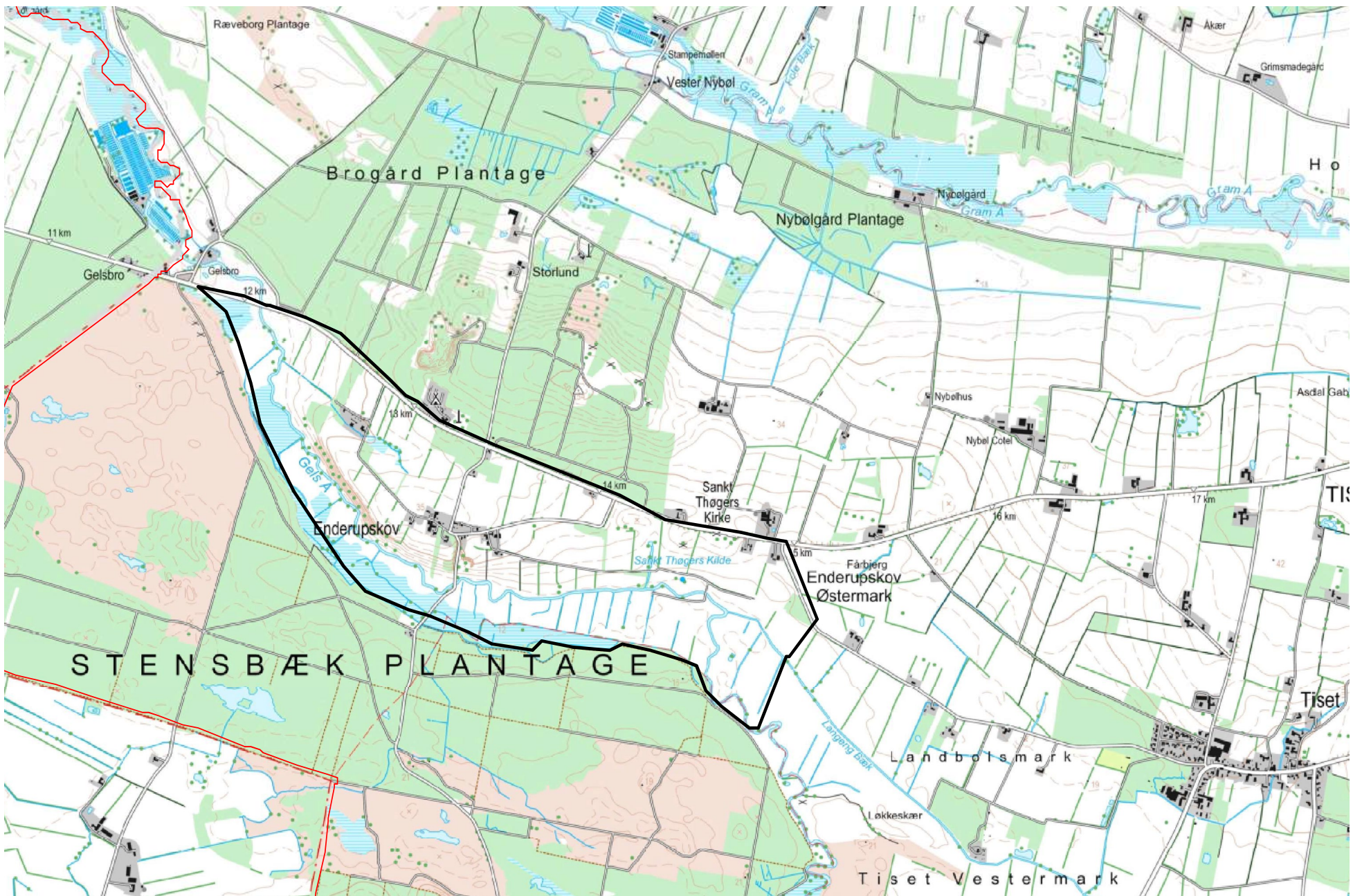
Varieret, naturpræget og uforstyrret landskab.

Udsigtspunkt ved Aftægten. Herfra opleves ådal og plantageskov.

Det nære miljø mellem landsby og ådalen, der her er meget snæver. Det giver en oplevelsesrig kontrast mellem ådalen og bakkeøerne.

Arealerne øst og syd for Enderupskov er underlagt en landskabsfredning. Ruiner af kirke fra 1200-tallet, Sct. Thøgers kapel, oprindeligt Endrup Kirke.

Område Højrup

Landskabskarakterområde:

Toftlund bakkeø, Enderupskov Naturlandskab

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Sammenhæng med nabokommuners landskaber:

Mod vest grænser området op til udpeget bevaringsværdigt landskab i Esbjerg Kommune

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Gels Å flade hedeslette samt kanten af Toftlund bakkeø.

Dallandskab med Gels Å.

Anvendelse og kulturhistorie

Landsbyen Højrup, som ligger karakteristisk på bakkeøkanten.

Små statshusmandsbrug på Tiset hede og Gelstoft placeret på de højere liggende partier.

De lavere partier (Tiset kær) er ubebygget.

Området er kendetegnet ved de mange, lige grøfter og små marklodder omgivet af hegn.

Studedrivervejen fra Ribe mod Flensborg via Toftlund.

Spør af kleinbanen (Højrup-Arnum-Tiset).

Rester af maskingeværstillinger, som en del af Sikringsstilling Nord (1. verdenskrig, Preussisk tid).

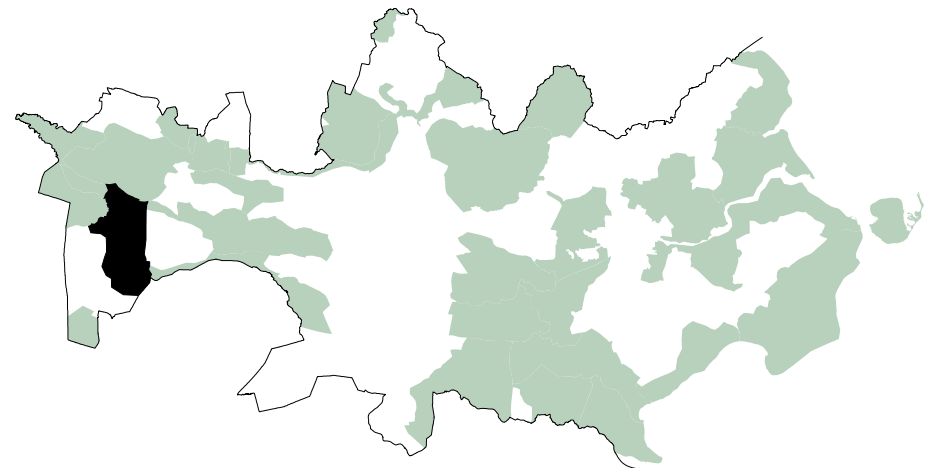
De særlige oplevelser

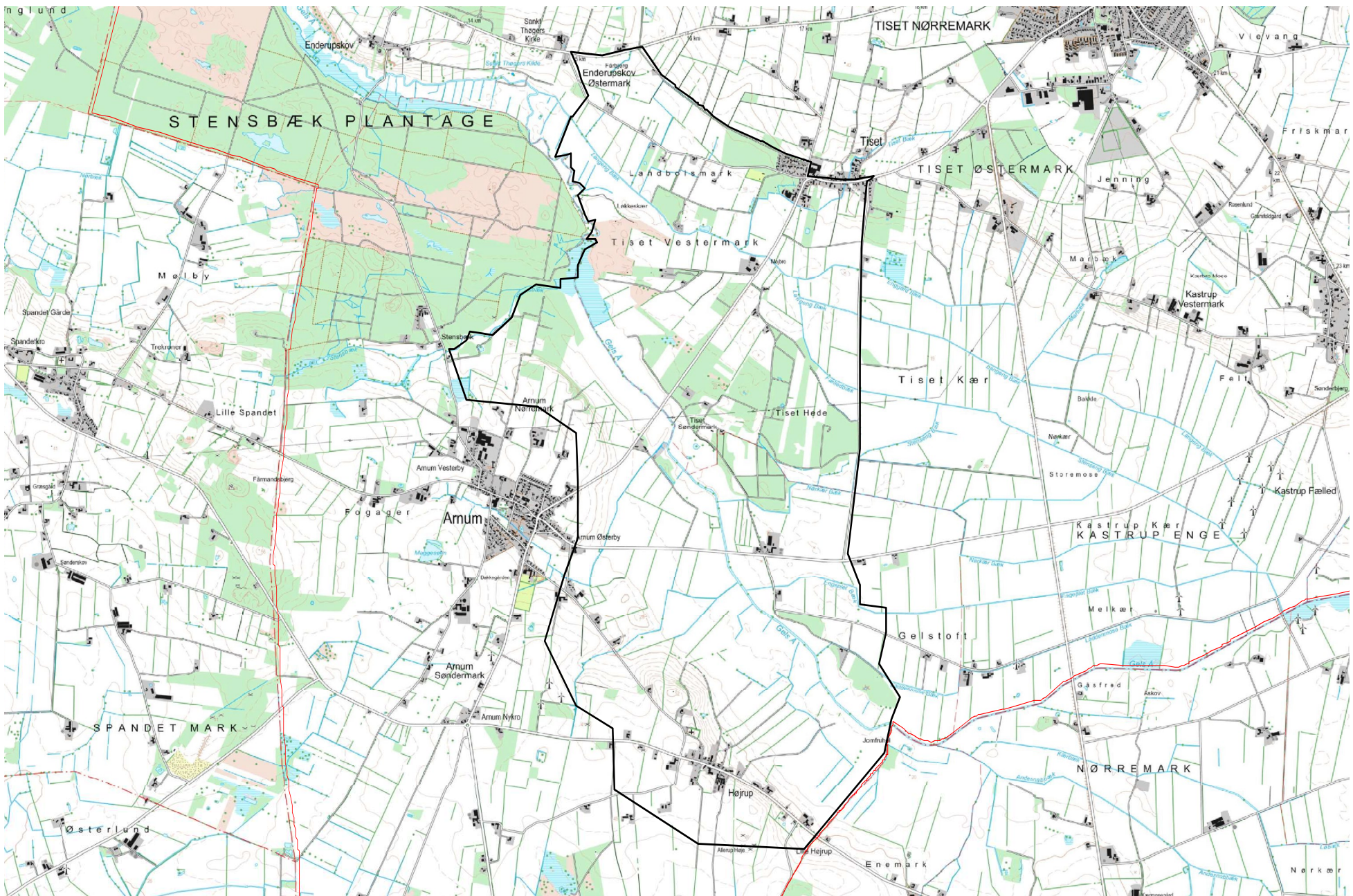
Ven markante bakkeørand ved især Højrup, men også nordøst for Arnum.

Mosaik og udstykningslandskabet syd for Tiset på hedesletten.

Der er en landskabsfredning på dele af Gels ådal og om Højrup Kirke.

Fra området omkring Sikringsstilling Nord er der udsigt over væsentlige dele af kommunen.

Område Lindet skov

Landskabskarakterområde:

Toftlund Bakkeø

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Sammenhæng med nabokommuners landskaber:

Grænser op til bevaringsværdigt landskab i hhv. Tønder og Esbjerg Kommuner

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Lindet Skov og Lindet Mose er beliggende på den sandede, centrale del af Toftlund Bakkeø i et svagt kuperet terræn.

Terrænet skråner mod vest og afvandes af Renbæk.

Skoven står primært på smeltevandssand, og i den nordvestlige del af skoven findes endvidere flere partier med flyvesand.

Anvendelse og kulturhistorie

Lindet Skov er en lille rest af de store løvskove, der dækkede landskabet i oldtiden.

I Lindet Skov finder man en del oldtidsminder.

Området har tilhørt forskellige hertuger og siden 1785 været ejet af kronen eller staten (preussisk 1864-1920).

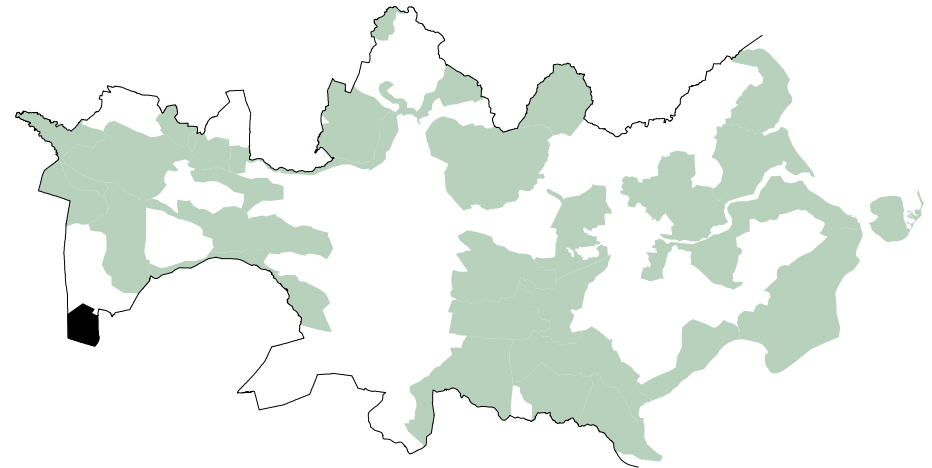
De særlige oplevelser

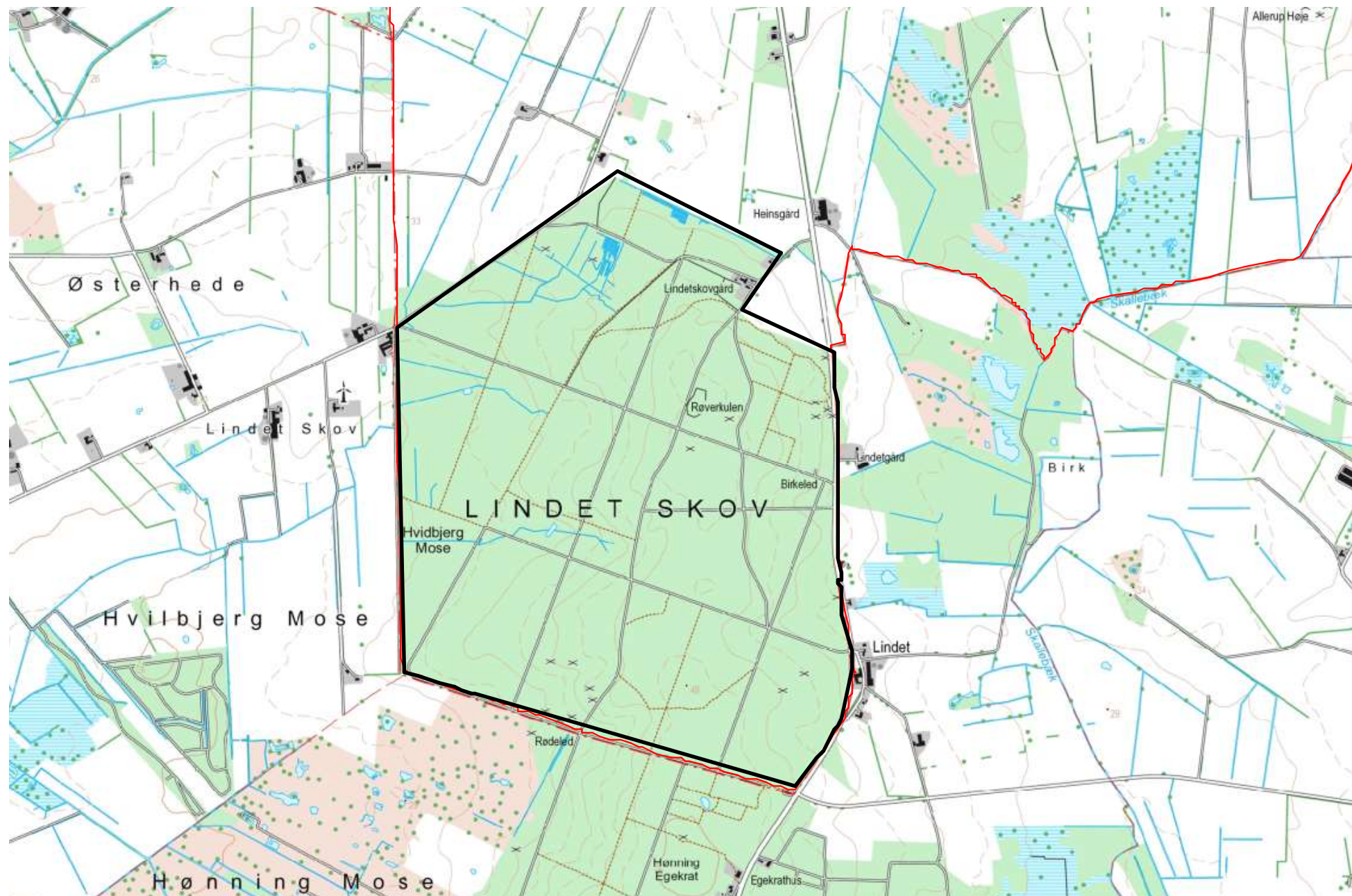
De store skove (og moser i Tønder/Esbjerg kommuner).

Lindet Skov er enestående pga dens alder og er et internationalt beskyttet vådområde (Ramsarområde).

Brudgoms koblet – for at kunne blive gift skulle bondekarlen plante 10-15 træer og efter tre år få bevis for at de var levedygtige. Derefter kunne man giftes.

Rester af disse kobler kan stadig ses.

Område Gabøl-Tiset

Landskabskarakterområde:

Gram Bakkeø, Gels Hedeslette

Vurdering:

Karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Bakkeø, som er hævet over omgivende landskab, herunder ådalen, Gels Å.

Sidevandløb fra bakkeøen løber ud i Gels Å.

Anvendelse og kulturhistorie

Stordriftslandskab, præges af intensiv landbrugsdrift og større ejendomme med især kvægbesætninger.

Der er en tydelig hegnstruktur.

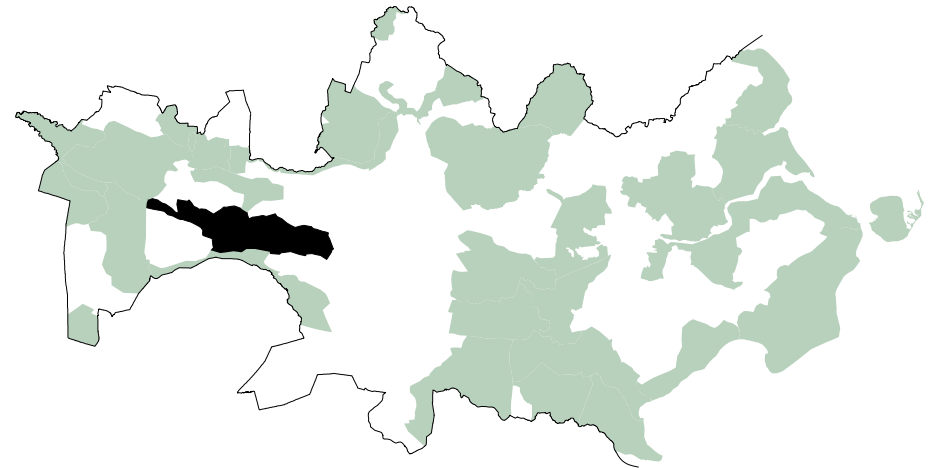
Landsbyerne Kolsnap, Gabøl, Ålkær og Kastrup er placeret langs landevejen mellem Haderslev og Ribe.

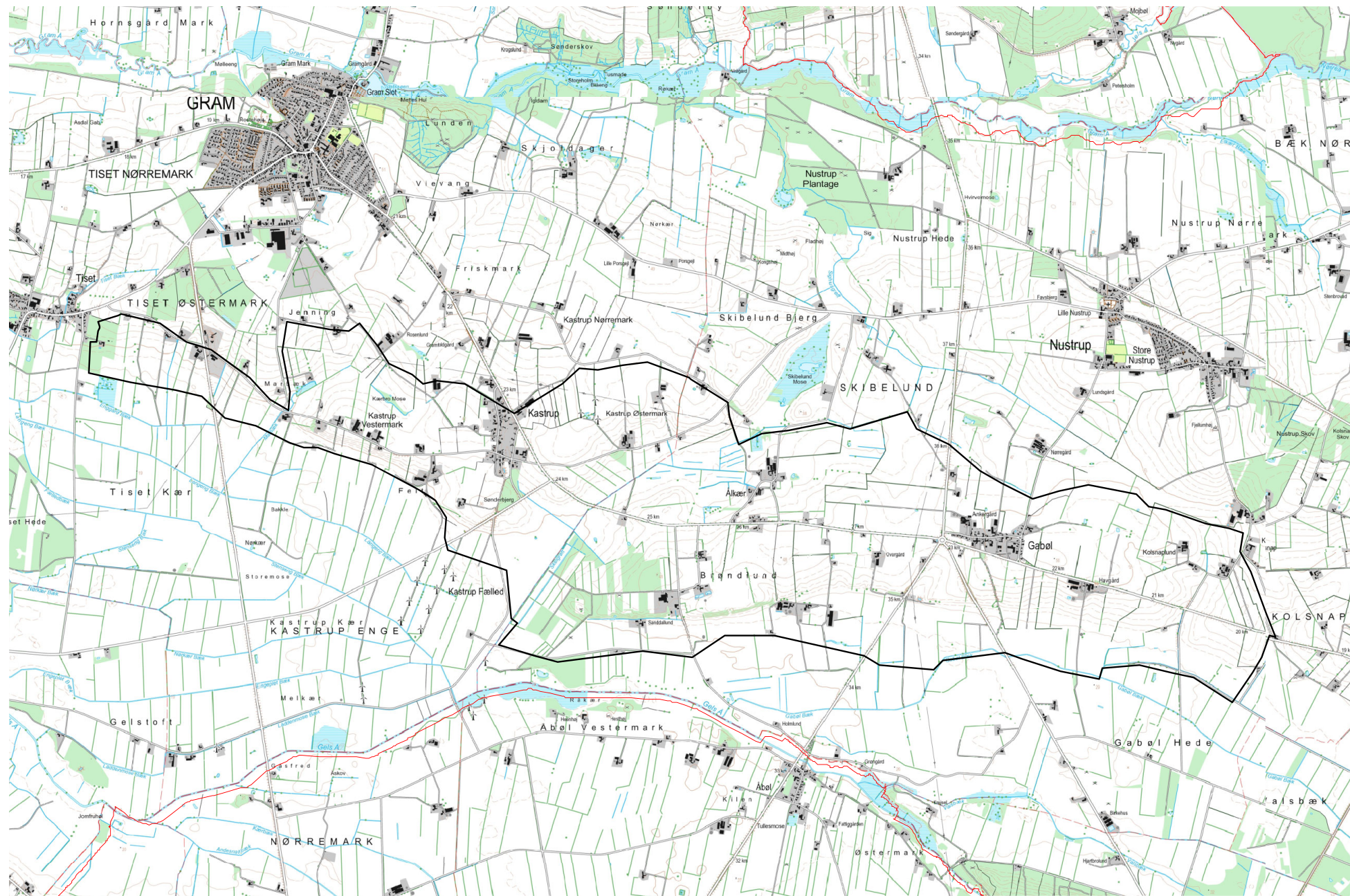
Kastrup er en fortelandsby, dvs. en landsby, hvor gårdene omgiver et fælles åbent område eller plads.

De særlige oplevelser

Oplevelsen af landskabet på bakkeøen kendetegnes alle steder ved lange kig og store udsigter mod henholdsvis nord og syd. Langs bakkeøens højeste ryg er der flere steder udsigt til begge sider på samme tid.

Skalaen er stor i dette landskab.

Område Hjartbro

Landskabskarakterområde:

Gelså Hedeslette

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Området domineres af den kuperede og skovklædte Hjartbro bakkø, der er ca. 3 km lang og op til 850 m bred i det flade hedeslette terræn.

Gels Å danner vestgrænsen og Valsbæk nordgrænsen for området.

På grund af fredning er Gels Å vest for Hartbro skov ikke berørt af udretninger af vandløb.

Anvendelse og kulturhistorie

I området er der spor efter bebyggelse fra ældre bronzealder.

Tydelig hegnstruktur og markante skovområder.

Hjartbro er en typisk vejlandsby.

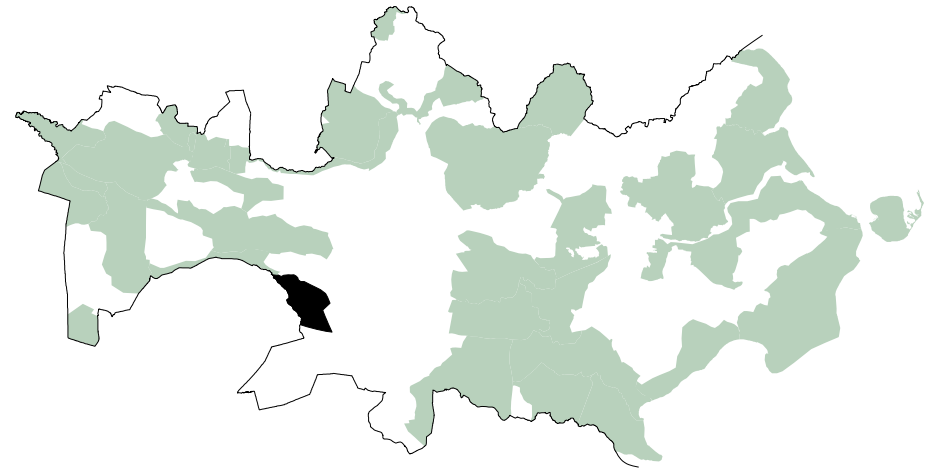
Pionervej syd for skoven er en del af Sikringsstilling Nord, Befæstningslinje fra 1. verdenskrig anlagt af preusserne.

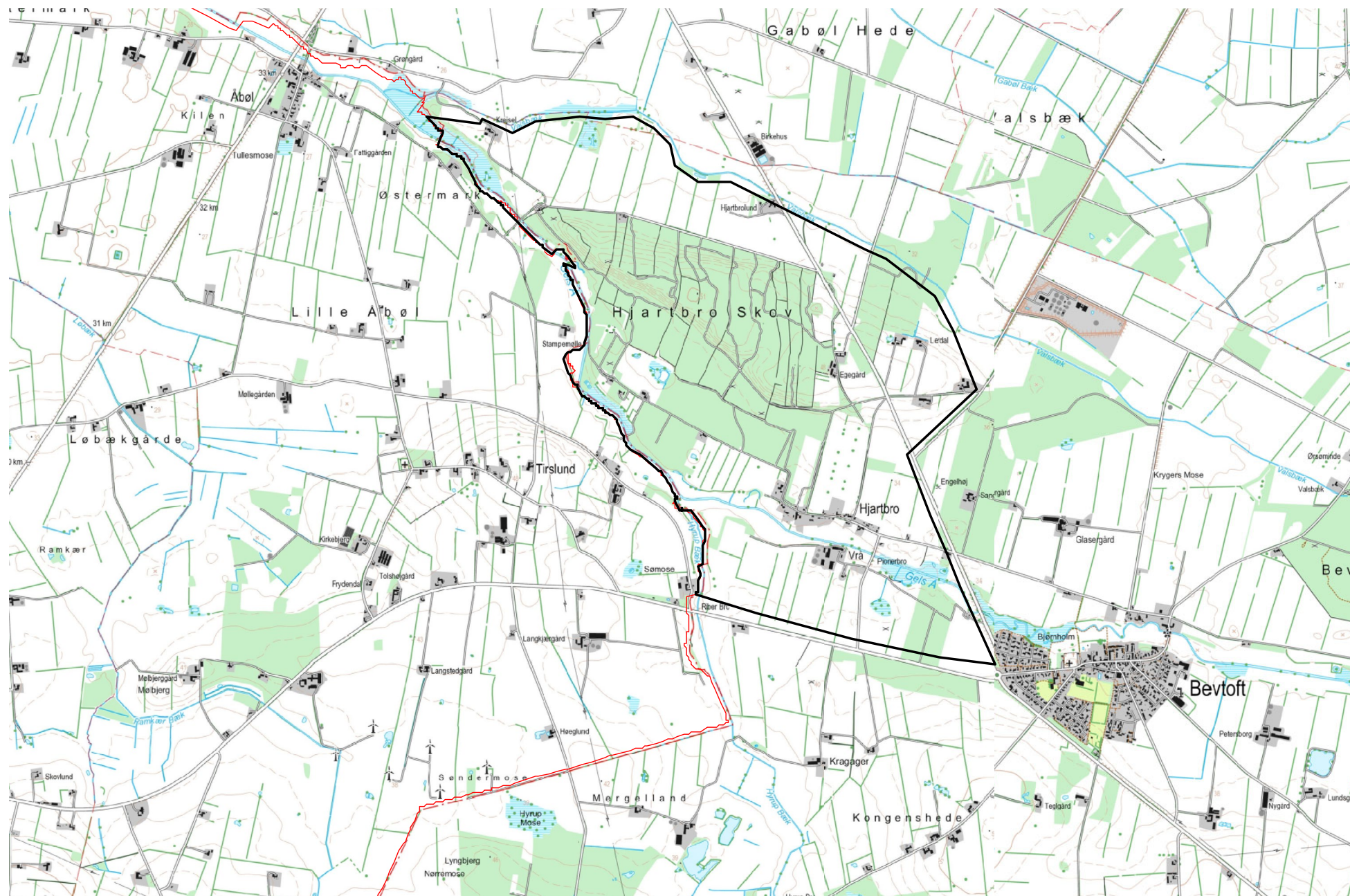
De særlige oplevelser

Mosaiklandskab med skov, mark, eng og store kontraster – kuperet lukket skov og fladt hedeslettelandskab med ådal.

Sikringsstilling Nord, standpladser mobilt artilleri.

Hjartbro Løvskov med blanding af de to egearter stikeg og vintereg.

Område Vedsted og Abkær

Landskabskarakterområde:

Gels Å Hedeslette, Toftlund Bakkeø og Pamhule-Sønderballe Skov- og bakkelandskab

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Sammenhæng med nabokommuners landskaber:

Mod syd grænser området op til et bevaringsværdigt landskab i Aabenraa Kommune

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Mod øst er israndslinjen tydeligt markeret med de højtliggende flader syd for Vedsted. Mange småsøer.

Mod syd og sydvest langs kommunegrænsen til Aabenraa falder landskabet mod nord.

Anvendelse og kulturhistorie

Den centrale del af området er hede og moseområder med landbrug mod nordvest.

I den østlige del ligger Hærvejen.

Det store antal gravhøje og langdysser fra sten- og bronzealder viser, at området har været beboet meget længe.

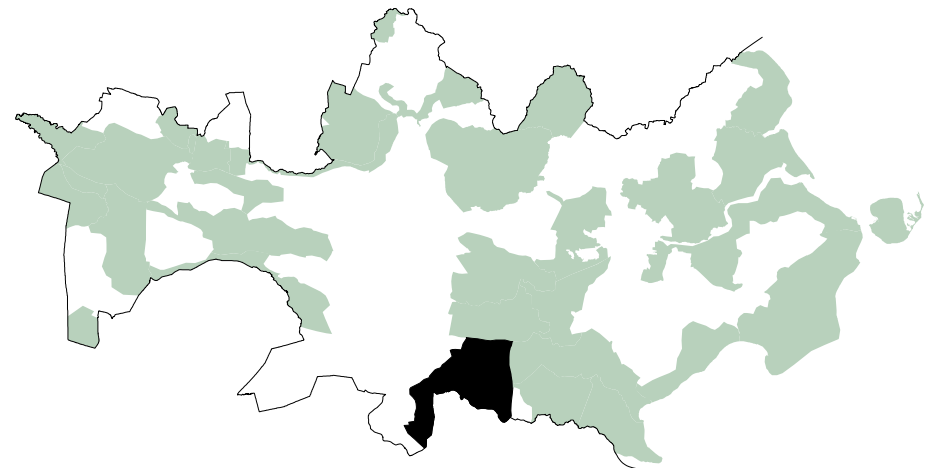
I den sydligste del ligger husmandsbrugudstykningsen Strandelhjørnskov.

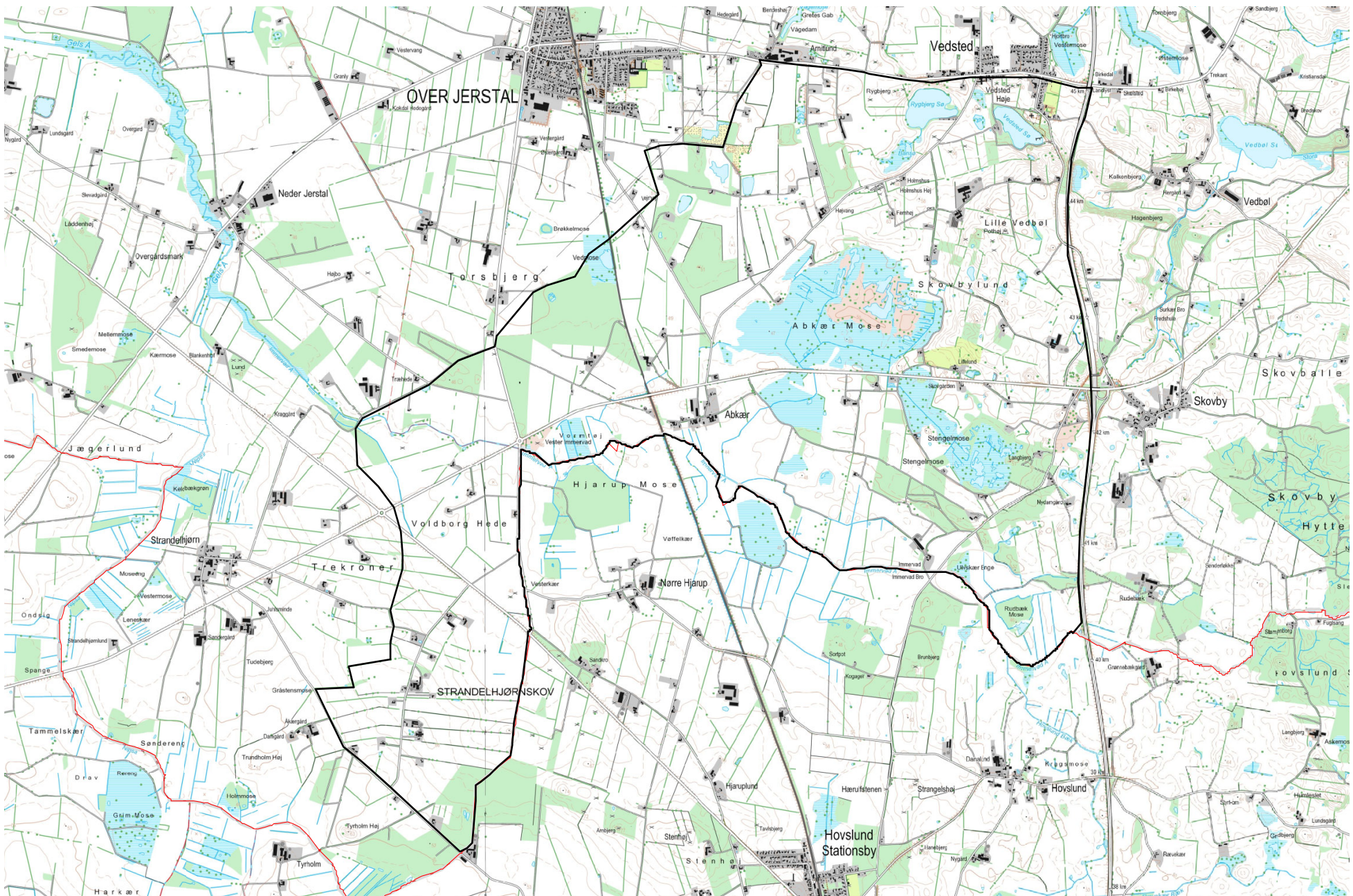
De særlige oplevelser

Det kuperede landskab ved overgangen mellem hedesletten og israndslinjen. En meget markant og synlig overgang, når man kører fra Skovby mod Tønder.

Mosaiklandskab.

Moseområderne, Abkær, Hjarup og Stegelmosen, på israndslinjen, der er underlagt landskabsfredning. Landsbyen Vedsted, der er delt af landevejen gennem byen. De mange gravhøje, møllen, kroen, kirken og præstegården ned til Vedsted sø

Område Den øvre del af tunneldalen – Tørning-Gl. Ladegård, Stevningdam-Hindemade

Landskabskarakterområde:

Stationsby Mosaiklandskab, Pamhule-Sønderballe Skov- og bakkelandskab, Haderslev Tunneldal

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Et meget geologisk varieret landskab med den øvre del af tunneldalen, israndslinje og overgangslandskab mellem hedeslette og israndslinje.

Et meget varieret terræn med småbakker, vandhuller og vandløb: Strimmelgrøft, Vadsbæk, Jernhyt bæk, Dybdal og Tørning å, der løber i tunneldalssystemet i Haderslev Fjord samt opstemmede søer: Stevning Dam og Hindemade, og vådområder med enge i forbindelse med vandløbene.

Anvendelse og kulturhistorie

Anvendelsen er dyrkning af marker, skove og eng.

Helheden omkring Tørning, med Tørninggård, Tørning ladegård (Gammel Ladegård), Tørning Mølle med hovedbygning, Tørning Voldsted med Sønderjyllands største borgbanke. I perioder af middelalderen blev hovedparten af Sønderjyllands nordligste del regeret herfra. Middelalderlig husmandsklynge på Tørning mark.

Christiansdal Elværk.

I hegnsstrukturen ses stadig Ladegårds større hovedgårdsmarker.

Hærvejen løber et godt stykke vest for Tørning Mølle.

De særlige oplevelser

Fortællingen om Tørning Len. Herregårdslandskab med tilhørende gårde, Tørninggård og Gl. Ladegård, skove og park og husmandsudstyknig.

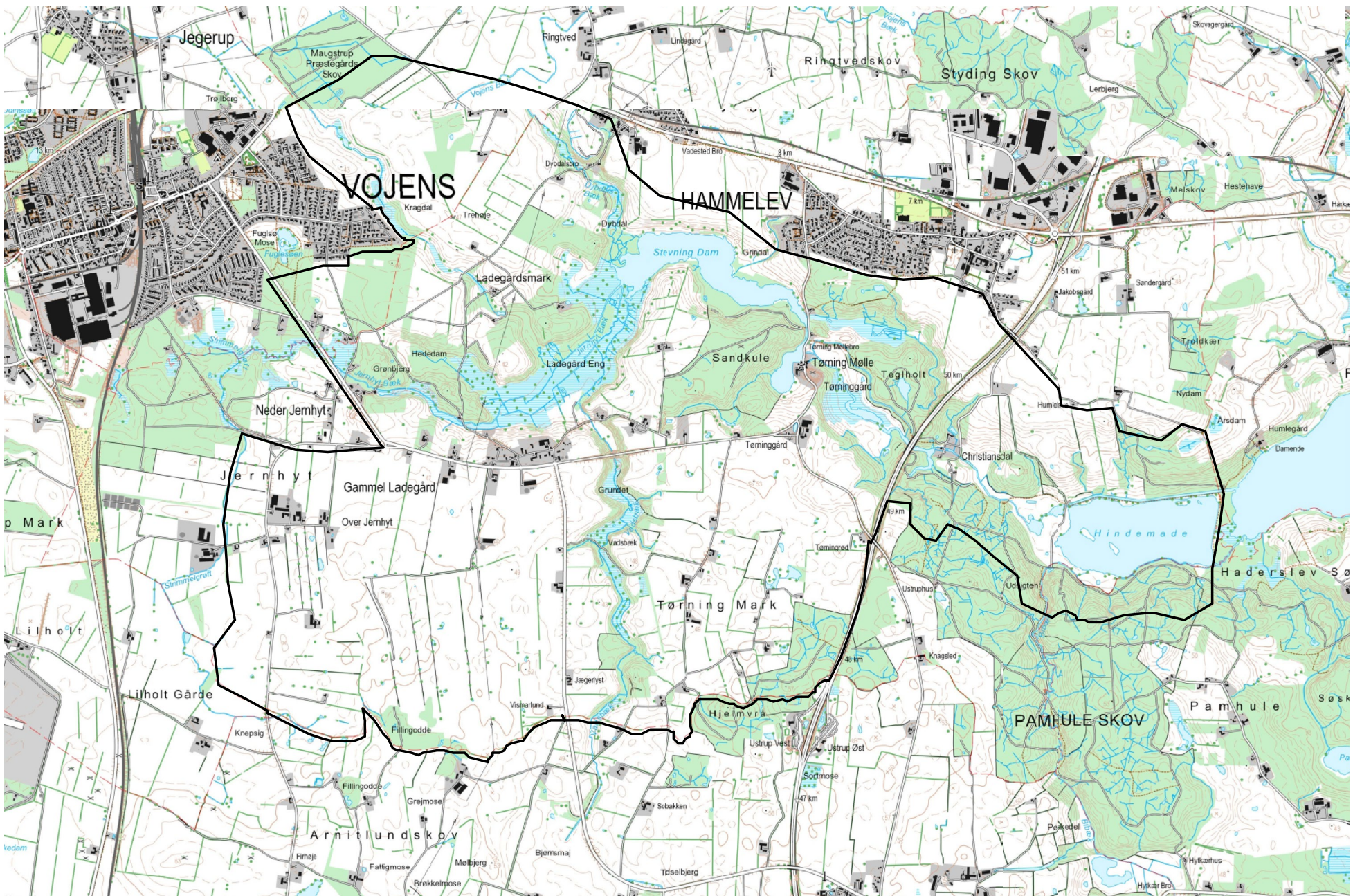
Med kongens køb af Tørning i 1494 blev der skabt grundlag for et fortsat opkøb af herregårde i det nordøstlige Sønderjylland, hvorved baggrunden for områdets specielle agrare udvikling og struktur i nyere tid er blevet skabt.

Industrilandskabet ved Christiansdal. Fungerende i perioden mellem 1770 og 1907: Elværk.

Meget oplevelsesrigt område med vandløb, søer og skovområder i meget bakket terræn.

Hærvejen.

Område Maugstrup, Simmersted, Sommersted

Landskabskarakterområde:

Maugstrup Udskiftningslandskab, Stationsby Mosaiklandsby

Vurdering:

Særlig karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Geologi, terræn og vandløb

Kanten af israndslinjen, og derfor overvejende småbakked landskab med mange afløbsløse lavninger, som ofte indeholder søer og mose, herunder Simmersted Mose.

Spangså løber til Simmersted Mose.

Mange mindre, men ofte stejle bakker og lavninger

Anvendelse og kulturhistorie

Landbrugslandskab med skov, moser og vandhuller.

Udskiftningslandskaber for Sommersted, Simmersted, Maugstrup samt Kvastrup, som ses i bebyggelses-, dige- og hegnstruktur.

Maugstrup er kommunens mest intakte udskiftningslandskab, og repræsenterer i hegnstrukturen og gårdene i landsbyen fortællingen om udskiftningen, hvor de fleste gårde forblev i landsbyen, og kun få flyttede ud på marken.

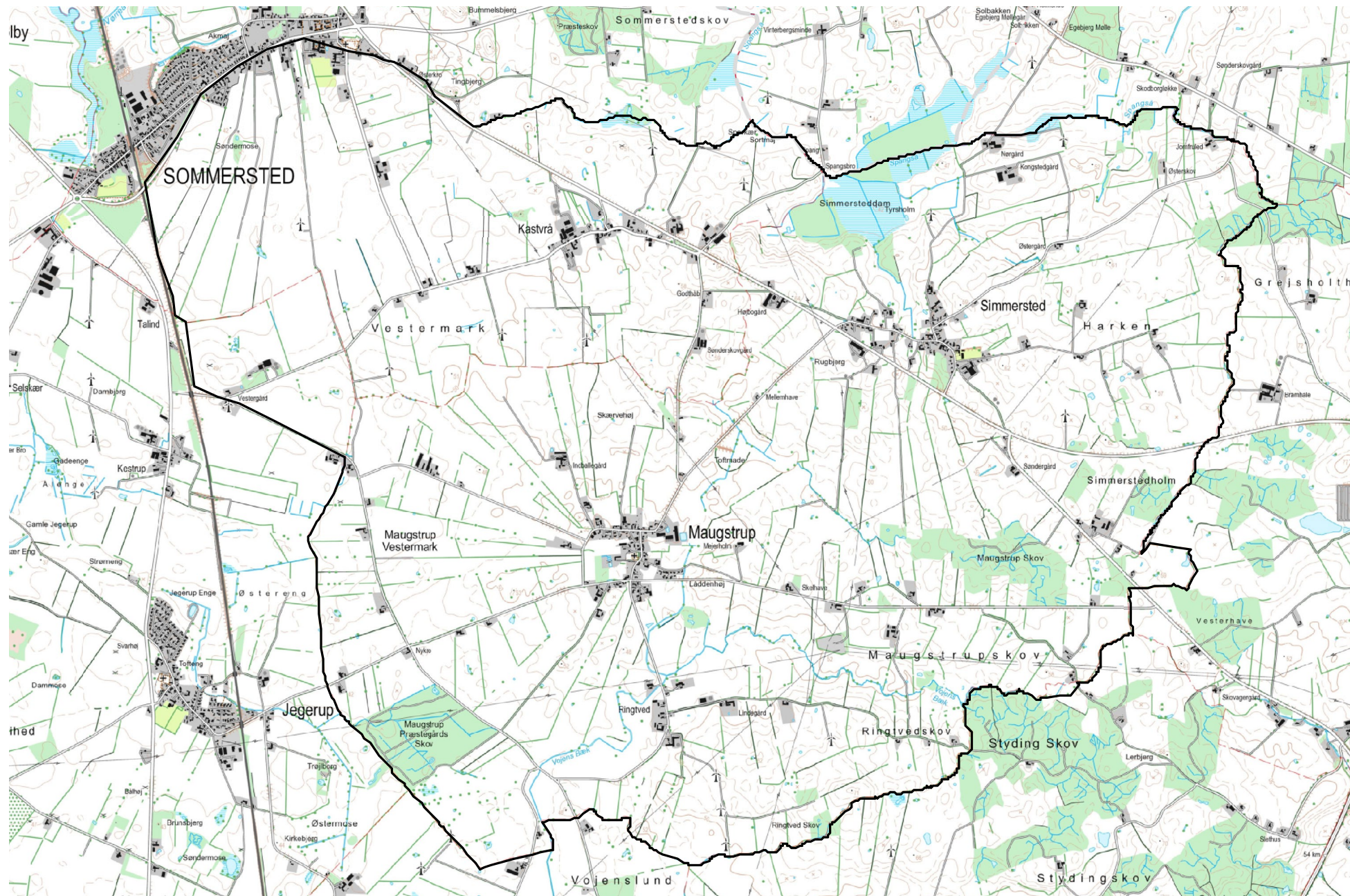
Til landsbyen er bøndernes skov – Maugstrup Skov og Kirkens skov, Maugstrup Præstegårds Skov.

De særlige oplevelser

Stjerneudskiftnings-landskabet i et bakkelandskab.

I Sommersted, Simmersted, Kastrup og Magstrup kan ejendomsskellene fra udskiftningen stadig opleves. Fra gårdene ligger diger med levende hegn, som stråler ud i landskabet.

Område Hjerndrup

Landskabskarakterområde:

Moltrup Småbakkelandskab

Vurdering:

Særlig karakteristisk, god tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Israndslinje, og dermed småbakked landskab

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrkede marker og skov.

Hegnsstruktur er intakt.

Kulturhistorisk – et meget letaflæseligt landskab og intakt ejerlav.

Landsby fra middelalderen med bønderskove.

Udskiftningslandskab, hvor gårde er forblevet i landsbyen.

Storgårdslandskab, Juhlsminde, Kærulfsminde og Lamhavegård (Hjerndrupgård modsat motorvejen).

Husmandslandskab: Statshusmandsbrug, som er udstykket efter Genforeningen fra storgårdene Juhlsminde og Kærulfsminde.

De særlige oplevelser

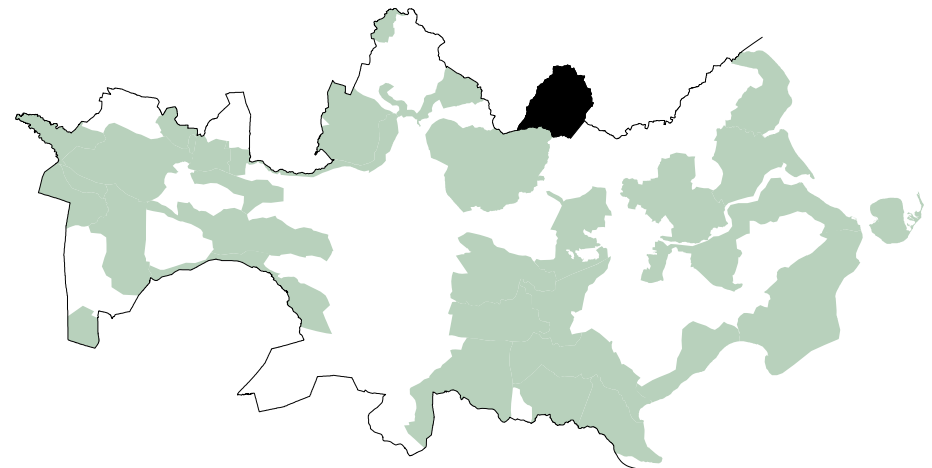
Udskiftningslandskab med landsby og bønderskove.

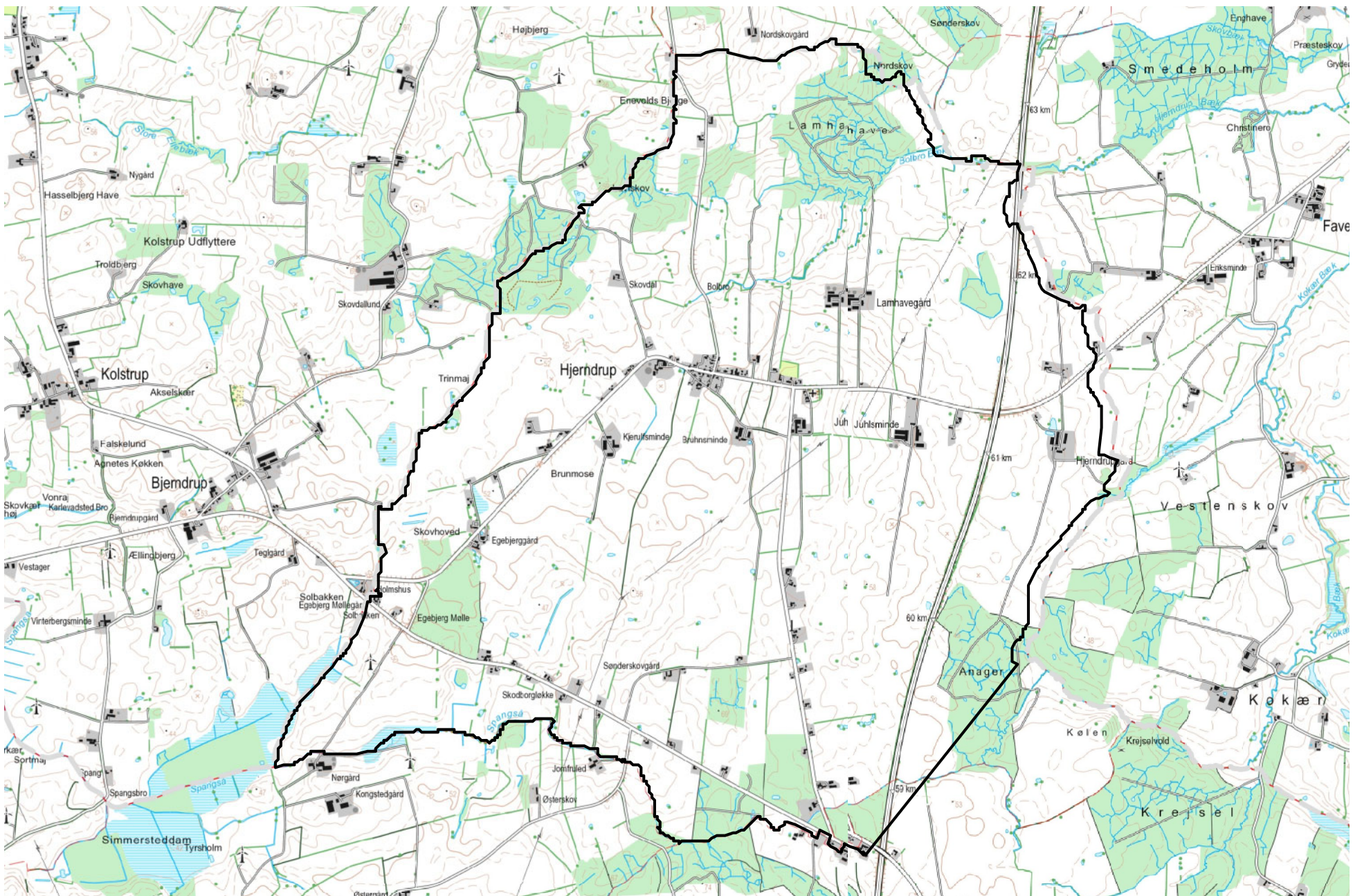
Meget intakt udstykningslandskab med statshusmandsbrug i vinkel, hvor ejendommene ligger som perler på en snor.

Fortællingen om fortyskning og fordanskning af Nordslesvig/Sønderjylland med domænegårde i tysk tid og statshusmandsbrug efter 1920.

Storbondegårdslandskab, der minder om et hovedgårdslandskab, med større marker, alléer og store haver i tilknytning til bygningerne.

De ellers så intakte bebyggelses- og hegnstrukturer er blevet afgrænset på ny af motorvejen, og i dag opleves Hjerndrupgård ikke så tydeligt at høre med til ejerlavet.

Område Skovby Skov og Hytterkobbel

Landskabskarakterområde:

Pamhule-Sønderballe skov- og bakkelandskab

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Israndslinjen og dermed småbakked landskab med mange lavninger og moser.

Hoptrup Bæk, der afvander til Slivsøen.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrkede marker, skove og skovlommer.

Mange gamle diger, herunder Margrethevold i Hytterkobbel Skov.

Intakt hegnsstruktur med mange bevoksede diger.

Fravær af bebyggelse i store dele af området.

Hovgård storgård ligger som eneste større gård i området med herregårdspræg i form af park, allé, store marker og tilhørende skov.

Sikringsstilling Nord ved Hoptrup by.

De særlige oplevelser

Uforstyrret område.

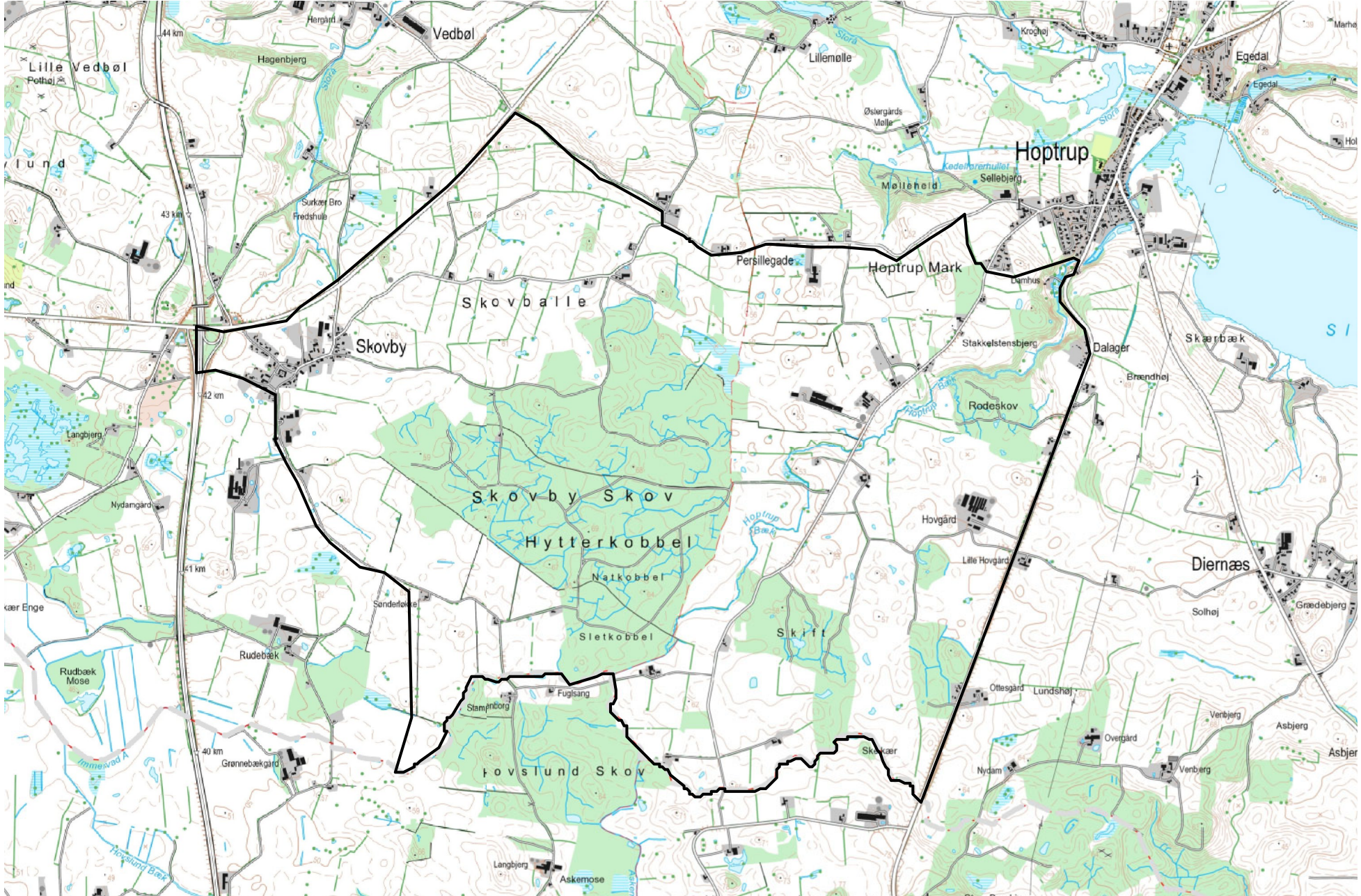
Hytterkobbel Skov, herunder diget Margrethevold og et rundt gammelt anlæg.

Storgården, Hovgård, med hovedgårdslignende landskab: Park, store marker, skov.

Et meget varieret og oplevelsesrigt småskalalandskab med følelsen af lukkethed i lavningerne og samtidig udsigter på tværs af landskaber fra bakketoppe.

Sikringsstilling Nord ved Hoptrup by, i form af flere bunkers.

Område Diernæs-Sønderballe

Landskabskarakterområde:

Pamhule-Sønderballe skov- og bakkelandskab

Kystorienteret landskab:

Store dele af området

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Sammenhæng til nabokommuners bevaringsværdige landskaber:

Aabenraa Kommune har udpeget bevaringsværdigt landskab

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Israndslinje med dødislandskab ved kysten.

Små- til storbakket landskab med små lavninger og terrænorientering mod kysten og tunneldalen ved Hoptrup med Slivsøen.

Kystskrænter ved Vikær og Sønderballe Hoved.

Sælsbæk med gennemløb i Hopsø til Genner Bugt.

Anvendelse og kulturhistorie

Sønderballe landsby og tilhørende bønderskov på Sønderballe Hoved.

Diernæs landsby mellem skovene ved Venbjerg og Slivsøen.

Landsbyerne ligger tilbagetrukket fra kysten.

Sikringsstilling Nord.

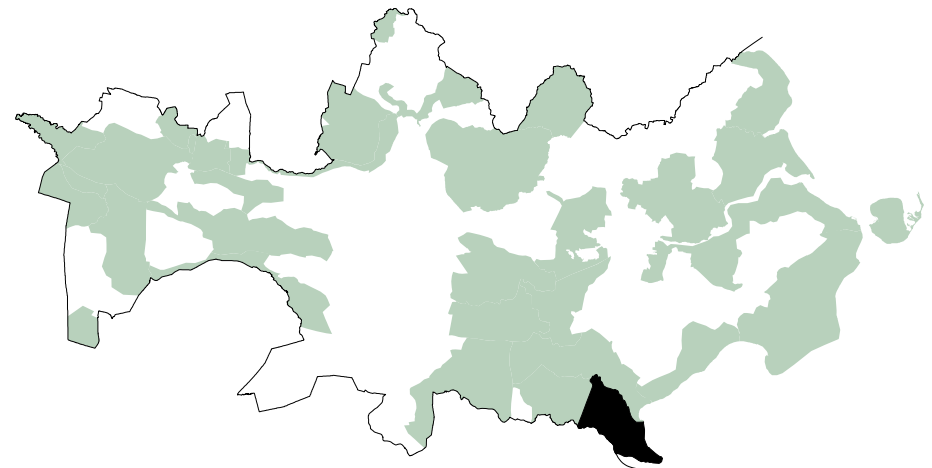
De særlige oplevelser

Variert kystlandskab med bakker, sø, skov og små landsbyer.

Udsigter til havet, Slivsøen og omgivende landskab fra bakker langs veje og stisystemer.

Aktiviteter langs kysten.

Sikringsstilling Nord, Diernæs.

Område Hoptrup tunneldal med Slivsø og Vedbøl Sø

Landskabskarakterområde:

Pamhule-Sønderballe Skov- og bakkelandskab

Kystorienteret landskab:

Store dele af området

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Markant tunneldal ud til kysten. Flad sandstrand.

Israndslinje med småbakked landskab med lavninger.

Storå afvander området (tunneldalen) fra Vedbøl Sø gennem Slivsøen til Diernæs Strand. Markante slugter ved Wartenbjerg, Mørkeholt, Hagenbjerg, Surkærbro og Egedal.

Anvendelse og kulturhistorie

Landevejslandsbyen Hoptrup i bunden af tunneldalen med udsigt til Slivsøen.

Vedbøl, og ellers spredt bebyggelse i hele området.

Meget varieret småskalalandskab blandet af dyrkede marker, mange skovlommer, moser og vandhuller.

Lillemølle med møllesø ved Hoptrup, som tidligere blev drevet sammen med Østergårds Mølle, hvor sidstnævnte er nedlagt.

Den senmiddelalderlige oksevej går gennem området. Den førte de store oksetransporter fra toldstedet i Haderslev og ud til hærevejen.

Vest for Vedbøl særligt mange gravhøje, dysser mm. fra oldtiden

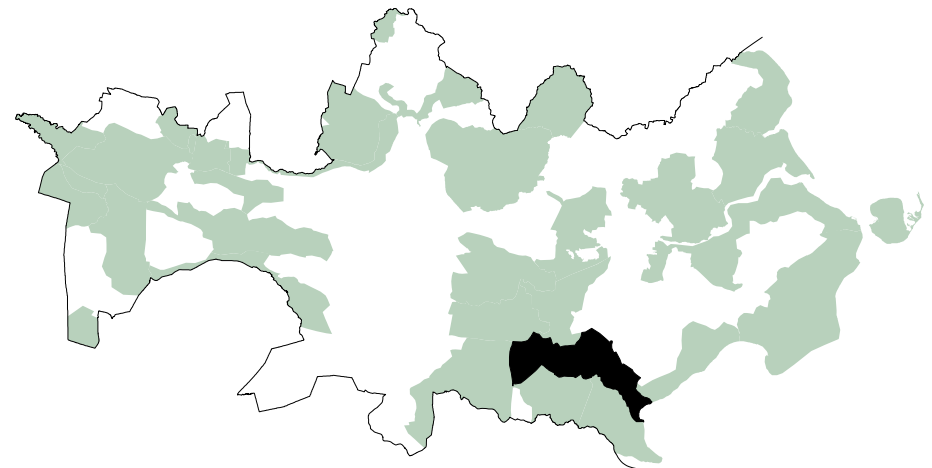
De særlige oplevelser

Et meget varieret og oplevelsesrigt landskab med følelsen af lukkethed i lavningerne og samtidig udsigter på tværs af landskaber fra bakketoppe og dalskrænt.

Helheden omkring Lillemøllens anlæg med møllebygning, der antagelig er fra omkring 1870. dæmning og dam har relik- og fortælle værdi. Skal ses i sammenhæng med Østergårds Mølle.

Et meget velbevaret forløb af Oksevejen, ad hvilken okserne fra 1400-tallet og frem til 1800-tallet blev drevet fra toldstedet i Haderslev til Immervad Bro. En del af vejen er asfalteret, men den har stadig stor oplevelsesmæssig værdi. På strækningen findes hulvejsforløb, stenkiste og en naturlig fold.

Slivsøen som et eksempel på opdyrkning og genopretning som sø.

Område Ustrup-Vedsted

Landskabskarakterområde:

Stationsby Mosaiklandskab, Pamhule-Sønderballe skov- og bakkelandskab

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Overgangslandskabet mellem hedeslette og israndslinjen.

Småbakket terræn.

Enkelte vandhuller.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrkede marker, enge, skovlommer og vandhuller.

Småskalalandskab med intakt hegnstruktur med mange bevarede diger og hegn.

Landsbyen Ustrup og en del af Vedsted samt spredt bebyggelse i området.

Bykant til Vedsted med parcelhuse.

Høgelund Mejeri som enkeltliggende industrivirksomhed.

Vismarlundvej er det gamle trace til Kleinbahn.

Landskabet gennemskæres af E45 (motorvejen).

Særligt mange gravhøje, dysser mm. fra oldtiden ved Vågemose, Arnitlund.

De særlige oplevelser

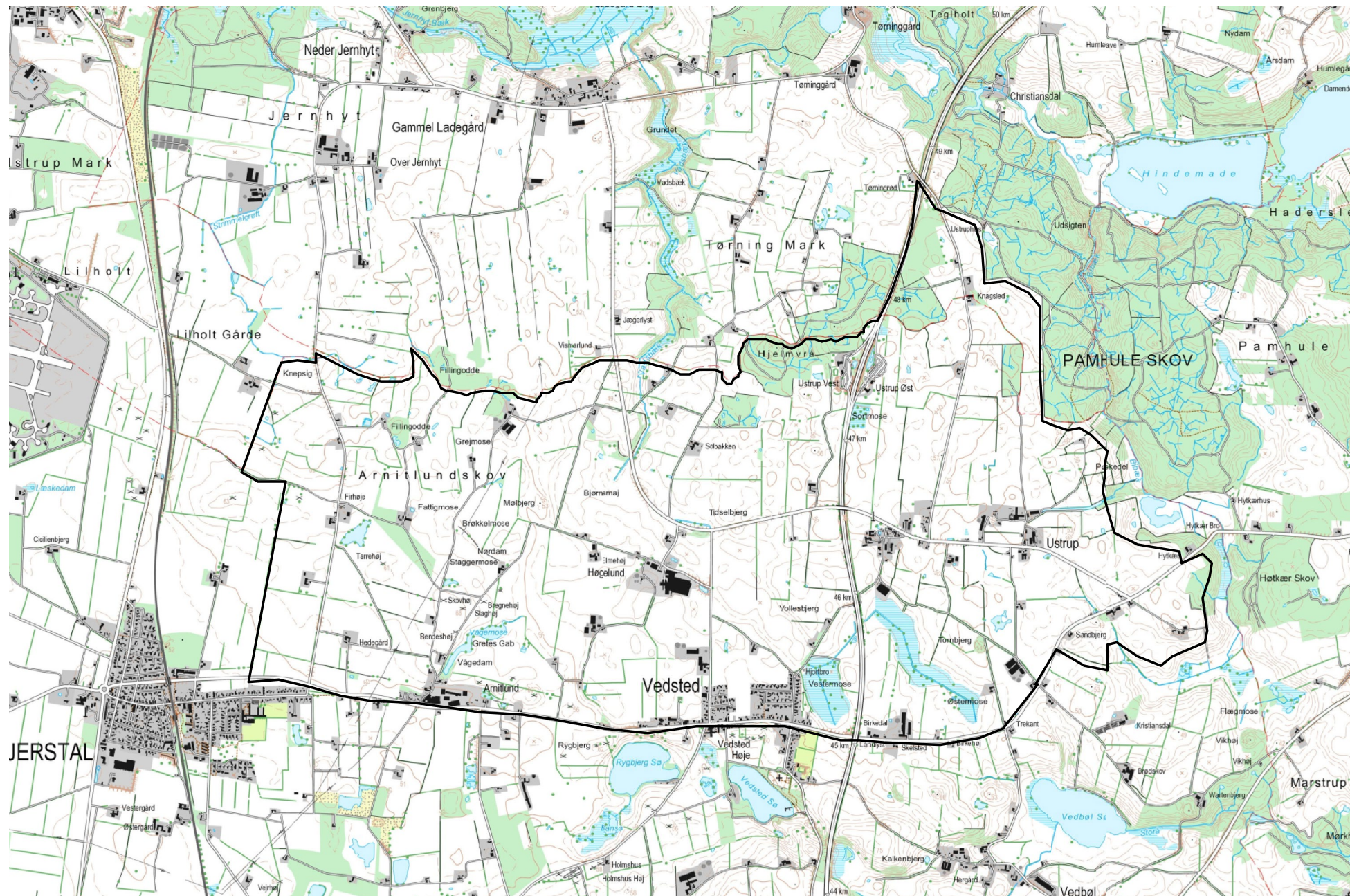
Det kuperede landskab ved overgangen mellem hedesletten og israndslinjen. En meget markant og synlig overgang, når man kører fra Skovby mod Tønder.

Et meget varieret og oplevelsesrigt landskab med udsigter på tværs af landskaber fra bakketoppe og følelsen af et lukket landskab i lavningerne.

Mosaiklandskab i den østlige del af området.

Store bunkere fra Sikringsstilling Nord.

Område Haderslev Vest

Landskabskarakterområde:

Moltrup Småbakkede landbrugslandskab

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Småbakket terræn, med meget stejle bakker og markante skrænter til vandløb.

Mange moser og vandhuller.

Skallebæk med udløb til Ejsbøl Sø og Haderslev Tunneldalsystem (Haderslev Dam).

Haderslev Dam afgrænser den sydlige del af området.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrket areal med mange skovlodder, enge, hegn, vandhuller og moser.

Bykant til Haderslev vest.

Småskala landskab med spredt bebyggelse.

En enkelt større virksomhed ved Oksbøl og et bynært større område med golfbane.

Storgården Ejsbølgård ligger ved søbredden, hvor der også ligger et voldsted. Fra gården er der solgt byggegrunde.

Jernbanesporet mellem Haderslev og Vojens.

Området gennemskæres af E45 og højspændingstrace i den hhv. vestlige og nordlige del af området.

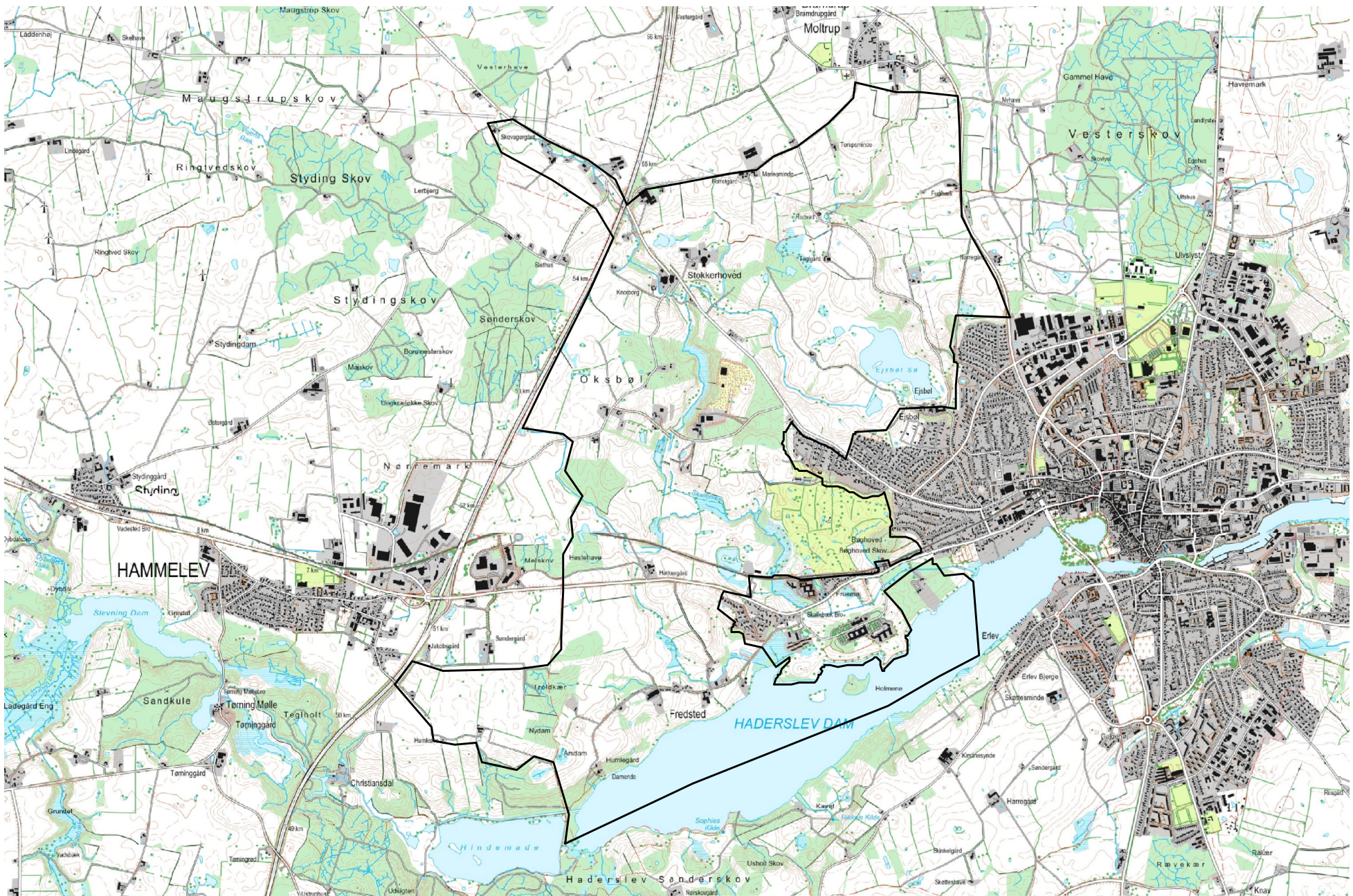
De særlige oplevelser

Et bynært meget varieret og oplevelsesrigt landskab med udsigter på tværs af landskaber og Haderslev Dam fra bakketoppe og følelsen af et lukket landskab i lavningerne.

Ved Ejsbøl Sø ligger et markant og meget velbevaret voldsted, der består af en stor ladegårdsbanke og en mindre borgbanke, som er adskilt ved voldgrave. Ejsbøl Sø var centrum for store våbenofringer i ældre jernalder.

Den sydlige del af området har præg af mosaiklandskab.

Område Pamhule - Haderslev Sønderskov

Landskabskarakterområde:

Haderslev Tunneldal, Pamhule-Sønderballe skov- og bakkelandskab, Starup landbrugsflade

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Den sydlige del af tunneldalen, kanten af israndslinjen med småbakket terræn og mange lavninger og søer i nogle af disse.

Skrænter mod Haderslev Dam med kildevæld, og terrænet er overordnet orienteret mod Tunneldalen.

Vandløb der løber til Haderslev Dam, herunder Bibæk i en markant erosionskløft.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrket areal med marker, vandhuller, moser og sø. Store skovarealer, herunder Pamhule og Haderslev Sønderskov.

Bykant til Haderslev sydvest og den nordlige del af Marstrup.

Spredt bebyggelses- og hegnstruktur.

Geheimerådens sti går fra udkanten af Haderslev til Dyrehaven og Nørskovgård.

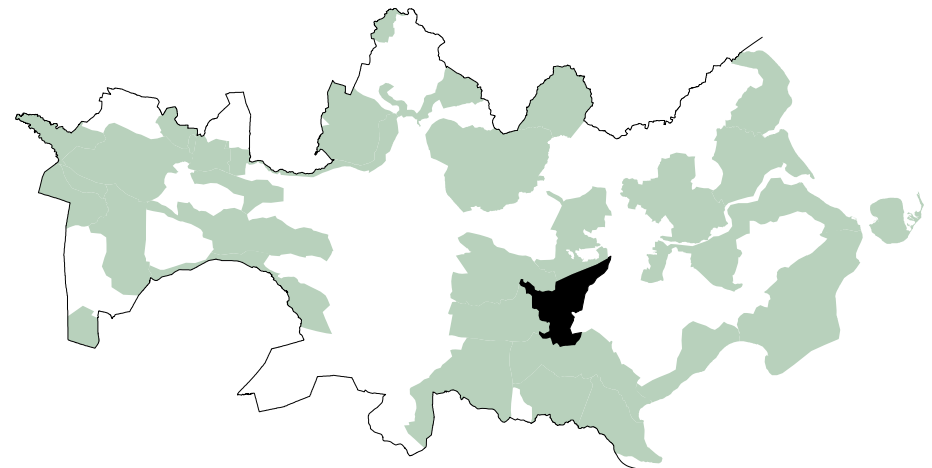
Erlevvej ligger over en længere strækning parallelt med det tidligere Kleinbahn tracé.

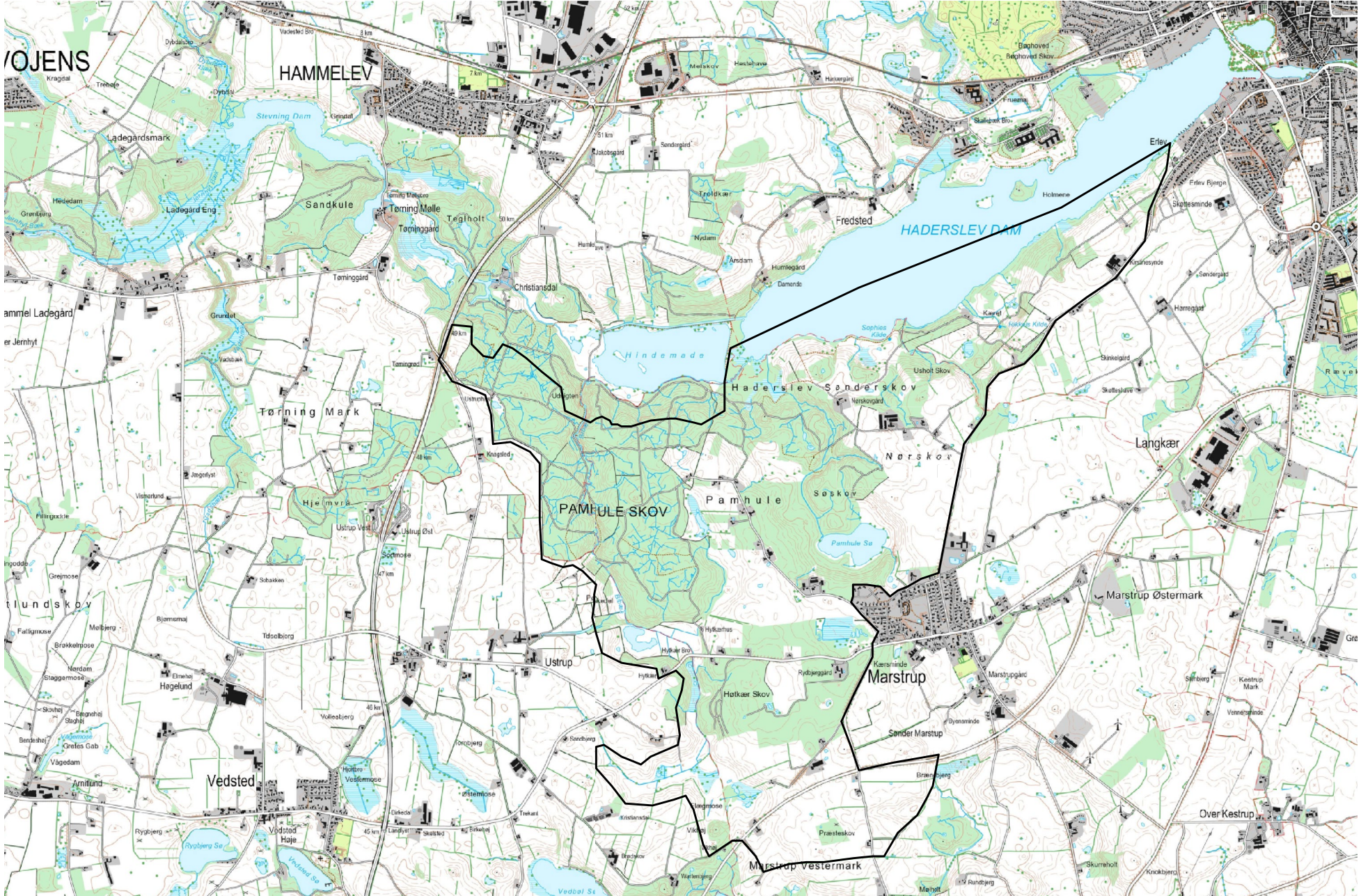
De særlige oplevelser

Et bynært varieret, rekreativt og oplevelsesrigt dallandskab med udsigter på tværs af Haderslev Dam til modstående landskab - og følelsen af lukkethed i skovene.

Skovene indrammer landskaberne i små rum, hvorfor der i området er stor kontrast i forhold til både åben og lukkethed.

Geheimerådens sti er et kulturhistorisk element og en vigtig rekreativ forbindelse for byen og nærområdet. Den blev anlagt i 1932 på initiativ af Geheimeråd J.A. Hansen. Langs stien findes Rikkens kilde og Sofies kilde samt flere udsigtspunkter og rekreative udflugtsmål.

Område Åstrup og Ladegård

Landskabskarakterområde:

Haderslev Tunneldal, Fjelstrup Landbrugsflade

Kystorienteret landskab:

Store del af området

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Fjordnært kystlandskab med tilløbende vandløb, flere omgivet af stejle skrænter, herunder Åstrup Bæk.

Terrænet er bakket, og det falder mod (tunneldalen) fjorden. Flere steder med markante terrænspring. Nord for Over Åstrup er kommunens højeste terræn med bakker, i form af en randmoræne, med bakker op til 72 m - Sillerup Bjerg ved Åstrup Høj.

Mod nord ses et let bølgende terræn.

En del lavninger med moser, vandhuller og små søer.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrkede marker og skove, herunder de større skove Vesterskov og Østerskov.

Hegnstruktur er overvejende intakt.

Bykant til Haderslev øst og nord.

Kulturhistorisk – et let aflæseligt landskab, dog en smule sløret af byvækst ind i området, som afgrænser området mod sydvest.

Udskiftningslandskab, hvor gårde er forblevet i landsbyen Over Åstrup, som ligger tilbage trukket fra kysten.

Storgårdslandskaber ved Åstrupgård, Nygård, Stendetgård og Ladegård.

I området har tidligere ligget Haderslev Ladegård under Haderslevhus med tilhørende Vesterskov og Østerskov. Husmandslandskabet stammer herfra. Fra Haderslev Ladegård blev i 1781 udstykket Ladegårdsparcerne på Østerskovvej,

og desuden Ladegård på en hovedparcel. Efter genforeningen blev der udstykket statshusmandsbrug fra Ladegård på Christiansfeld Landevej.

Tidligere anløbssted ved Åstrup Søndermark og Vesterris.

I Vesterskoven har der siden tysk tid ligget en af forsvarets skydebaner.

Afgrænsningen af området mellem Vesterris og Åstrupgård følger Kleinbahn, der fortsætter til Over Åstrup langs Åstrup Allé.

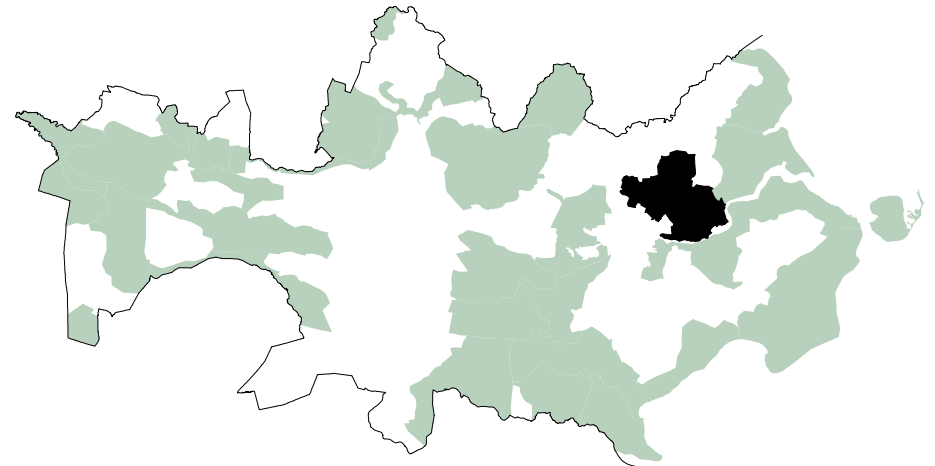
De særlige oplevelser

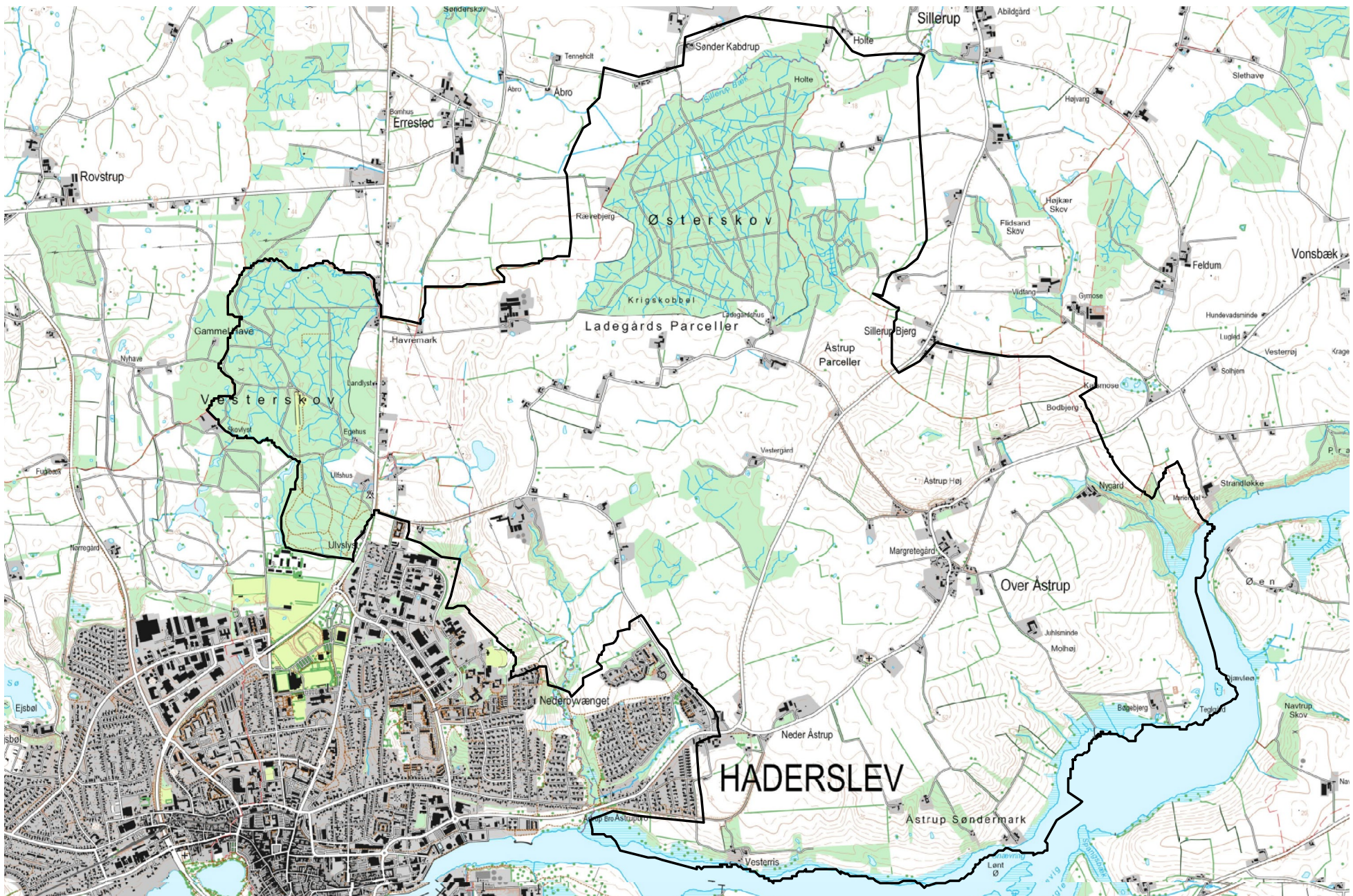
Et meget varieret og oplevelsesrigt bynært kyst- og dallandskab med følelsen af lukkethed i lavninger og skove og samtidig udsigter på tværs af fjorden og landskabet fra bakketoppe og veje.

Storgårdslandskab med gamle bevaringsværdige og fredede stuehuse og ladebygninger, parkanlæg, alléer, store marker og tilhørende skov.

Landsbyen Over Åstrup og tilhørende kirke.

Forholdsvis intakt hegnstruktur, der repræsenterer den kulturhistoriske fortælling om storbondegårde, husmandsbrug og gårdmænd.

Område Gels Å mellem Hjartbro og Gelstoft

Landskabskarakterområde:

Gelså hedeslette

Kystorienteret landskab:

Nej

Vurdering:

Særligt karakteristisk, middel tilstand, særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Hedeslette og dermed fladt terræn med svagt fald til Gelså.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrkede marker eller ekstensivt drevne engarealer ned til åen.

Bebyggelsen Gelstoft langs vejforløbet Sydvejen ligger parallelt med åen.

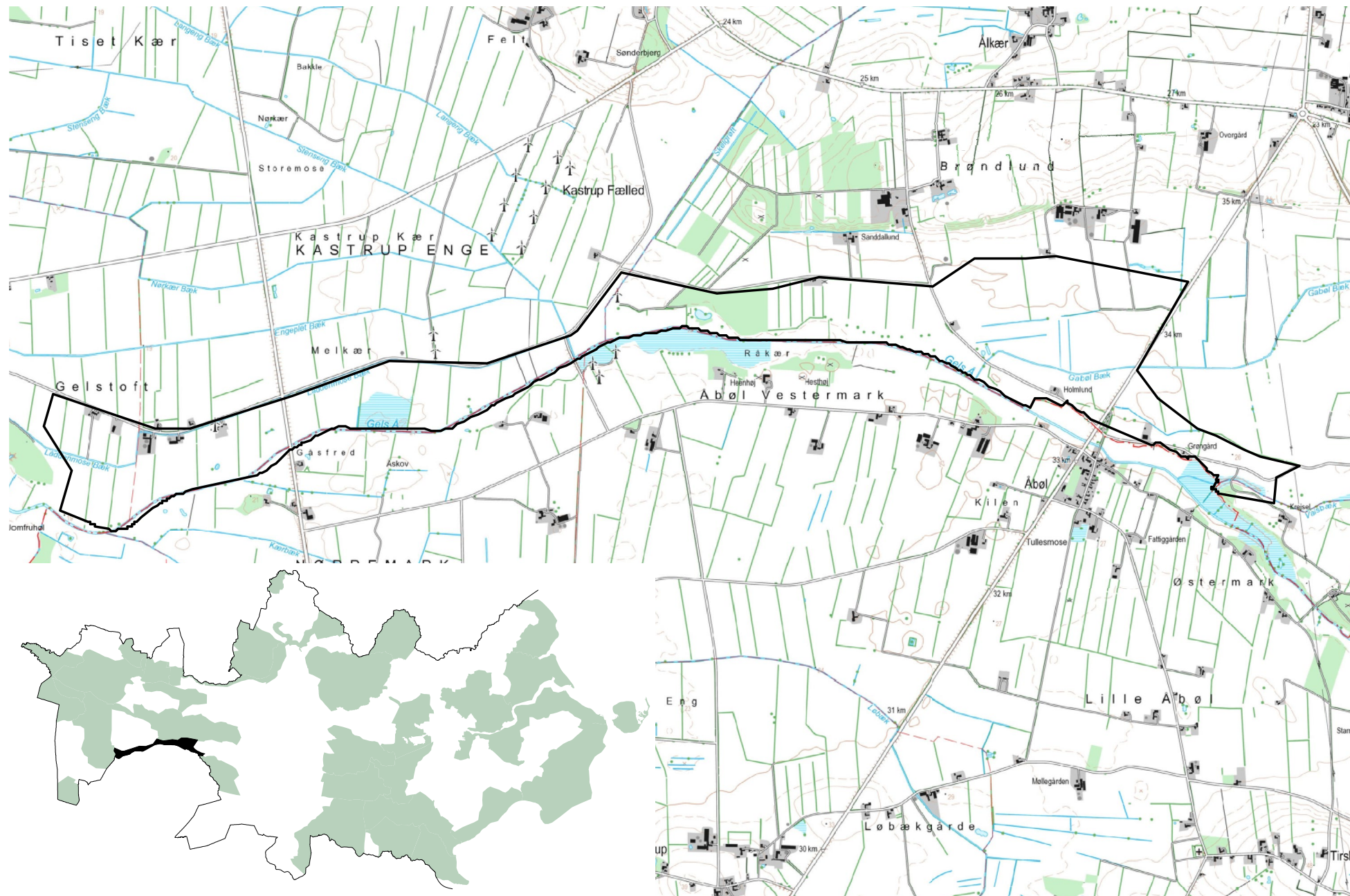
Hegnsstruktur vinkelret på åforløbet.

Gels Å blev reguleret på dette stykke i 1960.

De særlige oplevelser

Landskab er præget af et fladt terræn og mange hegn, og landskabet opleves som små rum afvekslende med lange udsigter på tværs af åen over den flade hedeslette til bakkeøkanterne.

Landskabet er kendetegnet ved intensiv dyrkning og kun få stier og steder, der indbyder til ophold og rekreative aktiviteter omkring Gelsåen.

Område Kystlandskab mellem Vilstrup Strand og Kelstrup Strand

Landskabskarakterområde:

Marstrup – Sdr. Vilstrup Småbakkelandskab

Kystorienteret landskab:

Store del af området

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Kystnært småbakked landskab med terrænorientering mod kysten.
Markant kystskrænt.

Små vandløb mod kysten, flere med stejle skrænter.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrkede marker og sammenhængende bønderskove langs kysten.

Få spredte gårde i landskabet.

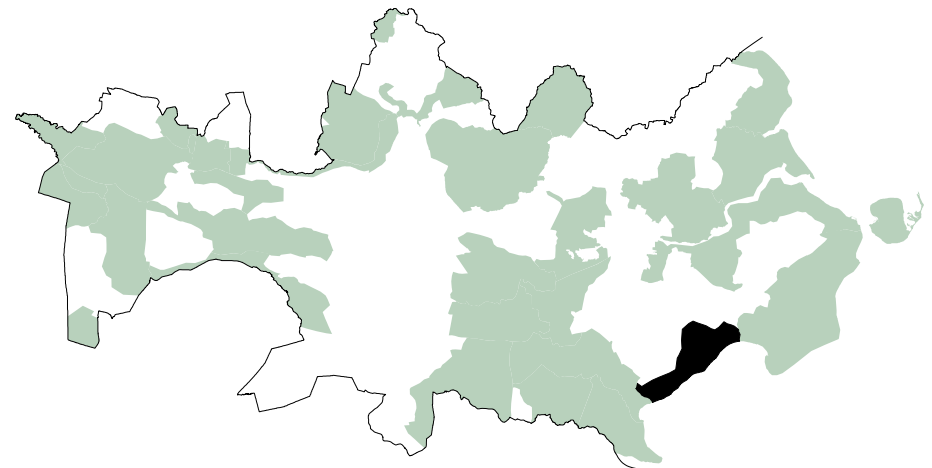
Landsbyen Kelstrup, der er udvidet med parcelhuskvarterer i *
1960-1980.

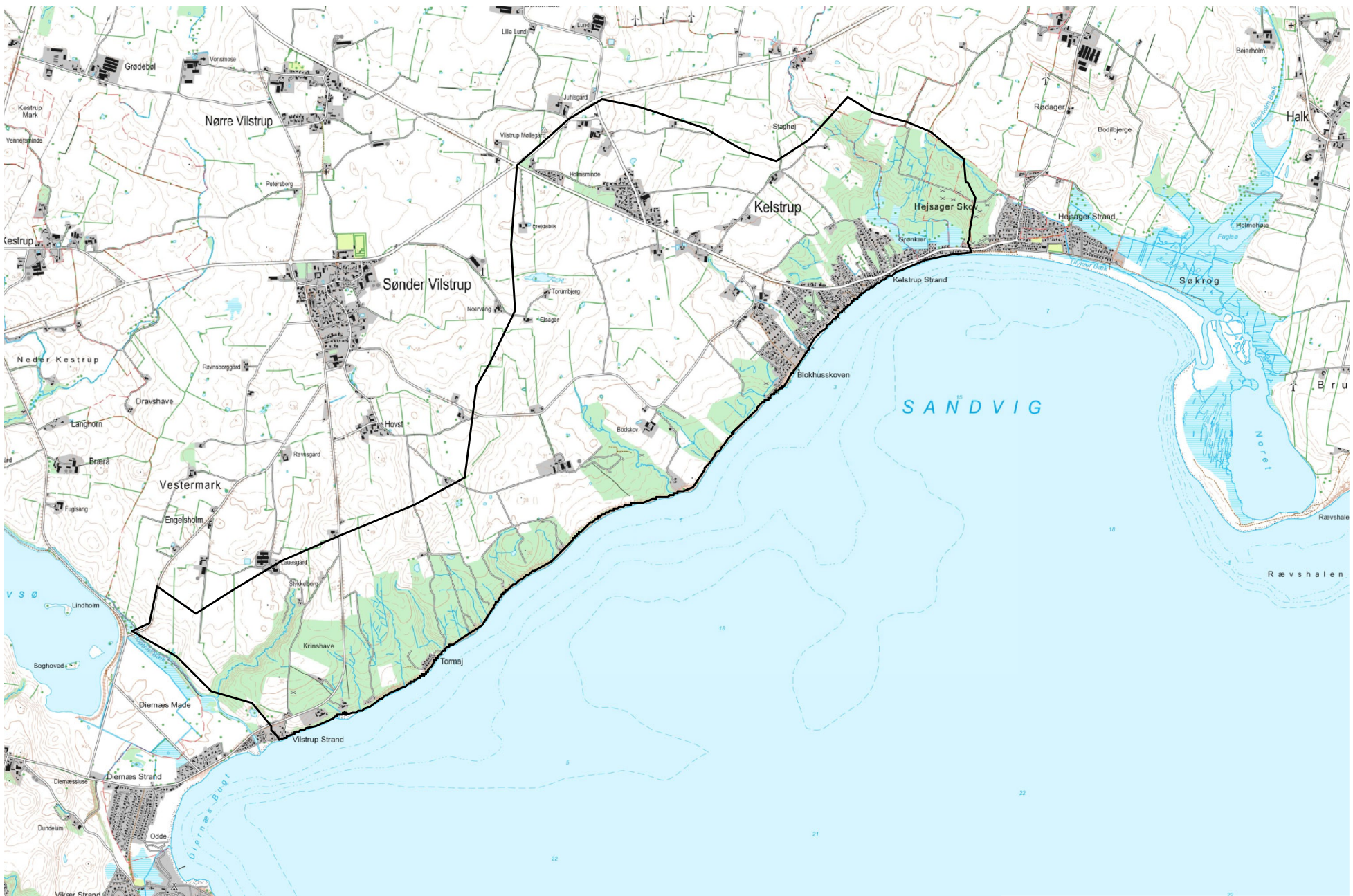
Sommerhusbebyggelse ved Vilstrup Strand, Tormaj og Kelstrup Strand.

I Hejsager Skov en højklynge med ca. 20 gravhøje.

De særlige oplevelser

Rekreativt område med mange udsigter til havet indrammet af skovbevoksning.
Mange sommerhuse af arkitektonisk høj værdi ved Kelstrup Strand.
Området ved Tormaj Strand er en helt speciel oplevelse med kombinationen af
bebyggelsen oven for den stejle kystskrænt i skovbrynet ved badestranden.

Område Halk hoved – Årøsund

Landskabskarakterområde:

Næsset

Kystorienteret landskab:

Store del af området

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Området er som helhed præget af jævnt stigende og faldende flader, som generelt falder jævnt mod kysterne.

Kystklinter ved Halk Strand og Råde Hoved.

Vandløb i området løber hhv. til Noret og Bankel Nor eller til kysten. Bankel Nor og Noret er markante landskabselementer og opleves som søer i landskabet.

Marine forland ved Noret og Bankel Nor (lavt liggende områder).

Små vandløb, bl.a. Møllebæk, løber mod kysten. Flere omgivet af stejle skrænter.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrket areal med marker, vandhuller, moser og sø.

Bønderskove tæt ved kysten i stejlt terræn.

Intakt hegnstruktur, vinkelret på nor og kysten.

Halk, Sode, Flovt og Råde landsbyer og små bebyggelser med gårde.

Storbondegårdslandskaber ved Ultang, Langmose og Bierholm. Herudover flere større gårde i området med hovedgårdspræg.

Sommerhusområde ved Flovt, Råde og campingplads ved Gammelbro og Halk.

Bykant til Årøsund.

Halkvej er et gammelt Kleinbahn tracé.

Voldsted i Bolet skov fra middelalderen.

Spredte fortidsminder, herunder dyssekammer ved Flovt Strand.

De særlige oplevelser

Et kystnært meget varieret og rekreativt område med mange udsigter til omgivende marker, havet og nor.

Landsbyer med bønderskove.

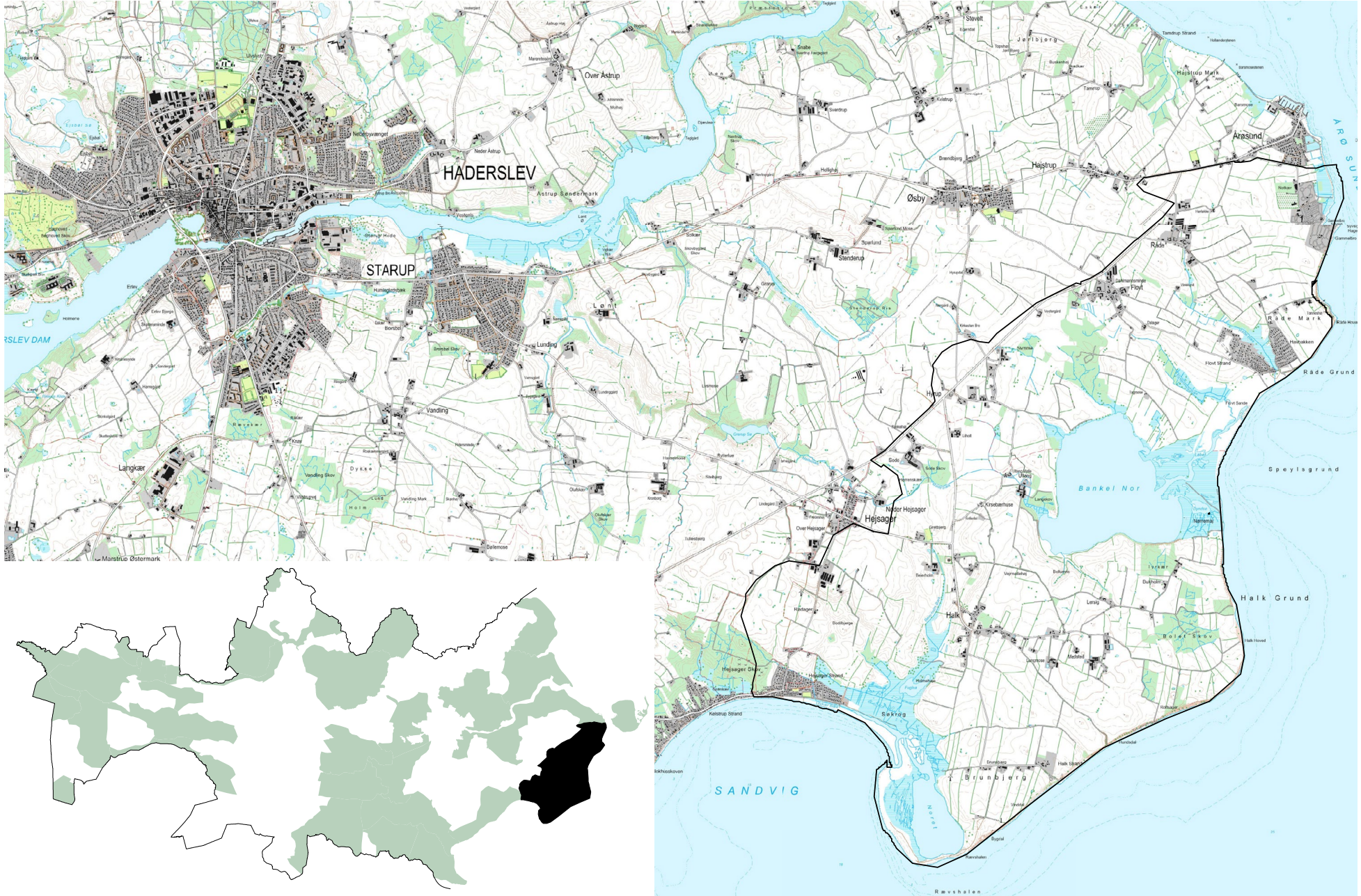
Særligt smukke storgårdslandskaber ved Langmose og Ultang.

Mange velbevarede stuehuse og ladebygninger med egnskarakteristisk arkitektur af høj værdi.

Halk Kirke ensomt og markant i landskabet.

Området har geologisk særklasse med den aktive kystklint ved Halk Hoved og marine forlande ved Noret og Bankel Nor.

Feddet ved Noret og bugtlukningen ved Bankel Nor er blandt de smukkeste forlandsdannelser af denne art, som Danmark kan fremvise.

Område Sydsiden af Haderslev Fjord

Landskabskarakterområde:

Næsset, Haderslev Tunneldal, Starup Landbrugsflade, Marstrup-Sdr. Vilstrup landbrugsflade

Kystorienteret landskab:

Langt størstedelen af området

Vurdering:

Særligt Karakteristisk, God tilstand, Særligt karakteristisk

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Dyrket areal med skovlommer og eng mod fjord og kyst. Intakt hegnsstruktur fra udskiftningen på diger vinkelret på fjord og kyst. Særligt tydeligt nord for Tamdrup Strand. Bønderskove til Stevelt, Kvistrup, Tamdrup og Højstrup på stejle skråninger mod kysten.

Bykant ved Haderslev, herunder Starup.

Landsbyer tilbagetrukket fra fjord og kyst, herunder Stevelt, som ligger som en slynget vejlandsby samt Kvistrup og Sverdrup.

Årøsumd med havn og badehotel og større parcelhuskvarterer.

Der har tidligere været færgeoverfart mellem Assens og Årøsumd, nu mellem Årøsumd-Årø.

Rester fra gl. torpedostation, 1. verdenskrig syd for havnen i Årøsumd.

Spredte store gårde, flere med storgårdslandskab, herunder Navtrup, Lønt, Lunding

Middelalderlig handelsplads ved Starup Kirke.

Ved Stevelt Strand ligger et tysk toldsted fra 1912. Toldstedet blev senere indrettet til feriekoloni for børnehjemmet i Erlev.

Tidligere anløbssted og færgegård ved Snabe, hvor et dampskib ved århundredskiftet lagde til.

Sommerhuskoloni ved Tamdrup Strand.

Kleinbahn tracé er bevaret i vejstrækningen fra Halk Kirke mod nord forbi Lilholdt til Hyrup

Spredte fortidsminder, herunder voldsteder og gravhøje.

Anvendelse og kulturhistorie

Et varieret og oplevelsesrigt kystlandskab med udsigter til Lillebælt og på tværs af Haderslev Fjord til modstående landskab.

Et uforstyrret og relativt ubebygget kystområde.

Mange velbevarede stuehuse og ladebygninger med egnskarakteristisk arkitektur af høj værdi.

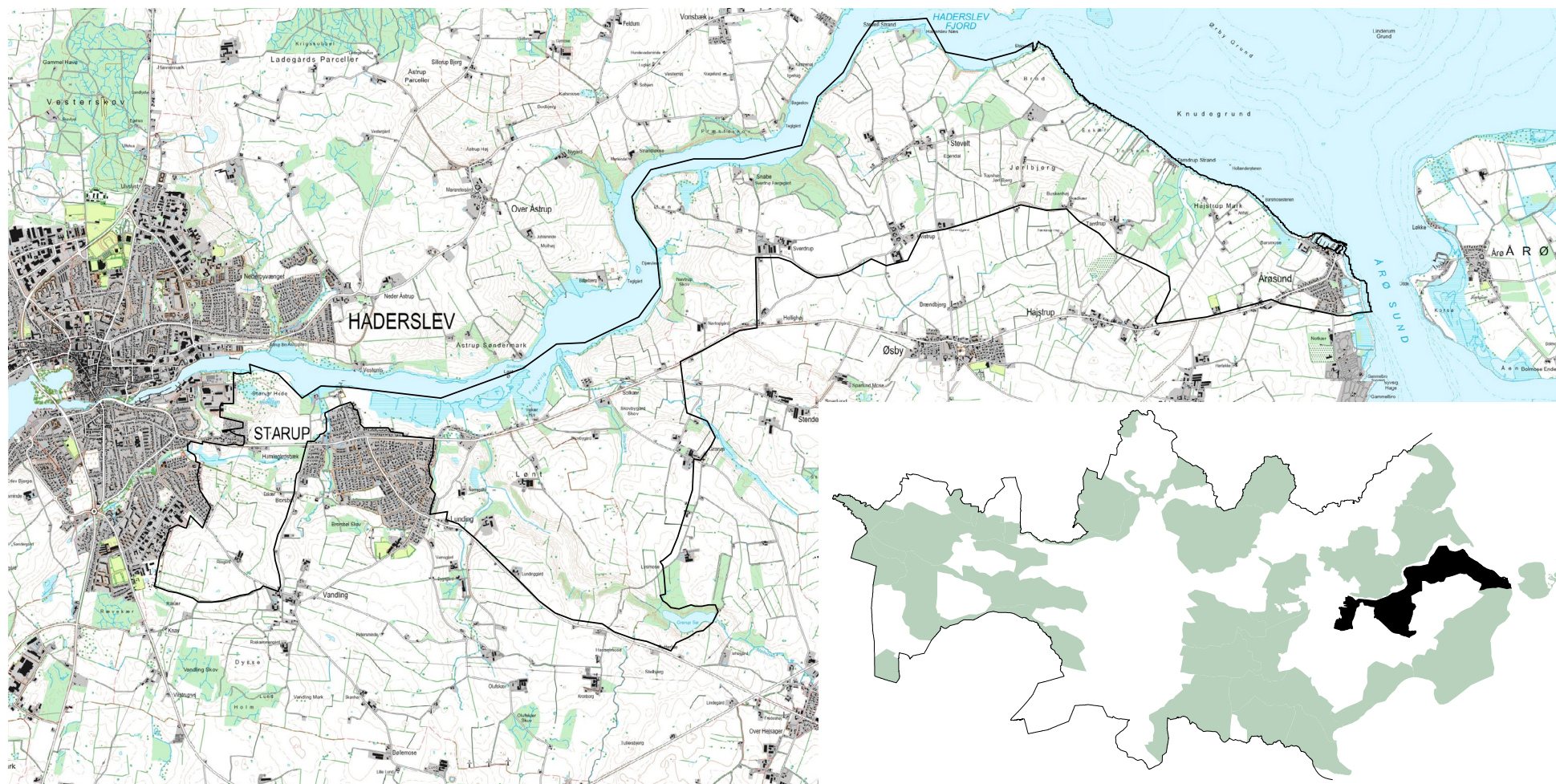
Storgårdslandskaber, fx ved Navtrupgård med omgivende store marker, Navtrup Skov, parkanlæg, allé, gl. stuehus og store ladebygninger.

Stevelt, der har en meget velbevaret slynget vejlandsbystruktur og arkitektur. Både gårde, længehuse og et bevaret bulhus tilfører landsbyen en høj kulturhistorisk som arkitektonisk værdi.

Sommerhuskolonien ved Tamdrup Strand, der er usædvanlig velbevaret, homogen og uberørt, der er udstykket i 1930'erne og 1940'erne. Der ligger omkring 30 huse. Kolonien ligger isoleret og gemt bag skov med adgang ad en uvejsom grusvej. Fra landevejen er der ingen skiltning.

Færgefarten, Årøsund, var til både personoverfart og oksetransport og som led i postruten København- Hamborg helt tilbage fra 1292. Hele middelalderen var det den vigtigste færgeoverfart mellem Jylland og øerne. Fra 1920 var stedet statshavn med anløbssted for dampskibs-ruten København, Haderslev, Aabenraa, Sønderborg. Der er på havnen et ti meter højt fyr fra 1905, en gammel færgegård

og et ombygget badehotel fra omkring 1900. Byen har været endestation for kleinbanen fra Haderslev i perioden 1903-1938. Fiskerihavnen er stadig aktiv, og der er færgefart til Årø. Årøsunds gamle bådebyggeri er også stadig i funktion. Havnemiljøet er således intakt. Bag havnefronten ligger en række ældre fisker/ sømandshuse. Byen er udfyldt med parcelhuse.

Område Kystlandskabet fra Sillerup Bæk til Hejlsminde

Landskabskarakterområde:

Fjelstrup Landbrugsflade

Kystorienteret landskab:

Store del af området

Vurdering:

Særligt karakteristisk, God tilstand, Særligt oplevelsesrigt

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Kystnært område, hvor terrænet nord for Avnø Vig falder ret hurtigt ned mod Lillebælt fra den højere liggende moræneflade,

Ved Sandersvig og Anslet Strand ses markante terrænspring.

Små vandløb til fjorden og et par større, herunder Sillerup Bæk, der løber ud i Lillebælt i Avnø Vig.

Sillerup Bæk gennemskærer landbrugslandskabet i en markant ådal – Sillerup Ådal.

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrket areal med eng og skov langs kysten.

Intakt hegnsstruktur med markante levende hegn, hvor hegn og diger flere steder går vinkelret på diger og kysten.

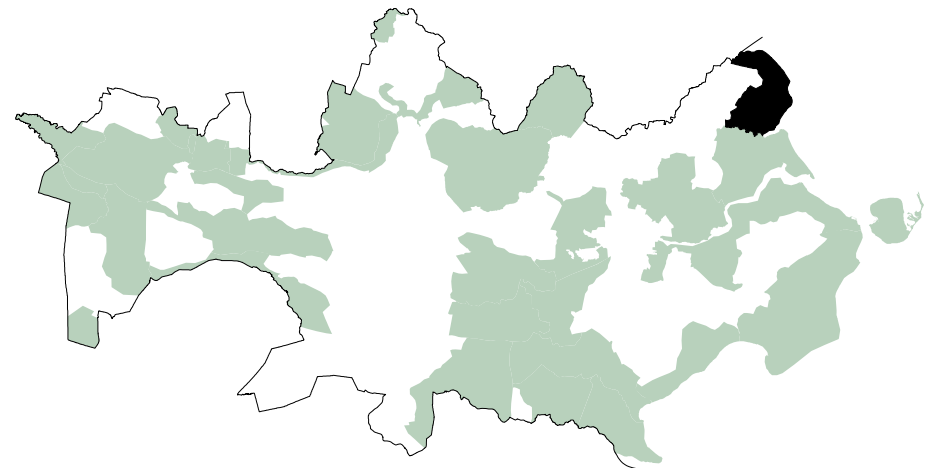
Spredt bebyggelse og feriebebyggelser ved Sandersvig og Knud Strand samt campingpladserne ved Sandersvig og Anslet Strand.

Ved Knud Lyng ses udflyttede gårde fra landsbyen Knud.

De særlige oplevelser

Et varieret og oplevelsesrigt kystlandskab med udsigter til Lillebælt til modstående landskab på fx Avnø og Fyn.

Markante kystskove, som indrammer og skjuler feriebebyggelsen ved kysten.

Område Nordsiden af Haderslev Fjord, Kystlandskabet fra Over Åstrup til Sillerup Ådal

Landskabskarakterområde:

Haderslev Tunneldal, Fjelstrup Landbrugsflade

Kystorienteret landskab:

Langt størstedelen af området

Vurdering:

Særligt Karakteristisk, God tilstand, Særligt karakteristisk

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Kystnært område, hvor terrænet falder let bølgende og faldende mod fjord og kyst. Kystskrænt ved Præsteskov. Geologisk er den flade Ørby Hage en mindre kystudligningsodde.

Små vandløb til fjorden og et par større, herunder et, der løber til i fjorden ved Kilen, og Sillerup Bæk, der løber ud i Lillebælt i Avnø Vig.

Sillerup Bæk gennemskærer landbrugslandskabet i en markant ådal – Sillerup Ådal

Anvendelse og kulturhistorie

Dyrket areal med eng mod fjord og kyst. Intakt hegnsstruktur fra udskiftningen, flere steder på diger og vinkelret på fjorden.

Kulturhistorisk – et meget letaflæseligt landskab og intakt sogn, der kan formidle fortællingen om landsbyerne, Vonsbæk, Bæk og Ørby, der ligger tilbagetrukket fra kysten med bønderskove, som i dette tilfælde ligger indlands landsbyerne.

Udskiftningslandskab, hvor gårde er forblevet i landsbyen.

Herudover ses bebyggelsen Feldum og fiskerbebyggelsen på Ørby Hage.

Ørbyhage blev oprettet omkring 1800 som en blandet husmands- og fiskerbebyggelse. Her var jordlodderne små, men befolkningen skulle også hovedsageligt leve af fiskeri. Bebyggelsen er heller ikke et resultat af en egentlig udstyknings, men af at fiskere fra Torø Huse ved Assens lejede sig ind på eller købte små strandlodder tilhørende bønderne i Ørby og opførte deres huse.

Mindre sommerhusområde ved Ørby Strand fra 1960'erne.

Ved Bæk ligger to velbevarede fisker/skipperhuse og en kaptajnsvilla fra omkring 1910 samt en gammel anløbsbro til den tidligere sejlads på Haderslev Fjord.

Husmandslandskab ved Keldet. Storgården, de er udstykket fra, er nedlagt.

De særlige oplevelser

Et varieret og oplevelsesrigt landskab med udsigter til Lillebælt og på tværs af Haderslev Fjord til modstående landskab.

Et uforstyrret kystområde.

Skovindrammet kystlandskab, med følelsen af lukkethed i skove og samtidig udsigter på tværs af fjorden og landskabet fra bakkedoppe veje.

Ensomt og idyllisk beliggende Vonsbæk Kirke, med den bagvedliggende Præsteskov på fjordens brink.

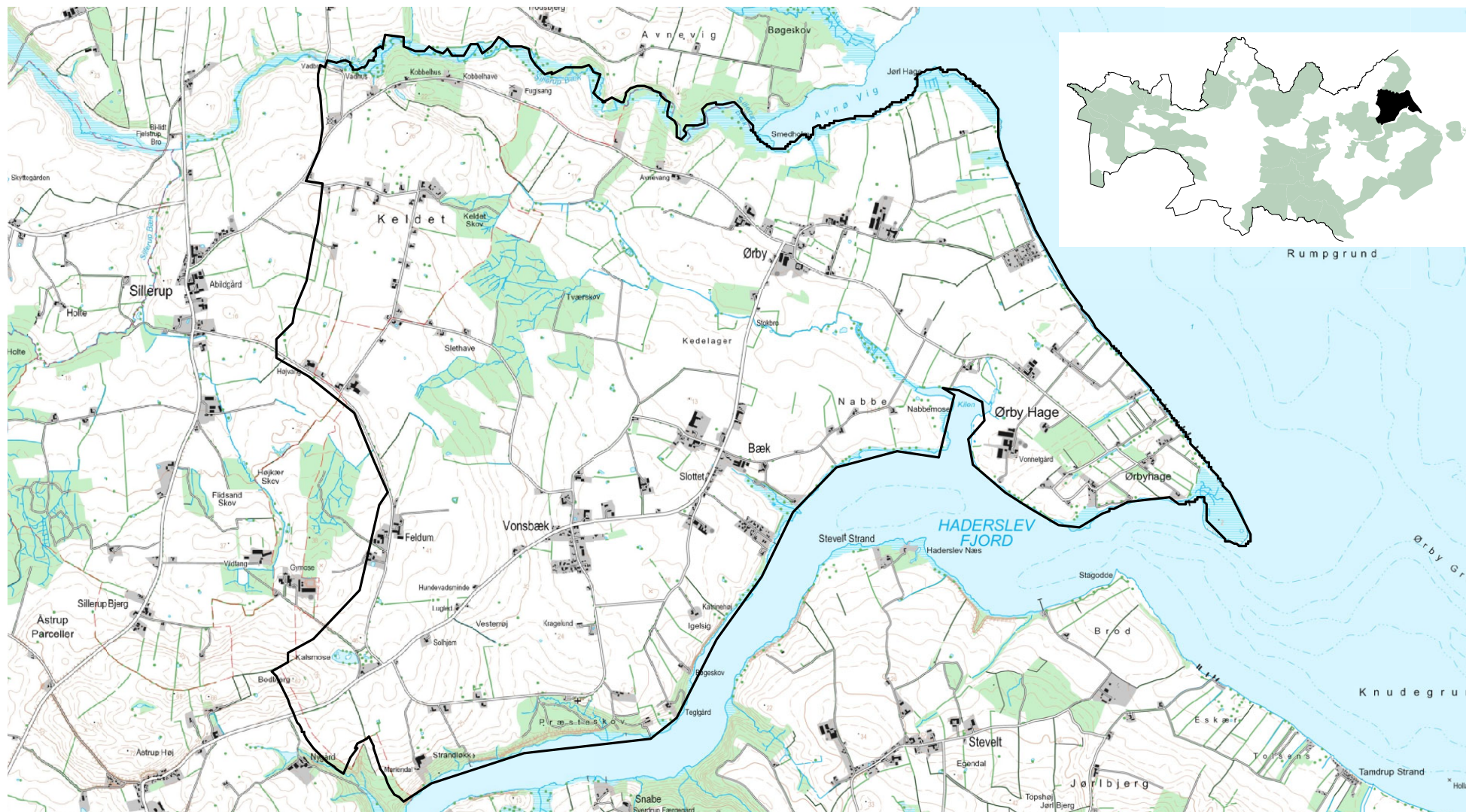
Fra Præsteskov var der tidligere landingsplads.

Ørby karakteriseres af de tætliggende gårde og flere bulhuse. Bulhuse er en del af den egnskarakteristiske byggeskik.

Ørbyhage husmandslandskab. Det er karakteristisk, at tætte levende hegn afgrænser små jordlodder.

Ved den nuværende planteskole er der genopført dele af en bullade, som stammer fra Ørby.

Husmandsbrugene ved Keldet ligger som perler på en snor, med intakt bebyggelses- og hegnstruktur. Keldet er Sønderjyllands næststørste husmandsudstyknigen fra Genforeningen.

Område Årø

Kystorienteret landskab:

Hele området

Vurdering:

Særligt Karakteristisk, God tilstand, Særligt karakteristisk

Beskrivelse:

Geologi, terræn og vandløb

Årø er karakteriseret ved en beskeden terrænhøjde. Alligevel findes der variationer i terrænets udtryk. Øen består af to karakteristiske NV-SØ gående lave højderygge, hvor imellem ligger lavbundsområder med fugtig og sumpet jord. Det højeste punkt ligger i Årø By godt 7 m.o.h. Store dele af øen ligger mellem havoverfladen og 3 meters højde, medens højderyggenes centrale dele mest ligger fra 3 til 5 meter over havet. Mod nord og øst findes inddigede strandenge, som afvandes af en pumpestation.

Der ses et lavtliggende marint forland på øens flanker, med de ovennævnte fed. Der findes flere mindre strandsøer rundt omkring i det marine forland. Korsø og Årø Kalv er blandt de fineste landskaber af denne art, som Danmark kan fremvise. Man finder næsten alle de detailformer, som er karakteristiske for det marine forland.

Der forekommer en del afvandingsgrøfter, især på øens nordlige del, men ingen større naturlige vandløb. Mod fastlandet skærer Årø Sund sig godt 20 meter ned, hvorimod lavvandede flak strækker sig fra Årø mod nordøst til Bågø.

Anvendelse og kulturhistorie

Åbent dyrket areal med både intensivt dyrkede arealer og ekstensivt dyrkede arealer på de mange lavtliggende områder. Øen er præget af en intakt hegnstruktur og uden megen skovvækst. Enkelte steder er der granplantager, skovbevoksninger samt beplantning omkring de fritliggende gårde.

Diger

For at forhindre oversvømmelse blev der fra 1868 bygget diger, som efterhånden er blevet udbygget og forbedret, sidst i 1960.

Øens eneste samlede bebyggelse er den velbevarede landsby Årø, som ligger samlet og hævet over forlandet på vestsiden omkring havnen, der var og er øens centrum. Fiskerhytter ses på de lavtliggende engområder. På øens østside blev der efter 1920 oprettet 17 husmandsbrug.

En campingplads og 2 mindre sommerhusområder, og ellers ligger øen hen som åbent land. Øen, der har sit eget fyr mod Årøsund, skal naturligvis ses i sammenhæng med det gamle færgeleje Årøsund.

De særlige oplevelser

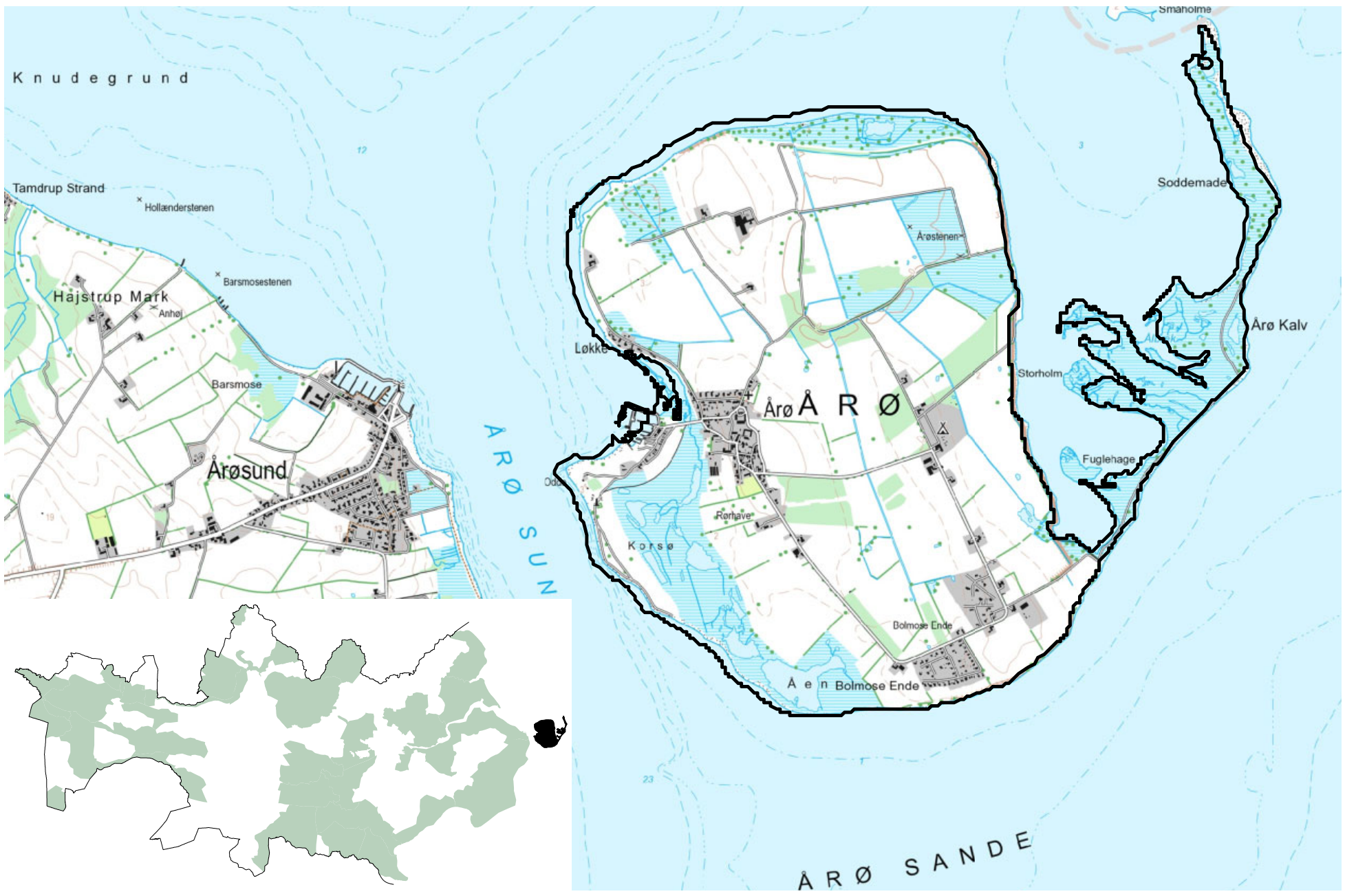
Et uforstyrret, åbent, rekreativt og oplevelsesrigt landskab med udsigter til det omgivende Lillebælt, herunder især Årøsund, og kysterne langs Jyllands østkyst, den lille holm Linderum og dernæst vestkysten af Fyn, omkring Assens.

Øen er kendt for sit rige fugleliv, og blandt geologer for det marine forland.

Fortællingen om digerne er, at det første dige gik tværs over øen. Efter stormflod i 1872 blev diget forhøjet. Under 1. verdenskrig, var det russiske krigsfanger, som var indkvarteret på øen, der byggede diget fra mellem havnen og byen samt det yderste dige, på den nordlige del af Aarø – "Russerdiget". Digerne og dræning giver mulighed for dyrkning af jorden. Det nuværende kulturlandskab bærer præg af disse anlæg og dræningen.

På Årø ses fortællingen i landskabet om ø-samfundets tidligere tætte sammenhæng mellem fiskeri og landbrugs-erhverv. Man kan dog stadig opleve et fiskermiljø, med enkelte både og fiskerhytter. I dag præges øen af landbrug og turisme med lystbådehavn, færgeleje og tilknyttede turistfaciliteter.

Husmandslandskab med statshusmandsbrug.

Kilder

- /1/ Vejledning om landskabet i kommuneplanlægningen. Miljøministeriet 2007.
- /2/ Geologisk Set – det sydlige Jylland. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 2004.
- /3/ Larsen, G. red., 2006: Naturen i Danmark. Geologien. Gyldendal.
- /4/ Jessen, A. 1935: Beskrivelse til geologisk kort over Danmark. Kortbladet Haderslev. DGU 1 rk. Nr. 17.

Haderslev
Kommune

Haderslev Kommune
Christian X's Vej 39
6100 Haderslev

74 34 34 34
plan@haderslev.dk
www.haderslev.dk